

Rilland-Bath, 1940 - '45

Herinneringen van een schooljongen in oorlogstijd

door

Harrie Kaufman

RILLAND - BATH, 1940 - '45

Herinneringen van een schooljongen in oorlogstijd

door

Harrie Kaufman

Ten geleide

Het is een eer en een genoegen om als inwoner van Rilland-Bath een korte inleiding te mogen schrijven bij dit "document humaine", dat zich voor een groot deel afspeelt in mijn huidige woonomgeving.

De heer Kaufman heeft kans gezien om in dit boek haarfijn zijn soms zeer persoonlijke herinneringen en ervaringen op te tekenen uit de periode voor, tijdens en vlak na de Tweede Wereldoorlog. Heel veel mensen die deze oorlog bewust hebben meegemaakt op het Zeeuwse platteland, zullen zeggen: *"Ja, zo is dat gegaan, zo hebben wij het ook ervaren."*

Zelf groeide ik in die periode op in de Maalstede op Kapelle, vlak tegenover een grote Duitse bunker. Talloze voorvallen die de heer Kaufman zo beeldend beschrijft, zijn ook op ons gezin van toen van toepassing.

Dit voorwoord schrijvend vanuit mijn "Engelse" woning in de Bathpolder, realiseer ik mij bij het lezen van het manuscript dat veel vergeten dingen van "toen" weer voor mij zijn gaan leven. Ik zie het door dit boek weer gebeuren: het legen van de "emmer", het verzamelen van "*kerniene*" eten, de slacht van het "*verke*", de koenkelpot, de "*roenkels*", het "*terve raepen*", "*stekelbeiers trokken*" en ga zo maar door. Maar ook de komst van de Franse soldaten en hun (her)begravenis, de inkwartiering van Duitse soldaten, het wegvoeren van jonge mannen om in Duitsland te gaan werken, de schuilkelder, de bevrijding en het kaalknippen. Ook het weer naar school gaan in de achterkamer van het huis van de meester, het vangen van "*schotevisjes*" en de zondagschoolboekjes van W.G. van der Hulst zal velen bekend voorkomen.

Kortom, het leven van alle dag op een klein zeeuws dorp in een toch zeer hectische tijd. Wel was de heer Kaufman toen een bevoorrecht kind, want hij kon zo nu en dan op reis, als zoon van een spoorman. Ik ben vóór 1946 nooit buiten Zuid-Beveland geweest. De heer Kaufman verdient een hartelijk compliment voor zijn herinneringsvermogen, zijn opmerkingsgave en voor de wijze waarop hij dit allemaal heeft kunnen verwoorden. Ook geef ik op deze plaats nog eens graag uiting aan mijn grote bewondering voor de Heemkundige Kring "De Bevelanden" die dit soort uitgaven mogelijk maakt en dat nu al weer zoveel jaren lang!

Drs. H. Eversdijk

Lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal.

VOORWOORD

Het boekje, dat thans voor u ligt, is oorspronkelijk een hoofdstuk uit de Kroniek der familie Kauffmann 1750 - 1992. Het gedeelte, waarin de periode 1940 - 1945 wordt beschreven, was voor de Heemkundige Kring De Bevelanden en de archiefdienst van de gemeente Goes voldoende interessant om er een aparte uitgave aan te wijden. De familie Kaufman vestigde zich in 1938 in Rilland, verbleef daar gedurende de oorlogsjaren en verhuisde in 1949 naar Vlissingen.

De gedetailleerde beschrijving van Rilland en Bath is ontleend aan een verslag, dat ik kort na de bevrijding heb gemaakt. Hoewel ik de nodige zorgvuldigheid en gepaste terughoudendheid in acht heb genomen in de beschrijving van personen en situaties is het mogelijk, dat anderen hierover een afwijkende mening hebben of zich tekort gedaan voelen. Bedenk echter, dat de herinneringen zijn opgetekend, zoals ik die als tienjarige jongen heb ervaren.

Harrie Kaufman.

NOG GEEN VUILTJE AAN DE LUCHT

Blonde Mientje

In de landen om ons heen rommelde in 1938 het politieke onweer volop. Hitler had het Sudetenland geannexeerd en Oostenrijk aan z'n Derde Rijk toegevoegd. Toch maakten weinigen in ons land zich zorgen om de nabije toekomst. Niemand voorzag op dat moment al een wereldoorlog. Men had de indruk, dat door het verdrag van München, waar Hitler had toegezegd geen gebieden meer te zullen annexeren, het gevaar van een oorlog was bezworen. De Nederlandse regering ging op de oude, vertrouwde gezapige voet voort. Nederland was neutraal en zou dat, net zoals dat in 1914 het geval was, wel blijven.

In onze straten zong men uit volle borst:

"Blonde Mientje heeft een hart met prikkeldraad.
Blijf maar thuis, prikkeldraad.
En die vesting overwint niet één soldaat.
't Is en blijft, prikkeldraad.
Alle jongens maken haar het hoofd om strijd,
maar zij lacht en voor de rest neutraliteit!"

Welhaast is het overbodig te vermelden, maar met Mientje werd natuurlijk Koningin Wilhelmina bedoeld!

In de jaren dertig gaf de fa. de Gruyter een serie plaatjes uit onder de titel "Onze Weermacht." Hier een afbeelding van de veldartillerie.

De radio werd onmisbaar en had z'n plaats veroverd in onze samenleving. Amusement via de ether. Elke omroep had wel z'n eigen favoriete amusementsprogramma. Bij de NCRV was dat Hersengymnastiek en Familiestrijd, de AVRO was populair met de Bonte Dinsdagavondtrein en de VARA gooide hoge ogen met het hoorspel Ome Keesje.

Ter vergelijking: een arbeider verdiende f 150,= per maand. Een radiotoestel kostte tussen de honderd en honderdvijftig gulden! Ook de voetbalreportages van Han Hollander waren een succes en kluisterden vele mannelijke supporters aan de luidspreker. Van spanning kroop vader zowat in het radiotoestel, vooral als het een wedstrijd Holland-België betrof. Gedurende de hele wedstrijd had hij het liefst dat moeder en ik geen woord tegen elkaar zouden zeggen! Zodra het spannend begon te worden, keek vader ons met een wazige blik aan en legde z'n wijsvinger tegen z'n getuiste lippen nog voordat moeder en ik enig geluid hadden voortgebracht. Hij zou eens een lettergreep van de woordenstortvloed van Han den Hollander hebben moeten missen!

Niet alleen de voetbalreportages waren populair, ook de radioverslagen over de Tour de France en de wereldkampioenschappen wielrennen in Amsterdam, waarbij Arie van Vliet kampioen bij de professionals werd en Jef van de Vijver bij de amateurs, mochten zich in een groeiende belangstelling verheugen.

Prikkak

In die tijd droeg ik een matrozenpakje. Niet doordeweeks natuurlijk, maar op zondag en andere hoogtijdagen of als we op reis gingen. In de week droeg ik oude korte broeken en lange kousen. Daarbij werden klompen gedragen, want schoenen waren te duur en zouden in de polder wel een erg kort leven zijn beschoren. Ik had wel schoenen, één paar, maar ook die waren bestemd voor 'netjes.' Dat matrozenpakje, compleet met braniekraag en (strop)das, was gemaakt van nogal stugge stof. Die prikte in m'n nek en veroorzaakte zelfs hier en daar een schrale plek op mijn huid. Ik was dan ook erg blij toen op zekere dag bleek dat ik 'eruit gegroeid' was!

De ouders van Harrie Kaufman, C.P. Kaufman en J. Kaufman- de Wee

Flitspuit

Tijdens de zomermaanden werden we nogal eens geplaagd door insecten. De mesthoop op het erf van Suijkerbuijk, het varkenshok en niet te vergeten de sloot voor en naast ons huis zorgden elk jaar voor een nieuwe lichtung zoem-, prik, en steekbeestjes. In elk vertrek waar een invasie werd

gevreest hing een vliegenvanger. Dat was een lange, kleverige strook die met een punaise aan het plafond werd gehangen. Vliegen en andere collega-insekten kwamen spontaan op het zoet geurende spul af en bleven kleven. Bijna iedereen had wel ergens in huis zo'n vliegenvanger hangen. Een erg smakelijk gezicht was zo'n strook met honderden insektenlijkjes bepaald niet, vooral niet in de keuken! Om die reden hadden mijn ouders dan ook nog een ander middel, de voorloper van de spuitbus: de Flitspuit. Het apparaat bestond uit een vloeistofreservoir dat verbonden was met een handpomp. Drukte men de pomp in, dan werkte het geheel als een verstuiver. Door krachtig te pompen kon men een wolk insektenverdelgingsmiddel in een vertrek spuiten. Je moest erg hard en veel pompen, maar het spul had wel effect!

Speelgoed

Gebrek aan speelgoed heb ik eigenlijk nooit gehad. Er was altijd wel iets waarmee ik me zoet wist te houden. Verveling heb ik dan ook zelden gekend. Niet dat mijn ouders me hebben overladen met speelgoed, maar er was in onze omgeving wel van alles voorhanden waarmee een kind van een jaar of drie, vier zich kostelijk kon vermaken. Natuurlijk had ik ook 'echt' speelgoed. Ik herinner me nog m'n zilveren race-auto. Het ding was van hout en had roze wielen. Eén van de jongens van Suikerbuijk had hem op de ambachtsschool gemaakt en mij cadeau gedaan. Verder had ik een teddybeer. Een kleintje weliswaar, maar het was wel m'n knuffeldier.

Op een dag hadden mijn vader en moeder een bliken tuimelvliegtuigje voor mij meegebracht. Er zat een veerwerk in en wanneer dat afliep, kwam er een hefboompje naast het vliegtuig in beweging, waardoor het kon 'koppeltje duiken.' De liefhebberij voor vliegtuigen was me letterlijk en figuurlijk door de lucht komen aanwaaien. Regelmatig stegen vanaf het vliegveld Woensdrecht toestellen op. Wanneer er één in zicht kwam en over ons huis vloog, stond ik stevast in de lucht te turen naar dat ronkende gevaarte. Als men dan vroeg wat ik later wilde worden, was steeds het resolute antwoord: "*Vliegenier.*"

Verder had ik nog een doos met metalen 'beestjes.' Ze zaten verpakt bij een pak koffie van Albert Heijn. In ieder pondspak zat een beestje. Op die manier kon je een complete dierentuin bij elkaar sparen. Ze hadden één nadeel. Wanneer je met je blote voeten per ongeluk erop trapte, deed het erg pijn. Er zaten namelijk scherpe uitsteeksels aan, bovendien stonden de beestjes op nogal scherpe voetjes.

Märklincatalogus

Waarschijnlijk om mijn aanhoudend gezeur over een speelgoedtrein enigszins te temperen, kreeg ik op een dag van mijn ouders een catalogus van de speelgoedfabrikant Märklin. Behalve spoortreintjes, losse locomotiefjes en wagonnetjes leverde Märklin ook kanonnen, tanks, zoeklichten, afweergeschut en legervoertuigen. Het waren getrouwe nabootsingen van het Duitse legermaterieel. De wielen van de miniatuurkanonnen waren zelfs voorzien van de zo kenmerkende zandplaten. Héél realistisch! Verder leverde Märklin ook vredelievende zaken, zoals autootjes, tractoren en een meccanodoos. De speelgoedtreinen waren verkrijgbaar in uurwerkuitvoering en met een elektromotor als aandrijving. Onder- en bovenaan de pagina was een gele band aangebracht, waarin het onderwerp (rails, locomotieven, enz.) was gedrukt. In diezelfde catalogus stond ook een dieseltrein afgedrukt. De koplampen leken net ogen en zoals het was afgebeeld leek het treinstel een menselijk gezicht te hebben.

Jarenlang heb ik me vergaapt aan die kostbare treintjes. Als tantes mij vroegen wat ik voor mijn verjaardag wilde hebben, antwoordde ik stevast: "*Een trein, alsuubliet!*" Ik realiseerde me toen nog niet dat dit een veel te duur cadeau was. Eigenlijk kon je het al een beetje zien aan de kinderen, die in de catalogus stonden afgebeeld. Die zagen er voorname uit dan de kinderen uit onze omgeving. Eén of twee keer heb ik van tante Cor uit Den Haag een opwindtrein gekregen. Geen Märklin natuurlijk, maar een veel goedkoper exemplaar. Dat deed me allermint. Ik had een trein! Er bestond op dat moment geen gelukkiger mens op de wereld en ik was dan ook erg zuinig op m'n pasverworven kostbare bezit. Het meeste van m'n speelgoed heb ik tot 'op de draad' versleten. Het werd pas weggegooid als er werkelijk niets meer aan kon worden gerepareerd.

Bij tante Dina, een zuster van mijn moeder, mocht ik wel eens met een hele grote blikken locomotief spelen. Hij was van mijn neefjes Jan en Adrie van Loo. Verder had tante Dina, die in Yerseke woonde, nog een hond, een boxer die Max heette. Het was een rustig beest, maar hij kwijlde enorm. Ik vond dat erg vies, vooral als het spul aan je handen of aan je kleren kwam.

Weer een verhuizing

Op 31 juli 1938 kreeg vader Rilland-Bath als standplaats toegewezen. De reden voor deze overplaatsing was de inkrimping van het reizigersvervoer op het station Woensdrecht. Voortaan zouden alleen goederentreinen op het station stoppen. Dit transport omvatte hoofdzakelijk de aanvoer van landbouwwerktuigen en tijdens het seizoen de afvoer van aardappelen en suikerbieten. Er was nog een reden waarom we gingen verhuizen. Over een paar jaar zou ik zes worden en dus leerplichtig. Wanneer we in Woensdrecht waren blijven wonen zou ik dagelijks op en neer moeten reizen tussen ons huis en de lagere school in Woensdrecht of Bergen op Zoom. Voor een jochie van zes was dat natuurlijk geen doen. Hoewel vader langer dan Brieve op het station werkte en dus recht had te blijven, kozen mijn ouders er toch voor naar Rilland te verhuizen, waar meer dan één lagere school was.

Op 17 augustus verhuisde ons gezin naar onze nieuwe woonplaats. Ik kan me van die verhuizing weinig of niets herinneren. Ik vermoed, dat mijn ouders tijdens het inpakken mij zolang bij Suijkerbuijk hebben geparkeerd. Wel kan ik me nog vaag herinneren dat we afscheid hebben genomen van de heer Brieve en zijn vrouw, die op het station Woensdrecht woonden. We moesten door een deur in de zijgevel naar binnen en kwamen in een halletje van waaruit een trap naar de bovenverdieping leidde, waar de woonvertrekken van het echtpaar Brieve lagen. Wanneer je goed en wel boven stond, had je een prachtig uitzicht over de weidse polders en bossen aan de ene kant en de uitgestrekte vlakte van water en schorren van de Oosterschelde en de Duintjes aan de andere kant.

Man in 't zwart

Later werd ons huis aan de Stationsstraat bewoond door een nogal mysterieus figuur. De man was meestal in het zwart gekleed en droeg een korte baard. Die baard was er dan ook de oorzaak van, dat hij in het buurtschap de naam Baardmans kreeg. Hij onderhield nauwelijks contact met z'n omgeving. De bewoners van de Stationsbuurt waren op hun beurt eveneens een beetje schuw van deze merkwaardige figuur. Die schuwheid was echter ook ingegeven door het vermoeden dat Baardmans lid zou zijn van de NSB. Vlak voor het einde van de oorlog heeft hij het huis verlaten en men heeft hem nooit meer teruggezien.

Voltreffer

In één van die laatste oorlogsdagen van 1944 werd ons huis in Woensdrecht door een voltreffer geraakt en in tweeën gespleten. Volgens Suijkerbuijk zou het nog wel te herstellen zijn geweest, maar wie zou er nog willen wonen in zo'n oncomfortabel huis? De eigenaar, de Nederlandse Spoorwegen heeft toen maar besloten het pand af te breken. Het stukje grond, waar eens mijn geboortehuis stond, heeft 'opa' Suijkerbuijk gekocht en bij z'n eigen land gevoegd.

EEN NIEUWE WOONPLAATS

Rilland

Onze nieuwe woonplaats was niet eens zo erg oud. Weliswaar bestond al in de veertiende eeuw een dorp van die naam, maar dat verdween, tijdens de grote watersnoodramp van 5 november 1530, in de golven. Wat eens een bekoorlijke plaats was, waar zelfs edelen woonden, was veranderd in zoute plassen. Nadat in 1773 de Reigersbergsche polder was ingedijkt, werden op nagenoeg dezelfde plaats van de vroegere dorpen Rilland en Bath, nieuwe woonkernen met dezelfde naam gesticht.

In die nieuwe polder werden in noord- en zuidelijke richting vier kaarsrechte wegen aangelegd. loodrecht daarop werden enkele zijwegen aangesloten. Ondanks dat langs de wegen bomen waren geplant, was van een afwisselend polderlandschap geen sprake. Ook de aanleg van de straten in het dorp verliep volgens hetzelfde saaie principe. Waren het eerst nog zand- en kleiwegen, in de eerste decennia van de twintigste eeuw werden de hoofdwegen van klinkers voorzien. Bij het benoemen van de straatnamen was men even fantasieloos als bij de aanleg ervan. De noordzuid verbindingen heetten Eerste, Tweede, Derde en Vierde Weg. De doorgaande weg van Goes naar Fort Bath werd ter hoogte van het dorp de Hoofdweg genoemd en de straat, die daaraan evenwijdig liep, de Achterweg. Later veranderde men die naam in Adriaan Buteijnweg, maar in de volksmond bleef onze straat z'n oude naam houden. In 1878 werden de dorpen Rilland en Bath, het gehucht Maire en het Fort Bath samengevoegd tot één gemeente: Rilland-Bath. Het gehucht Maire lag ter hoogte van het NS-station.

Vanwege z'n jeugdige leeftijd en z'n eenvoudige leefvormen staan in Rilland nauwelijks monumentale gebouwen of andere cultuurkenmerken. In het Fort Bath, dat in 1785 werd aangelegd, waren in mijn jeugd nog wel enkele gebouwen van de voormalige vestingwerken te vinden. Wat als eventueel erfgoed zou kunnen worden betiteld, werd echter tijdens de stormvloed van februari 1953 door het water vernield. Wat na de ramp nog overeind stond, werd kort daarna afgebroken in het verband met de aanleg van een kanaal, dat nu de Westerschelde met de Oosterschelde verbindt.

Toen wij in 1938 in Rilland kwamen wonen, telde de gemeente ongeveer 3000 inwoners. Er waren drie scholen: de Openbare school, aan de Hoofdweg ter hoogte van de Mariahoeve, de School met den Bijbel, eveneens aan de Hoofdweg gelegen, naast het hulppostkantoor en tegenover de boerderij van Bouwman. De derde school was de RK-school aan de Tweede weg, helemaal buiten het dorp.

Het gemeentehuis was bij onze komst vrij nieuw. Het voormalige raadhuis lag aan de weg naar Bath ter hoogte van de Nederlands Hervormde kerk. Het werd in mei 1940 door brand verwoest en kort daarna gesloopt. Behalve een NH-kerk bezat het dorp een Gereformeerde kerk, een kerk van de Gereformeerde gemeente, een Vrije Evangelische Gemeentekerk en een Rooms- Katholieke kerk aan de Tweede Weg. Aan het hoofd van de gemeente stond burgemeester Dominicus.

Nieuwe standplaats

Op 17 augustus 1938 arriveerden vader, moeder en ik met ons hele hebben en houden in Rilland. Van aannemer Van de Sande had vader een huis kunnen huren aan de Adriaan Buteijnweg. Het was een vrijwel nieuwe woning en vormde met dat van de burens 'twee-onder-één-kap.' Toen we het huis betrokken stond het geregistreerd onder huisnummer 23, kort daarop werd dit gewijzigd in 40 en op 28 mei 1942 omgenummerd in 19. Kennelijk heeft omstreeks 1950 weer een vernummering plaatsgevonden, want sindsdien draagt het nummer 33.

Achterweg

In de volksmond werd onze straat de Achterweg genoemd, omdat het lange tijd de buitenste straat van ons dorp was. Diezelfde volksmond zal ook wel de naam 'Spokewegje' hebben bedacht voor wat nu 'De Veste' heet en de verbinding vormt tussen de Adriaan Buteijnweg en de Hoofdweg. Zo zullen er ongetwijfeld nog wel meer verbasteringen zijn geweest.

Wanneer ik met het gezicht naar de voorgevel stond, zag ik rechts van ons huis de woning van de

familie Van de Griek (nieuw nr. 31). Links van ons, in het andere deel van de dubbelwoning, woonde de familie Zeevaart. Hun huis droeg nummer 21, maar omstreeks 1950 kennelijk gewijzigd in 35. De familie Zeevaart bestond uit Opa en Opoe Zeevaart, hun dochter Anna en haar echtgenoot Bram Imanse. In dit huis woonden dus twee gezinnen. Het zal wel woekeren met de ruimte zijn geweest, vooral nadat Bram en Anna een dochter, Corrie, hadden gekregen. In het huis naast dat van Zeevaart woonde molenaar Arie van Weele met zijn vrouw Hendrien. Zij hadden geen kinderen.

De Adriaan Buteijnweg, gezien in de richting van de Derde Weg. Links in één van de voortuinen staat C.P. Kaufman. De foto dateert van voor mei 1948 en is in 1949 als ansichtkaart uitgegeven.

Ons nieuwe huis

De hoofdingang was gesitueerd in de zijgevel. Een paar meter verder was de achterdeur. Zodra je de voordeur was binnen gegaan, was aan de rechterkant de trap naar de bovenverdieping. Naast de trap was een gangetje met een deur naar de kelder en één die toegang gaf tot de keuken. Links van de voordeur was de deur naar de voorkamer, de zogenaamde 'mooie kamer.' Deze kamer lag aan de straatkant. Tenslotte lag tegenover de voordeur de deur naar de achterkamer, onze dagelijkse woonkamer. Op de vloer lag zeil met, op de plaats waar een vierkante houten tafel stond, een vloerkleed. De tafel was bedekt met een 'zeiltje', een kleedje van afwasbaar zeildoek. Rond de tafel stonden vier stoelen, deels met een rieten zitting. Dan waren er nog twee houten stoelen met een armleuning. De radio stond op een tafeltje in de hoek van de kamer.

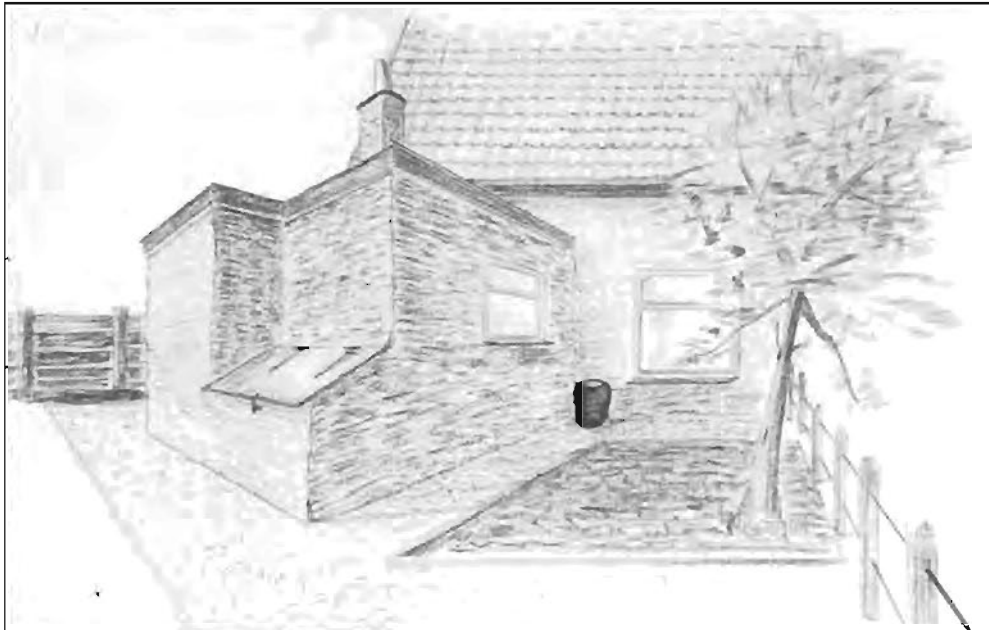
De voorkamer was eveneens met zeil belegd. Ook hier lag midden in de kamer, een groot vloerkleed met daarop een grote eikenhouten tafel, waarvan de poten met elkaar verbonden waren door middel van een eveneens houten kruisstuk. Wanneer je aan die tafel plaatsnam stootte je prompt je schenen tegen dat kruishout! Het tafelblad was afgedekt met een zwaar pluchen kleed. Er omheen stonden vier gestoffeerde stoelen. Verder stonden in deze kamer twee crapaux (zwarte armfauteuils), een divan, een buffet en een theemeubel met een oranje servies. Voor het raam stonden grote en kleine bloementafeltjes.

Zowel in de voorkamer als in de achterkamer kon een kolenkachel worden gestookt, maar tijdens de winter verwarmden we uitsluitend de achterkamer, omdat we daar woonden. Bewust omgaan met energie was toen ook noodzaak, al was het alleen maar om financiële reden. Een mud kolen was ook in die tijd niet goedkoop en vlug door de schoorsteen verdwenen wanneer niet zuinig werd gestookt. Alleen bij 'hoog' bezoek en op feestdagen, zoals Kerstfeest, werd de kachel in de voorkamer gestookt. In de winter was het in die kamer dan ook meestal heel erg koud!

De keuken was een aparte ruimte die tegen het huis was aangebouwd. Er was stromend water en een aansluiting op het gasnet. Een voor ons ongekende luxe, want in Woensdrecht hadden we dat comfort niet. Verder stond in de keuken het zgn. duveltje, de minikachel waarop niet alleen het wasgoed werd gekookt, maar ook het badwater werd verwarmd en de groente werd ingemaakt, dat willen zeggen gesteriliseerd in zogenaamde Weckflessen. Tenslotte stonden in deze ruimte de Velo-wasmachine en de fietsen van mijn ouders.

Achter in de keuken was de deur naar de WC. Géén watercloset, maar een houten bekisting met in het midden een gat waarboven of waarop men in tijden van 'grote nood' kon plaatsnemen. Onder dat gat stond een grote zinken emmer, waarin de 'bijdragen' werden opgevangen. Op gezette tijden werd het 'tonnetje' geleegd in een grote beerput achterin de tuin. De beerput was niet meer dan een grote diepe kuil, afgedekt met de grote ijzeren plaat met reclame voor het 'Nieuws van de Dag', die we uit Woensdrecht hadden meegenomen.

We hadden een behoorlijke tuin. Voldoende grond om groente en aardappelen voor eigen gebruik te kunnen verbouwen. Achterin de tuin stond een zwart geteerd schuurtje, waarin het tuingereedschap was opgeborgen. Aan het begin van de oorlogsjaren werd dit schuurtje vervangen door een nachthok, een kippenren en een paar konijnenhokken, waarin onze levende have was gehuisvest.

Achterzijde van het huis A. Buteijnweg 19. Potloodtekening door de auteur.

Boodschappen

In die tijd waren er nog geen supermarkten en het dorp telde slechts één hooguit twee kruideniers. Moeder liet echter haar boodschappen thuisbezorgen door Kees Verwey. Deze beheerde een filiaal van Albert Heijn. In Woensdrecht was moeder klant bij Janus de Dooi, maar na de verhuizing, kreeg Kees Verwey de klandizie. De ene dag kwam hij het boekje, waarin moeder de boodschappen had genoteerd, halen en op vrijdag of zaterdag werden die dan thuis gebracht.

Kees Verweij had z'n "winkeltje" in één van de huizen van het buurtschap ter hoogte van de Spuikom, aan het einde van de Derde Weg.

Wanneer in het voorjaar nog geen verse groente voorhanden was aten we, net als in Woensdrecht, vaak zeekraal en lamsoor. Dit gewas groeit op de schorren en slikken in de Oosterschelde. Vader en moeder gingen het zelf plukken. Zeekraal is een typisch gerecht van de waterige kuststreken. 'Salicornia herbacea' heet het officieel. Het wordt ook wel zouterik of krabbekruid genoemd en het smaakt naar zilte postelein. Melkboer Van Zweeden kwam gewoon aan de deur. De melkbussen stonden op een klein karretje, getrokken door een fors Zeeuws paard.

Opoe de Wee overleden

Het jaar 1939 was nog maar amper begonnen of de familie werd geconfronteerd met een droevige gebeurtenis. Op 24 februari 1939 overleed Opoe de Wee-Lauwerens te Yerseke. Zij is bijna 77 jaar geworden. De begrafenis vond plaats op 27 februari om 12.30 uur op de Algemene Begraafplaats te Yerseke. Wij, mijn ouders en ik, zijn die dag naar Yerseke afgereisd. Vader en moeder gingen met de stoet mee. Mijn neef Adrie van Loo en ik moesten echter thuisblijven, want onze ouders vonden ons nog te jong om een begrafenis bij te wonen. Na afloop van de plechtigheid werden broodjes geserveerd en werd overlegd wat er nu met Opa moest gebeuren. Afsproken werd, dat tante Dina van Loo- de Wee een oogje in 't zeil zou houden, opdat de oude visserman niet zou verkommeren. Voor tante Dina was het niet al teveel moeite, want zij en Opa woonden in hetzelfde immens grote huis aan de Dam 6. Er werd afgesproken, dat de broers en zusters maandelijks geld zouden overmaken om in Opa's onderhoud bij te dragen. In die tijd bestond slechts een beperkte oudedagsvoorziening.

Ik word ondeugend

Zoals elke gezonde Hollandse jongen haalde ook ik wel eens kattekwaad uit. En net als ieder kind, viel het ook mij niet mee steeds te moeten luisteren naar de goed bedoelde raadgevingen en aanwijzingen van volwassenen. Zo af en toe vergat je wel eens een regeltje en werd je prompt met een stevige draai om je oren gecorrigeerd.

Aangezien vader meestal op z'n werk was, rustte de taak van opvoeder voor een groot deel op de schouders van moeder. De keren dat ik een draai om m'n oren heb gehad, kan ik echter op de vingers van één hand tellen. Niet dat ik zo'n braaf jongetje was, maar moeder had zo haar eigen, meer effectieve strafmiddelen, zoals: "*op de stoel blijven zitten en er voorlopig niet af!*" of direct na het avondeten naar bed.

In de zomertijd liep je het risico, dat de permissie 'na het avondeten een uurtje buiten spelen' kon worden ingetrokken. Aangezien ik ook toen al erg op m'n vrijheid gesteld was, vond ik die straf van de stoel wel de zwaarste. Overkwam me het toch, dan probeerde ik de tijd te doden door schaapjes te tellen, met het tafelkleed te friemelen of met de rijke inhoud van mijn broekzakken te spelen.

Wanneer moeder vond, dat ik genoeg had gezeten en ik haar had beloofd "*het nooit weer te zullen doen*", werd m'n strafzitting beëindigd en liet ik me met een zucht van verlichting van m'n zetel glijden. De vloer van de kleine achterkamer leek na de strafexercitie op de vierkante centimeters van de stoelzitting een welhaast onmetelijke ruimte.

Ik speelde vaak op de grond. Het liefst onder de tafel, want dan had je van niemand last. Ik speelde dan met mijn blokken. Het waren er geloof ik twaalf. Op elk van de zijanten stond een deel van een dier afgebeeld. Wanneer de blokken op de juiste manier waren neergelegd, was aan de ene kant een afbeelding van een paard te zien en aan de andere kant die van een poes. Op die manier waren nog vier andere plaatjes van dieren te maken. Ik heb die blokken héél lang gehad. Van sommige was, door het intensieve gebruik, de afbeelding er allang af of zodanig beschadigd, dat die niet meer te onderscheiden was. Ik gebruikte de blokken niet alleen als puzzel, maar ze deden ook dienst als bouwstenen voor huizen en torens. Ook het eerder genoemde zilveren raceautootje is lang in m'n bezit geweest, evenals het metalen zweefmolentje met de vliegtuigjes en de bromtol, die ik van Opoe Kaufman had gekregen.

Eén keer per week was het AVRO's kinderkoor onder leiding van Jacob Hamel op de radio te horen. Moeder en ik luisterden er altijd met veel plezier naar en probeerden de liedjes te onthouden en na te zingen.

Soms was het me al te stil in huis. Moeder zat dan te breien, te naaien of te verstellen en had al haar aandacht voor haar werk nodig. Ik vond dat op den duur erg saai en zei op een keer nogal nadrukkelijk tegen haar: "*Moeder práát toch eens tegen Harrie!*", waarop moeder met een schaterlach reageerde! Later, vele jaren later, wanneer we het voorval weer eens ophaalden, konden we beiden er nog hartelijk om lachen.

Een ongelukje

Op een middag zat ik in gebogen houding op de tafel. Hoe ik daar terecht ben gekomen, staat me niet meer duidelijk voor de geest. Het was bij ons thuis niet de gewoonte met de billen op de tafel te zitten! Ik vermoed dan ook, dat moeder het zoveelste kledingstuk voor mij aan het maken was en dat ze wilde kijken of het wel paste. Ik weet niet meer of ik moeder spontaan wilde knuffelen of dat ik met een speld werd geprikt. In ieder geval kwam ik plotseling overeind, terwijl moeder op hetzelfde moment zich voorover boog. Met een harde klap botste mijn achterhoofd tegen moeders kin. Toen we beiden van de schrik waren bekomen, bleek dat we beiden een stevige hoofdpijn eraan over hadden gehouden en dat moeder bovendien een stukje van haar tand was kwijtgeraakt.

Toen vader thuiskwam, kreeg hij het hele relaas in geuren en kleuren te horen, waarna hij mij met z'n strenge blauwe ogen doordringend aankeek, alsof hij in mij de schuldige vermoedde. Kwam niet aan vaders Jannaatje, want dan was de boot aan! Toen ik benepen zei, dat ik er echt niets aan kon doen, omdat het per ongeluk was gebeurd en dit nog eens nadrukkelijk door moeder werd bevestigd, was vader milder geworden en keek hij gelukkig weer wat vriendelijker.

Bidden

Bij ons thuis was het de gewoonte voor het eten te bidden en daarna te danken. Vóór het eten bad vader of moeder het 'Onze Vader'. Het dankgebed, dat zij uitspraken was echter verschillend.

Vader dankte met:

"Oh Heer, wij danken u van harte,
voor nooddrift en voor overvloed,
daar menig mens eet brood der smarte,
hebt Gij ons mild en welgevoed.
Doch geeft toch niet dat onze ziel
aan dit vergankelijk leven kleeft,
maar alles doet wat Gij gebiedt,
om eindelijk eeuwig met u te leven,
Amen."

Moeder dankte met:

"Mensen lievende God,
Uw naam wordt geloofd en gedankt,
dat Gij ons met deze gave hebt gevoed.
Voedt ook onze ziel met het brood des levens
en sterkt onze harten ter uwer genade,
opdat we onze krachten mogen besteden ter ere
van uwen dienst en uwer naam, moge leven
Amen."

Het bidden behoorde echter tot de routine van elke dag. De gebeden werden dan ook meer afgeraffeld, dan dat de tekst zorgvuldig werd uitgesproken! Om een klein kereltje toch enig religieus gevoel bij te brengen, moest ik voor en na het eten nog even prevelen: "*Heere, zegen deze spijs. Amen.*"

Voor het naar bed gaan bad ik, terwijl ik op mijn knietjes voor mijn bedje lag:

"Ik ga slapen, ik ben moe,
'k sluit mijn beide oogjes toe.
Here houdt ook deze nacht
over mij getrouw de wacht."

Een bruiloft

Op 8 juni 1939 zijn oom Pieter en tante Sijs getrouwd. Oom Pieter was een broer van vader. Het was die dag bloedheet. Allereerst werd het huwelijk voltrokken op het gemeentehuis van Princenhage, dat toen nog een zelfstandige gemeente was. Later op de dag volgde de kerkelijke inzegening in de Hervormde Kerk van Ginneken. De bruiloftsgasten werden per bus vervoerd. Ver na het middaguur arriveerden we bij het huis van de ouders van de bruid aan de Biberglaan in de toenmalige gemeente Ginneken. Ik was gekleed in een zwart fluwelen pakje en droeg een donker blauw petje. Wij allen vergingen zowat van honger en dorst, maar moesten wachten totdat bruidegom en bruid waren gearriveerd. Vlak daarna werd een grote taart binnengebracht, waarop ik, bij het zien van zoveel lekkers, van mijn stoel opsprong en door honger en dorst gekweld, spontaan uitriep: *"Daar wil ik ook wel een stuk van!"*

Later op de dag heeft iemand nog een foto gemaakt van alle kinderen die op de bruiloft aanwezig waren. Nolda, mijn nichtje en ik staan er ook op. Inmiddels had ik van vader ook een ondeugend liedje geleerd:

*"Als je pas getrouwd bent, krijg je koekjes bij de thee,
rweeling op je schoot, muisjes op je brood."*

Grimmige tijden

Hoewel in de eerste zes maanden van 1939 met angst en vrezen naar de gedragingen van Duitsland werd gekeken, maakte eigenlijk niemand zich echt ongerust. Pas ná het begin van de tweede helft van dat jaar realiseerde de regering zich, dat ook Nederland wel eens op het verlanglijstje van Hitler zou kunnen staan. Op 24 augustus vond een zgn. voor-mobilisatie plaats, waarbij 50.000 man onder de wapenen werden geroepen. Vijf dagen later volgde een volledige mobilisatie van leger en vloot. Op dat moment kwamen 250.000 dienstplichtigen onder de wapenen.

Op 1 september 1939 viel Hitler Polen binnen. Twee dagen later, op 3 september, schoten Engeland en Frankrijk het zwakke Polen te hulp en verklaarden Duitsland de oorlog. De Nederlandse regering publiceerde de neutraliteitsproclamatie.

Op 9 november vond een grensincident plaats, waarbij twee Engelse geheime agenten, die in Nederland opereerden, door Duitse SS-ers op Nederlands grondgebied werden gekidnapt. Eigenlijk had dit voor Hitler aanleiding moeten worden ook ons land in de oorlog te betrekken, maar de aanval werd uitgesteld.

Ook in de lucht en op zee bleef het allerminst rustig. Regelmatig waren er gewapende conflicten tussen Nederlandse, Britse en Duitse vliegtuigen en viel de Duitse marine Nederlandse vrachtschepen aan. Wij merkten op ons dorp van dit alles maar weinig. De overheid en de pers zorgden er wel voor dat dit zo bleef. Er werd aan de voorvallen zo min mogelijk ruchtbaarheid gegeven om de neutraliteit van ons land niet in gevaar te brengen.

Noodvoorraad

In 1914 hadden m'n ouders het al meegemaakt: distributie en overal schaarste. Moeder ging ertoe over wat extra artikelen, die niet direct aan bederf onderhevig waren, in huis te halen, zoals zeep, waspoeder, schoensmeer, koperpoets, thee en koffie. We hadden altijd wel een voorraadje in huis, want op het weidse Woensdrechtse land en ook wel op het dorp Rilland, was geen winkeltje om de hoek waar je nog even gauw wat kon kopen.

Sinterklaas bracht dit laatste vredesjaar een spel en een puzzel. De puzzel droeg de voor dat ogenblik toepasselijke naam: "De wacht aan de grens". De afbeelding toonde een Nederlandse en een Belgische gehelmde soldaat, vanwege de stromende regen gehuld in een allesomvattende of verhullende cape, geposteerd bij een grenspaal en wat wegversperringen, de zogeheten weg-asperges.

Weinig vreugde

De gebeurtenissen in voorgaande jaren hadden de stemming in ons land er niet vrolijker op gemaakt. Voor onze familie kwam direct na de jaarwisseling nog eens een extra domper op het toch al zorgelijke leven. Op 12 januari 1940 overleed Piet Kaufmann, een broer van Opa

Kaufman, in zijn woning, Korte Brugstraat 86 te Etten-Leur. Petrus Kaufmann was de zoon van Cornelis Kaufmann en Catharina Geleijns. Als jongen van 18 jaar had hij vaak voor de schilder Vincent van Gogh geposeerd. Hij is ruim vijfenzeventig jaar geworden. Petrus was al geruime tijd ziek en stond onder behandeling van dokter Mol. De klompenmakerij bestond allang niet meer en het café was al een tijdje gesloten. Medio 1939 heeft Piet Kaufman de vergunning laten vervallen. Hoewel mijn vader het klompenmakersvak van 'd'n dikke Oom Piet' had geleerd en er om die reden tussen hen toch wel enige betrokkenheid moet hebben bestaan, hebben mijn ouders van het overlijden waarschijnlijk geen officiële rouwkaart ontvangen. In elk geval bevindt zich geen exemplaar in de verzameling rouwkaarten, die mijn ouders sinds het overlijden van Opo de Wee hebben aangelegd.

WERELDBRAND

De meidagen van 1940

Hoewel ik als jongen van nog net geen zes, nauwelijks enig benul had van wat er zich op 'grote-mensen-niveau' afspeelde, merkte ik toch wel dat er 'iets' aan de hand was. In ons anders zo rustige dorp heerste een vreemde bedrijvigheid en er hing een eigenaardige stemming. De mensen op straat leken ernstiger te zijn geworden. De woorden 'oorlog' en 'evacuatie', bijna tastbare begrippen, lagen op vrijwel ieders lip en waren in bijna elk gesprek te beluisteren.

Al in 1939 had de regering de Distributiewet uitgevaardigd. Sinds die tijd waren suiker en peulvruchten, zij het voorlopig op proef, 'op de bon', zoals dat toen heette. In augustus 1939 waren alle mannen tussen de achttien en vijfendertig jaar opgeroepen voor militaire dienst. Gelukkig was vader al 'te oud' om nog soldaat te worden, maar onze buurman, Bram Imanse, moest z'n blauwe boerenoverall verwisselen voor het veldgrijs. Mobilisatie! Maar weinigen geloofden toen dat ons land in een echte oorlog zou worden betrokken. Nederland had zich immers tot neutraal gebied verklaard en het overgrote deel van de bevolking geloofde dan ook, dat het met die oorlog, net als in 1914, niet zo'n vaart zou lopen!

Toch oorlog

Alsof we een voorgevoel hadden van het naderend onheil, zaten moeder en ik op vrijdag 10 mei 1940 in alle vroegte bij onze Telefunkenradio. Vader was al aan het werk op het station. Het was nog halfduister in de achterkamer en met de blik strak gericht op de opgluoiende lampjes van de schaalverlichting en het 'afstemoog' wachtten we gespannen op de uitzending van de nieuwsberichten. Na het wegsterven van de laatste gongslag van de klok van acht uur klonk de stem van de omroeper van dienst: "Goede morgen dames en heren, hier is Hilversum Nederlandse Omroep, algemeen programma. Wij vragen uw aandacht voor het ANP". Aansluitend las de nieuwslezer een proclamatie van de Koningin voor, waarin werd medegedeeld, dat de Duitse Wehrmacht een plotselinge aanval op ons land had ingezet. Even later hoorden we: *"Bij het aanbreken van de dag heeft de Duitse luchtmacht aanvallen uitgevoerd op het vliegveld Ypenburg bij Den Haag en Waalhaven bij Rotterdam."*

Er was nu geen twijfel meer mogelijk. Ook Nederland was in een oorlog verwickeld. Meteen, nadat het bericht bekend was gemaakt, heeft men een afweerlinie gevormd door enkele landerijen onder water te laten lopen. Vlakkbij ons dorp was zo'n militaire verdedigingslinie aangelegd, de zogenaamde Bathstelling. Het gevaar was dus niet denkbeeldig, dat hier stevig zou kunnen worden gevochten. Een dag later werd dan ook een begin gemaakt met de evacuatie van de inwoners van Rilland, waarvan de voorbereidingen al maanden eerder hadden plaatsgevonden. Toen had iedereen een instructie 'voor het geval dat' in de bus gekregen. Een ware exodus van mensen met koffers, plunjezakken, rieten mandjes, kruiwagens, kindwagens en handkarren trok in de richting van het station van waaruit zij naar elders werden overgebracht. De meesten van hen gingen per trein naar Goes, van daar naar Hoedekenskerke en tenslotte met de boot naar Zeeuws-Vlaanderen. De evacués uit Rilland hadden Axel als eindbestemming.

Gedenkwaardige verjaardag

Het werd griezelig stil in het dorp. Uiteraard waren alle winkels gesloten, want de eigenaren waren vertrokken. De straten waren uitgestorven. Alleen degenen, die vanwege hun werk niet konden worden gemist, mochten in het dorp blijven. Echter wel op eigen risico. Zo waren, behalve de mensen van het Spoor en hun gezinnen, ook de marechaussee, de burgemeester en een ambtenaar achtergebleven. Ook een boer, die z'n vee en bedoeninkje niet in de steek wilde laten en bakker Hommel, gaven er de voorkeur aan te blijven. *"Tenslotte moet er toch iemand voor jullie brood bakken!"*, was het nuchtere commentaar van Hommel.

Die middag van de veertiende mei, toevallig was ze die dag jarig, vertrok moeder op de fiets met mij achterop en wat handbagage aan het stuur in de richting van het station. We reden over de Hoofdweg en bij het passeren van het klooster van de Orde der Capucijnen, op de hoek van de Hoofdweg en Tweede Weg, werden we door Nederlandse soldaten, die zich met hun mitrailleur achter de heg van de kloostertuin hadden verschanst, aangespoord dóór te rijden. *"Haast u en beetje juffrouw"*, riepen de twee militairen nerveus vanuit hun stelling. *"Want anders zit u straks midden in de vuurlinie"*, voegden ze nog dreigend eraan toe. Vele tientallen jaren is de kale plek in de heg, waarachter de soldaten met hun mitrailleur lagen, nog duidelijk te zien geweest.

De volgende dagen brachten we door op 'd'n Halt'. We vonden tijdelijk gastvrij onderdak bij een gezin, dat een soort boerderijtje bezat, maar ik weet niet meer bij wie. Wel kan ik me nog goed herinneren, dat daar uit de room van verse melk boter werd gekarnd en dat ik toen voor het eerst in m'n leven karnemelk heb geproefd.

Ook krabben heb ik toen ook leren eten. Iemand had ze in de naburige Oosterschelde gevangen. De schaaldiertjes, volgens kenners een delicatessen, werden levend gekookt en vervolgens, net zoals je dat met garnalen doet, gepeld en opgegeten. Ik weet nog goed hoe moeder, toen ze het krabbelijf wat al te gulzig opende, pardoes een straal warm water in haar gezicht kreeg. Gelukkig had ze haar bril op en dus kon het zoute water niet in haar ogen spatten. Moeder schrok wel behoorlijk en was bij het openmaken van de volgende heel wat voorzichtiger!

GEMEENTE RILLAND-BATH

BILJET II.

WAARSCHUWINGSBEVEL.

HOUDT U GEREED!!

De afvoer der burgerbevolking kan ieder oogenblik een aanvang nemen.

U moet onmiddellijk alles pakken en verzamelen wat U mede moet nemen, zoodat, als het bevel komt, U (met Uw gezin) onmiddellijk gereed is Uw huis te verlaten en af te marcheeren.

Zoodra het signaal of teeken, dat de ontruiming gaat beginnen wordt gegeven, begeeft U zich terstond naar de Stationsweg ten oosten v/h station. Van dat tijdstip dient U alle bevelen en aanwijzingen van Hoofd- en Hulpgeleiders stipt op te volgen.

Ná het sluiten van Uw huis levert U de huissleutel met daaraangehechte, schriftelijke vermelding van naam, straat en huisnummer in ten Gemeentehuize.

Bij vertrek de hoofdkraan van gas- en waterleiding, en het electriche licht afsluiten; brandende kachels dooven.

DE BURGEMEESTER DER GEMEENTE RILLAND-BATH,

P. J. DOMINICUS.

Waarschuwingbevel van de gemeente Rilland-Bath over de afvoer van de burgerbevolking, mei 1940.

De heg van het 'klooster', hoek Hoofdstraat/Tweede Weg. In deze heg was een mitrailleurstelling van het Nederlandse Leger.

Op de grens van twee werelden

Hoewel het overgrote deel van Nederland op 14 mei 1940 tot overgave werd gedwongen, was de strijd nog lang niet overal beslecht. Tot die tijd hadden wij nog maar weinig van de oorlog gemerkt. Dat zou echter spoedig veranderen.

Die avond van de veertiende mei begonnen de Duitsers vanuit Brabant de stellingen bij Bath te beschieten, echter zonder veel schade aan te richten. Toch verlieten de Nederlandse militairen even na acht uur hun stellingen. Diezelfde avond en nacht kon een bataljon van de SS-standarte "Deutschland" vrijwel ongehinderd doorstoten naar de Zanddijkstelling bij Kruiningen. Er zal in onze omgeving best hier en daar een schot gelost zijn, maar ik kan me daarvan niets herinneren. Die nacht verkeerde ik in dromenland. Kennelijk hadden de Duitsers de provinciale weg genomen om zo snel mogelijk te kunnen opschieten en hadden ze ons dorp en het buurtschap Halte letterlijk en figuurlijk links laten liggen.

Toen we een maand later bij de Kreekrakdam een kijkje gingen nemen, leek de kazemat, die de Nederlandse militairen daar hadden gebouwd, uiterlijk onbeschadigd. Waarschijnlijk is op dit punt weinig strijd geleverd. Bij de aanleg van de huidige kunstwerken (kanaal, brug en rijksweg) in de zeventiger jaren, is de kazemat opgeruimd.

Zeeland in Duitse handen

Keren we nog even terug naar de ochtend van de vijftiende mei. De Duitsers wisten op twee plaatsen door het geïnundeerde land bij Kruiningen te breken en de Zanddijkstelling te veroveren. De SS-ers kregen hier te maken met de gezamenlijk strijdende Nederlanders en Fransen. Ook bij Kapelle-Biezelinghe ondervonden de Duitsers hevige tegenstand van de dapper vechtende Fransen. De Nederlandse militairen hadden zich toen al verder teruggetrokken. De Duitse opmars was echter niet te stuiten en op 17 mei stond de SS aan de Sloedam. Pas toen diezelfde dag Middelburg onder vuur werd genomen en zwaar werd gebombardeerd, was de weerstand van de Nederlanders en de Fransen gebroken en had het Duitse leger vrij spel.

Niemandland

Zodra de oorlogshandelingen waren verstomd, keerden we naar ons eigen huis terug. Het dorp gaf een desolate indruk. Het winkeltje van de weduwe Zuidwegt, aan het begin van de Adriaan Buteijnweg, lag er verlaten bij. De grijze rolgordijnen waren kennelijk overhaast neergelaten, want de onderkant hing scheef. Door een kier kon je het snoepgoed duidelijk zien liggen. In één van de zijruiten van de etalage was een gat en daarachter lachten de repen Tjoklat en Kwatta me

toen. Ik kon de verleiding niet weerstaan. Als een jeugdig beginnend crimineel loerde ik schichtig om me heen, maar zag natuurlijk niemand in de verlaten straat. Pas toen ik me veilig genoeg wist, peuterde ik net zo lang in het gat, totdat ik een reep te pakken had. Even later had ik m'n eerste jeugdzonde begaan en knabbelde ik gulzig aan een overheerlijk stuk chocolade met nootjes en vruchtjes erin. Een lekkernij, die we jarenlang zouden moeten missen. Hopelijk is mevrouw Zuidwegt door m'n actie niet merkbaar gedupeerd!

Na de evacuatie waren er geen vriendjes meer in het dorp. Voor een jongen van zes dreigde het leven dan ook tamelijk saai te worden. Toch bleek er nog een jongen op het dorp te zijn, namelijk Pietje Hommel. Hij was de zoon van Bakker Hommel aan de Hoofdweg en was iets ouder dan ik. Pietje Hommel stond bekend als de belhamel van het dorp en wijde omgeving. Ik speelde wel eens met hem, thuis of in de bakkerij. Vaak kregen wij dan afsnijdsel van koeken of mochten we wat gedroogde appeltjes pakken. Soms mochten we toekijken hoe Pietjes vader de geurige broden uit de oven haalde. Hij gebruikte hiervoor een lange stok met aan het eind een platte plank, waarop hij de broden wipte. Pietje had nog een broer, Martien. Hij was veel ouder en bemoeide zich zelden met ons. Als hij dat wel deed, maakte hij grapjes waarvan de lol me ontging.

Inmiddels was de bezetting door de Duitsers een voldongen feit. Ruim vier jaar lang zouden zij onze ongenode gasten zijn. Na een paar dagen keerden de dorpsbewoners terug van hun evacuatie-adres. Enkele weken later kwamen ook de mannen terug, die in het Nederlandse leger hadden gediend. Na de overgave moesten zij hun wapens inleveren en werden ze naar huis gezonden. Degenen, die krijgsgevangen waren gemaakt, werden eerst geïnterneerd, maar mochten ook na enkele weken naar huis.

Ook onze buurman, Bram Imanse, was weer in burgerkleding en gezond en wel bij zijn gezin. Het leek erop, dat het dagelijks leven z'n normale gangetje zou hervatten. Op 7 juni 1940 reed de eerste trein weer tussen Kruiningen en Bergen op Zoom. Anderhalve maand later was de hele Zeeuwse lijn weer in bedrijf.

Onze familie tijdens de meidagen

Een deel van onze familie woonde in de meidagen in Rotterdam. Tante Marie woonde in de Brielselaan 106, in Zuid dus. Tante Pietje in de Burgemeester Hofmanstraat 28, op het Noordereiland. Beiden waren schoonzusters van mijn moeder. Op 14 mei vond de evacuatie plaats van het Noordereiland naar Rotterdam-Zuid, dat al door de Duitsers was bezet.

Een neef van vader, Bernard Joh. Kaufmann woonde eveneens in Rotterdam. Zijn vrouw, A.J. Wijgers, vertelde mij op 4 november 1988 het volgende verhaal:

"Er broeide al een tijdje iets. Wij woonden toen in de Hartmanstraat, vlakbij de Rotterdamsche Smederij, waar m'n man 'baas' was. Een garagehouder in de buurt had al gezegd, dat als er wat zou gebeuren, de muren van de garage dik genoeg waren om ons voldoende bescherming te kunnen bieden. Tijdens het bombardement vluchtten we dan ook in die bewuste garage. Toen het bombarderen was opgehouden, wilden we de straat op, maar we konden nauwelijks de deur uit, want overal lagen bomtrechters. Van ons huis was niet veel meer over. Voordat we die garage invluchtten heb ik nog even gedacht wat zilveren theelepeltjes met een bloemmotief mee te nemen. Ik heb het niet gedaan en daar heb ik nu eigenlijk nog spijt van! Wij zijn die nacht alles kwijtgeraakt. Toen we de straat opgingen werden we voortgedreven door de Duitsers en kwamen zodoende terecht in Hoboken. Daar bleven we de nacht over. Toen we de andere dag in onze straat gingen kijken, bleek alles door brand te zijn verwoest. We wisten toen zeker, dat we niets meer hadden. We betrokken een woning in de Breitnerstraat. Van de fabriek van mijn man was een deel van het kantoor nog overeind gebleven. Daarin zijn we toen tijdelijk gaan wonen. Weer later kregen we een huis in de Hugo Molenaarstraat. Later hebben we de oorlogsschade vergoed gekregen".

Gelukkig is niemand van onze familie tijdens de meidagen door het oorlogsgeweld gedood of gewond geraakt.

Naar Frankrijk

Op 12 mei werd het grootste deel van de Bredase bevolking geëvacueerd. Dit gebeurde op last

van de Franse legercommandant. Na de inval van de Duitsers, op 10 mei 1940, had de Nederlandse regering de Fransen om militaire steun gevraagd. Via het Ruitbos en het Mastbos ging de stoet op weg naar Ulvenhout en vandaar via Strijbeek naar België. Uiteindelijk belandden Oom Jo Burgers, tante Dien, Nolda en Maarten in het Franse plaatsje Forest Montdidier, gelegen aan de weg E3/E10 Lille-Parijs, even ten zuiden van de lijn Amiens-St. Quentin.

Oorspronkelijk lag het in de bedoeling de groep in Rouen onder te brengen. Om de een of andere reden is dit niet doorgegaan. Bejaarden en zieken hoefden niet geëvacueerd te worden. Opoe Kaufman dus ook niet. Zij werd ondergebracht bij de nonnetjes in het Liefdesgesticht in de Nieuwstraat te Breda. De geëvacueerde inwoners van Breda zouden pas na vier weken en twee dagen weer naar hun woonplaats kunnen terugkeren.

Direct na de capitulatie vroeg Opoe Kaufman of ze, in afwachting van de terugkeer van de hoofdbewoner, de familie Burgers, alvast terug mocht naar de woning aan de 2e Marktstraat. Ze kreeg toestemming en een vergunning van de huisbaas en woonde er dus al nog voordat oom Jo en tante Dien en hun kinderen waren teruggekeerd van hun gedwongen verblijf in Frankrijk. Om te voorkomen dat Opoe zou verkommeren, hield het buurmeisje een oogje in het zeil en sliep ook in hetzelfde huis.

DUITSERS WORDEN MOFFEN

Een nieuw tijdperk

Aan het begin van de bezetting hadden we van de Duitse Wehrmacht, die hoofdzakelijk uit dienstplichtigen bestond, weinig last. Sterker nog: de Duitsers waren best aardig. Kennelijk viel er toch met ze te leven. Een vergissing echter, die zich pas later zou openbaren. Wij jongens letten daar niet zo op. Voor ons waren soldaten een sensatie. Of het nu Nederlandse waren of Duitse. Toch vonden we die Duitse militairen al vanaf het begin een typisch volkje. Als ze met een groep waren, hoorde je ze meestal al van verre aankomen. Luidkeels zingend van: *"Aajjie, aajoe, ajà"* (althans zo klinkt het anno 1989 nog in m'n oren) en nadrukkelijk stappend en stampend met hun rijkelijk van ijzerbeslag voorziene veteren laarzen

Als ze in het gelid liepen leken het net robotjes. Bijna stuk voor stuk leken ze op elkaar, bewogen ze op dezelfde manier en spraken bovendien op bijna dezelfde bijtende toon. Klik-klakten bij elke gelegenheid driftig hun hakken tegen elkaar en sprongen daarbij als één man stram in de houding. Een spektakel, waarnaar wij als kinderen met open mond stonden te kijken. De rauwe werkelijkheid zou zich echter maar al te spoedig aan dienen.

Op de bon

De bezetter was nog niet eens zo lang in ons land of er was al gauw gebrek aan van alles. Met wagonladingen tegelijk werden de Hollandse kazen, roomboter en alles wat maar eet- of bruikbaar was, via onze oostgrens naar hun Heimat afgevoerd. De Nederlanders begonnen dan ook al gauw, voorzover ze dat niet in een eerder stadium hadden gedaan, op grote schaal te hamsteren uit angst dat over een korte tijd helemaal niets meer verkrijgbaar zou zijn. Slaolie, zeep, meel, koffie, suiker, groenten in blik, vlees in blik en verder alles wat maar lang houdbaar was. Zelfs kaartjes wol, elastiek en naaigaren naast kolen en petroleum, werden op grote schaal ingeslagen. Leuk voor de winkelier, die in korte tijd zijn omzet tot recordhoogte zag stijgen. Dit was echter van korte duur. Weldra stagneerde de aanvoer en prompt gingen in de loop van 1940 de meeste levensmiddelen op de bon. Ook moest elke Nederlander van veertien jaar en ouder een persoonsbewijs bij zich dragen. Op vertoon van dat persoonsbewijs en de distributiestamkaart werden bonnen verstrekt.

Er waren aparte bonnen voor brood, boter, textiel, tabak en versnaperingen. Ook voor melk of taptemelk, aardappelen, vlees, groente en serviesgoed waren bonnen. Zelfs voor brandstoffen werden bonnen verstrekt. Dan was er nog een bon 'Algemeen.' Die was pas geldig nadat in de krant was bekendgemaakt voor welk doel hij was aangewezen. Elke week werd een lijst gepubliceerd met de nummers van de bonnen en het doel waarvoor zij waren bestemd. Gedurende een bepaalde periode konden de bonnen worden ingewisseld. Als de voorraad op was konden geen

bonnen worden bijgehaald. Aan het einde van een tijdvak kon op het gemeentehuis een nieuwe serie worden afgehaald. Iedereen kreeg evenveel toegewezen en moest daarvan rondkomen. Bij het afrekenen in de winkels moest bij het betalen tevens één of meer bonnen worden ingeleverd. De winkelier plakte die bonnen op vellen en kon door het inleveren ervan z'n voorraden aanvullen. In de etalages verschenen bordjes met tekst: "Zonder bon wordt niets verstrekt."

Op het platteland was het effect van de distributie aanvankelijk niet eens zo erg merkbaar. Er groeide immers tarwe op het land, de boer oogstte, de molenaar maalde en de bakkers van het dorp zorgden dat er brood op de plank kwam. Een tuin had vrijwel iedereen en daarin werd nu in plaats van bloemen diverse groenten gekweekt. In de nazomer gingen de boontjes in de weck, de kool in de Keulse pot en vormden zo de wintervoorraad. Zo ging het al jaren. Ook vlees was steeds voor handen. Niet in ruime mate, maar velen hadden in hun achtertuintje wel een hoekje gereserveerd en hielden daar een varken of plaatsten konijnenhokken met daarin een stel Vlaamse reuzen. Een paar kippen en een haan was dan ook wel het minste wat men op het erf had rondscharrelen. Overigens was het niet zo dat je elke ochtend een vers eitje bij het ontbijt kreeg. Ook kippen hadden hun goede en slechte tijden! Was een kip te oud geworden en was z'n eierproductie tot nul gedaald, dan werd het beest geslacht en verdween in de soep of in een weckfles. 't Klinkt in eerste aanleg allemaal wat wreed, maar zo ging het al eeuwen op het platteland. Ik heb in die tijd niemand gekend, die met sadistisch genoegen z'n kippen de kop af hakte of de konijnen met één klap achter de oren naar de andere wereld hielp. Respect was er wel voor degenen, die dit doden zeer snel en vakkundig deden. Bij mijn weten heeft, althans bij ons thuis en voorzover ik heb kunnen overzien, geen enkel dier ooit onnodig hoeven lijden.

Was er gebrek aan eieren (ook de kippen wilden wel eens rust), dan kocht vader bij een boer een voorraadjie. Deze eieren werden in een emmer kalk bewaard, waardoor ze langer houdbaar bleven. In het najaar zorgde vader altijd voor één of meerdere kisten appels. Z'n lievelingsappel was de Cox-oranje-pippin. Ze werden in de koele kelder bewaard. Zelf hadden we geen vruchtbomen, maar achter in de tuin stonden wel enkele struiken kruisbessen en aalbessen. Ook tomaten, komkommers en aardbeien werden in ruime mate gekweekt.

Behalve een tuin achter ons huis had vader ook de beschikking over een lapje grond langs de spoorlijn bij het station. Hierop werden massaproducten verbouwd zoals aardappelen, uien, kool en wortelen. Vlak naast ons stuk grond lag een boomgaard met pruimebomen. Dat betekende in de zomer natuurlijk gratis pruimen eten. 't Waren echter blauwe en lang niet zo lekker als gele. Vader waarschuwde me altijd niet teveel te eten: "*Anders raak je aan de poeperij!*" Geen aantrekkelijk vooruitzicht, vooral als je nog een eind naar huis moest lopen! Bepaald geluk had je, wanneer een met paard en wagen bespannen boerenkar in de richting van het dorp reed. Je was dan verzekerd van een lift en hoefde niet het lange eind naar huis te lopen.

Het leven gaat door

Het dagelijkse leven begon zo langzamerhand weer in z'n normale doen te komen. Nederland stond voor een voldongen feit, dat het bezet was en moest daarmee zien te leven. Iedereen probeerde zo goed mogelijk de draad van het dagelijks bestaan weer op te pakken.

Ook voor kleine jongetjes van zes ging het leven gewoon door. Toen de zomer voorbij was, vonden mijn ouders het noodzakelijk, dat ik een beetje op het toekomstige schoolleven werd voorbereid. Ik mocht naar de kleuterschool! Dat leek me wel spannend en ik keek naar de eerste schooldag uit. Op een ochtend werd ik afgeleverd bij de deur van 'Ons Huis' aan de Hoofdweg. Het was een verenigingsgebouw, dat de kerk toebehoorde en waarin de zondagsschool werd gehouden, godsdienstlessen werdgegeven en doordeweeks de kleuterschool was gehuisvest.

Ik zat daar in dat kakschooltje, zoals de volksmond het uitdrukte, met nog een dozijn andere kinderen, waarvan ik de meeste niet eens kende. De kleuterschool stond onder leiding van een zekere juffrouw Mientje. Moeder Natuur had haar uiterst slecht bedeed en bovendien was ze mank. Vreemd genoeg staken de dorpskinderen zelden of nooit de draak met haar, hoewel zij op dat gebied best wel hun mannetje of vrouwtje stonden. Blijkbaar dwong ze toch op de één of andere manier respect af.

Zo goed en zo kwaad mogelijk probeerde juffrouw Mientje na het openingsgebed ons iets bij te brengen. Dat 'iets' is me nooit duidelijk geworden, want om de haverklap jengelden de kinderen om de juf heen en kwam er van voorlezen bar weinig terecht. Terwijl de oudere meisjes zich bezig hielden met breien, mochten de jongens met een blokkendoos spelen of matjes van papier vlechten. Er waren nogal wat jongens in de 'klas.' In elk geval méér jongens dan complete blokkendozen. Voor de meesten betekende het dus dat ze hun tijd moesten uitzitten met matjes vlechten. Verder zag juffrouw Mientje erop toe dat de kinderschare schoon en de billetjes droog bleven. Na een dag gevangeniswerk had ik het al bekeken. Ik deed m'n beklag bij moeder en deze begreep, dat de lesmethode niet die educatieve waarde had, die zij er oorspronkelijk aan had toegekend. Ze besloot de kakschool te laten voor wat het was. Het niet meer naar de kleuterschool hoeven betekende overigens niet, dat ik m'n vrijheid terug kreeg. Oh nee, ik werd op een stoel in de achterkamer geparkeerd en mocht die niet eerder verlaten voordat ik een opdracht tot een goed einde had gebracht. Vanaf die dag besteedde moeder veel tijd om mij lezen en rekenen bij te brengen. Uur na uur oefenden we op het alfabet. M'n eerste gedichtje, dat ik zelfstandig kon lezen ging zo:

"Oh appeltje, oh appeltje, wat ben je mooi en rond.

Je maakt, zoals m'n moeder zegt, de zieken weer gezond."

Ik was precies anderhalve maand te jong om nog dit jaar naar de lagere school te mogen. Pas op 1 mei 1941 mocht ik voor de eerste keer naar de 'grote school'. In dat jaar zou blijken dat ik, dankzij de inspanning van moeder, geen achterstand in de lesstof had opgelopen, maar, wat lezen en rekenen betrof, zelfs een ronde vóór lag op de andere 'eerste jaars'!

Verduisteren

De Duitsers, in het begin nog wel aardig, begonnen steeds lastiger te worden en ons allerlei verplichtingen op te leggen. Al vanaf het begin gold een verduisteringsmaatregel. In de zomer hadden we daarvan weinig last, omdat het buiten toch lang licht bleef. Eigenlijk moet ik zeggen: "nog langer licht bleef", want de Duitsers hadden al meteen de zomer- en wintertijd ingevoerd. Pas halverwege het najaar, wanneer het 's avonds vroeg donker begon te worden, werd er streng op toegezien, dat er geen licht naar buiten straalde. De koplampen van de auto's en fietsen waren met zwart papier afgeplakt. Slechts een klein streepje van zo'n 1 x 4 cm bleef over. De Duitsers wilden met deze maatregel voorkomen, dat de verlichting van huizen en voertuigen zouden dienen als oriëntatiepunt voor geallieerde vliegers. Dit gaf natuurlijk een hoop ongemak en het kwam niet zelden voor, dat de mensen in het donker tegen elkaar opbotsten. Wanneer de maan scheen was het minder moeilijk een weg te vinden, maar zodra deze achter de wolken was verdwenen of bij nieuwe maan kwamen de problemen. Al snel had men iets erop gevonden in de vorm van lichtgevende speldjes, die op revers van een jas konden worden gedragen. Ze waren verkrijgbaar in diverse vormen: rondjes, molentjes, bloemen en vlinders. Ook de reclame had een geheel eigen oplossing voor het probleem bedacht: een lichtgevend logo! Albert Heijn leverde bij een pak koffie een speldje in de vorm van een kleine ober, die een enorm blad vol dampende kopjes koffie torst: 'Boffie met z'n koffie.' De speldjes waren bestreken met een soort verf, die licht uitstraalde. In het donker was dit verschijnsel het best waarneembaar. Wel moest het speldje tevoren, het liefst zo kort mogelijk vóór het gebruik, een tijdje aan het huiskamerlicht worden blootgesteld. Wanneer je daarna in het donker kwam, straalde het speldje een zwak geel-groen licht uit. Je tegenligger kon nu tenminste zien dat er iemand aankwam! Het feit, dat we ook op de fiets geen licht mochten voeren, hebben we gemerkt!

Op een namiddag reden moeder en ik op de fiets van Yerseke naar Kloetinge, waar tante Ma, een zuster van moeder, en haar man woonden. Tante Ma was zo'n beetje m'n tweede moeder, want tijdens en na mijn geboorte was zij bij ons in huis. Zij was ook m'n lievelingstante. De schemer was al vroeg ingevallen en we reden over een smal fietspad met vlak daarnaast een sloot. We waren al bijna bij het huis van tante Ma en oom Marien Glas aan de Kapelseweg 49, toen een auto ons achterop kwam. Vermoedelijk heeft de bestuurder ons te laat opgemerkt, want bij het passeren raakte hij nog net het stuur van moeders fiets. Hierdoor verloor zij haar evenwicht en reed pardoes in de sloot. Blijkbaar had de automobilist toch iets gemerkt, want hij stopte

onmiddellijk en hielp ons op de kant, bood zijn excuses aan en bracht ons naar het huis van tante Ma. Ik was behoorlijk overstuur en huilde tranen met tuiten. Moeders schrik was slechts van korte duur en omgeslagen in boosheid. Ze liep te foeteren op alles en nog wat, de Duitsers en de automobilist inclusief! Maar ook deze had de schrik in de benen en nog beduusd van het voorval vertrok hij. Gelukkig hadden moeder en ik bij onze valpartij geen letsel opgelopen. Wel waren onze kleren doordrenkt met het vieze, stinkende slootwater. De volgende dag was de bestuurder weer terug. Hij had een cadeautje bij zich als pleister op de wonde van de vorige dag. Wat moeder toen gekregen heeft weet ik niet meer. Zelf kreeg ik een grote ijzeren tankauto. Jaren en jaren heb ik ermee gespeeld. Toen het hele voorval nog eens rustig werd besproken zei moeder: *"Ik neem het u eigenlijk niet eens kwalijk, want als die rot moffen ons niet hadden laten verduisteren, was dit waarschijnlijk nooit gebeurd."* En hiermee behoorde de zaak tot het verleden. Hoewel onze kleding natuurlijk meteen werd gewassen, meende ik jaren lang de modderlucht in moeders blauwe regenjas nog te kunnen ruiken.

Spertijd

Het was niet zo, dat iedereen tot diep in de nacht over straat mocht. Er gold een zgn. spertijd. In het begin mocht je van middernacht tot vier uur in de ochtend niet zonder speciale toestemming van de autoriteiten over straat. Tegen het einde van de oorlog veranderde dit in een uur na zonsondergang tot zonsopgang. In die tussengelegen tijd moest iedereen binnen blijven. Vooral in het begin werd de spertijd vrij soepel gehanteerd, maar later, toen de Duitsers steeds lastiger werden, werd de spertijd wel eens vervroegd. Degenen, die voor hun werk in spertijd de straat op moesten, kregen een speciale toestemming in de vorm van een pasje. Trouwens, vanaf 1 oktober gold voor iedereen van vijftien jaar en ouder een identificatieplicht. Iedereen was verplicht een legitimatiebewijs bij zich te dragen en dit op verzoek te tonen. Eind 1940 werd een dergelijk bewijs ingevoerd door op de Eerste Distributiestamkaart een foto te bevestigen. Pas in 1941 zou het later zo gehate persoonsbewijs worden ingevoerd.

WINTER IN OORLOGSTIJD

Gas en licht op de bon

Aan het begin van de oorlog waren de wintermaanden nog niet eens zo erg ongezellig. Gas en elektriciteit werden in december 1940 weliswaar gedistribueerd, maar we hadden ook een kolenkachel die brandde en door de micaruitjes een zwak schijnsel in de kamer verspreidde. Bij het invallen van de duisternis deden we niet meteen het elektrisch licht aan, maar 'schemerden' een uurtje. Zodoende spaarden we elektriciteit op ons budget. Bij een andere gelegenheid, zoals bij ziekte, konden we het wel eens hard nodig hebben. Wie zijn toegemeten budget overschreed, werd beboet of in het ergste geval afgesloten van gas- en/of lichtnet.

Sprookje

Om zeven uur was het bedtijd, maar voor het zover was vertelde moeder altijd wel een verhaal uit haar jeugd of een sprookje, bijvoorbeeld dat van Roodkapje en de boze wolf. Wanneer moeder bij het gedeelte was aangekomen waarin de wolf, verkleed als grootmoeder, Roodkapje dreigde op te eten, werd de spanning me teveel en priemde ik stevig m'n vingers in beide oren. Moeder had dit sprookje namelijk al eens eerder verteld en toen ze bij de passage was aangekomen, waarin de wolf Roodkapje verslindt, had ze heel hard en vraatzuchtig *"hap"* geroepen. Ik was toen zo erg geschrokken, dat ik me later vrijwaarde van nog zo'n ervaring.

Sinterklaastijd was altijd een feest. De avond vóór de komst van de Goedheiligman mocht ik een etensbord op de huiskamertafel zetten. Behalve een lijstje met wensen legde ik er ook een winterpeen in voor het paard. Nadat ik m'n repertoire sinterklaasliedjes had gezongen, moest ik naar bed. Die sinterklaasliedjes leerde ik uit een boekje dat ooit door grootgrutter De Gruyter als reclame bij de boodschappen was uitgegeven. Het was een langwerpige boekje met een hoofdzakelijk blauwe kaft met oranje opdruk. Binnen in het boekje waren de liedjes in oranje letters afgedrukt en voorzien van illustraties, die betrekking hadden op de inhoud van het liedje. Op

vrijwel elke bladzijde stond bovendien de reclametekst: "En betere waar, en tien procent, alléén de Gruyter!"

Zodra ik de volgende ochtend mijn ogen open had, trippelde ik op kousevoeten m'n kamertje uit, de trap af naar de huiskamer. Bij de deur aarzelde ik even. Zou Sinterklaas nog in de kamer bezig zijn? Voorzichtig opende ik de deur en zag dat Sint inderdaad iets had achtergelaten. Ik gunde me nauwelijks tijd om te kijken wat er zoal was uitgesteld, maar ik rende de kamer uit, de trap op en stormde de slaapkamer van m'n ouders binnen om hijgend en hikkend mee te delen, dat de Sint inderdaad was geweest. Moeder deed net of ze van niks wist, deed heel verrast, kwam vervolgens haar warme bed uit en liep met me mee naar de huiskamer waar ik haar alle goede gaven toonde. Ik besef nu pas, dat deze momenten voor m'n ouders de heerlijkste uit hun leven moeten zijn geweest.

Kerstfeest

De Kerstdagen waren altijd een bijzondere belevenis. Vooral de Tweede Kerstdag. Dan mocht ik met vader en moeder mee naar de kerk. Die begon al om drie uur. De dienst werd geleid door dominee J.C. Sickesz. In mijn ogen leek de oude man zelf wel een beetje op vadersje Tijd. Hij had een nogal bol en bleek gezicht, bijna asgrauw en had dun, blond achterover gekamd haar.

Het was natuurlijk geen gewone kerkdienst. Aan het begin werd weliswaar het evangelie gelezen en zongen daarna een koor en enkele kinderen van de zondagsschool, maar het mooiste waarop ik eigenlijk zat te wachten was het moment, waarop de koster met een lange stok alle echte kaarsen in de reuzenkerstboom aanstak en vervolgens het elektrisch licht doofde. Bij het schaarse licht van de flakkerende kaarsen van de kerstboom vertelde de dominee dan een verhaal. Geen bijbelverhaal, geen Jozef, Maria, engeltjes en herders, maar een spannend verhaal, waarin de mensen van alledag voorkwamen. Wel liep de Kerstgedachte als een rode draad door de vertelling. Ik raakte er altijd wel van onder de indruk en zat nog na te mijmeren, wanneer de grote elektrische lampen in de kerk al weer brandden.

Thuis hadden we ook een kerstboom. Een kleintje van zo'n vijftig centimeter hoog. Het was geen echte, maar één van hout, ijzerdraad en groen papier. Een week voor Kerst werd het boompje tevoorschijn gehaald en opgetuigd. Er brandden wel echte kaarsjes in. De gekleurde en gedraaide kaarsjes zaten elk in een houdertje, dat op een tak werd geklemd. Bij het invallen van de schemer werden de kaarsjes aangestoken en zongen moeder en ik kerstliederen. Het was maar zelden dat vader beide dagen bij ons kon zijn. Meestal had hij dienst. Na een uurtje blies moeder de kaarsjes uit, want ook de volgende dag wilden we er nog plezier aan beleven, bovendien was het nog maar de vraag of die kaarsjes verkrijgbaar zouden blijven. Al spoedig bleek dus van niet. Door de kaarsjes zuinig te branden, konden we gelukkig elk Kerstfeest in oorlogstijd van de flakkerende lichtjes in onze kerstboom genieten.

Interieur van de Nederlandse Hervormde Kerk te Rilland, 1938.

Oud en Nieuw

Het Oudjaar stond niet alleen in het teken van olieballen en appelvellen, maar ook in dat van de zogeheten 'koenkelpot'. Op de laatste dag van het jaar gingen de kinderen al zingend langs de deuren van de huizen. Het was een eeuwen oud gebruik, vroeger ingesteld door de armsten van het dorp, die op deze manier probeerden wat geld of goederen in te zamelen.

Wij kinderen, onwetend van de achtergrond van de bedelactie, waren al tijdens de slachtijd in november in de weer een varkensblaas te bemachtigen. Als je geluk had en bovendien op tijd was, mocht je zo'n blaas hebben. Thuis werd het geval grondig gereinigd en opgespannen te drogen gelegd. De dag voor Oudjaar werd het vel met een stokje samengebonden en vervolgens over een weckfles gespannen. Wanneer je dan met een enigszins vochtige handpalm langs het stokje wreef, gaf dat een rommelend geluid. In Holland kreeg het 'instrument' dan ook de naam Rommelpot.

Het bevochtigen van de handpalm gebeurde op een even eenvoudige als doelmatige wijze, namelijk door flink te spugen.

Wanneer je geen relaties had bij een boer, bleef je verstoken van een varkensblaas. Wij, als niet-agrariërs, vingen dan ook meestal bot, wanneer we om een varkensblaas bedelden. Toch hadden we er iets op gevonden. Een stuk binnenband werd opengeknipt, vervolgens met het stokje verbonden en tenslotte over een jampot of een oud groentenblik gespannen. Onze koenkelpot mocht dan minder traditioneel van opbouw zijn, hij werkte minstens even goed. Alleen de toon van een 'echte' was voller en warmer.

Aldus gewapend trokken we bij dag en dauw het dorp in. Meestal met z'n tweeën, hooguit gedrieën, want de buit moest worden gedeeld en natuurlijk met zo min mogelijk meelopers. Ook hier gold maar al te duidelijk: vele varkens maken de spoeling dun. Wanneer we het dorp hadden afgestroopt, trokken we in hoog tempo langs de buitenwegen in de hoop op een vette buit bij de rijke boeren! Helaas viel dat wel eens tegen. Blijkbaar stelden niet alle landbouwers onze traditie op prijs.

Huis na huis, boerderij na boerderij, deur na deur zongen we:

*"'k Heb zo lang met de koenkelpot gelopen.
'k Heb geen centje om een broodje te kopen.
Koenkelpotterij, koenkelpotterij,
Geef me een centje, dan ga 'k voorbij.
Dubbeltjes op de planke,
'k Zal je d'r voe bedanke
Al wat, geeft wat,
Kommend jaar alwee wat.
Een luus en een vlo, die liepen in het stro
en roepen spaar, spaar.
Morgen is het Nieuwe jaar
't Ouwe Jaar uut, 't Nieuwe Jaar in,
de beurs gaat open, dus steekt er wat in!"*

Zoals gezegd begon onze strooptocht al heel vroeg. Om zeven uur stonden we al bij onze eerste klant te koenkelen. Meestal bestond onze beloning uit een paar losse centen. Veel mensen hadden tevoren, speciaal voor dit doel, klein geld opgespaard. Een dood enkele keer kreeg je een 2½ centstuk, maar meestal bestond de buit uit hele en halve koperen centen.

Tegen het middaguur kregen we meestal etenswaar, zoals boterhammen met spek, een stuk gezouten zwoerd of een appel. Als het erg koud was, mochten we wel eens binnen koenkelen en kregen dan een glas warme melk. Rond half drie stopten we met onze bedelarij, want om drie uur begon de kerkdienst en dan trof je toch niemand thuis, bovendien was je dood en doodmoe!

De volgende dag kon het Nieuwjaarswensen bij burens en familie ook nog wel eens een paar centen opleveren. Van sommige familieleden kreeg je wel eens een zilveren dubbeltje! Ik deed alle gaven in m'n knikkerzakje, dat ik voor deze gelegenheid tot tijdelijke collectezak had omgedoopt. Thuis werd het zakje boven de tafel omgekeerd en leeggestort. Vervolgens telde vader het geld

voor mij uit. Daarbij probeerde hij mij het verschil tussen een cent en een kluut (2½ cent) bij te brengen. Ik snapte er maar weinig van. Voor mij telde op dat moment alleen het aantal. Ik protesteerde ook hevig toen vader alle koperen muntjes opstreek en mij slechts een stuk of drie zilveren geldstukjes teruggaf. Hoe vader het ook probeerde, het lukte hem niet mij aan het verstand te brengen dat de waarde van de zilveren muntjes gelijk was aan al het kopergeld dat hij in zijn hand hield. Tenslotte was ik bereid tot een compromis. Vader mocht wel muntjes omruilen, maar niet allemaal. Je moest toch immers met je spaarpot flink kunnen rammelen, anders geloofde toch zeker niemand dat je veel had opgehaald!

Vader had met moeite ermee ingestemd, dat ik met de koenkelpot zou rondgaan. Hij vond het hele gedoe maar bedelarij. Moeder die echter de lol van deze folklore wel inzag, wuifde echter vaders bezwaren weg. Toen mocht ik bij hem op het station komen koenkelen en dat leverde nog wat op ook!

Bronchitis

Het nieuwe jaar 1941 was nog maar net een dag oud of ik had het al te pakken. Verkouden, hoge koorts en hevige hoestbuien. Uiteraard haalden mijn ouders de dorpsarts, dokter Nanninga, erbij en deze constateerde slijmhoest en bronchitis. Ontstoken luchtwegen dankzij de koenkelpot! Ik was daar niet blij mee. M'n ouders uiteraard ook niet en wezen meteen het koenkelen als de oorzaak aan. Ik hoestte niet alleen overdag zowat de longen uit m'n lijf, maar vooral 's avonds vlak voor het slapen gaan kwamen de aanvallen in alle hevigheid opzetten. De dokter, die apotheekhoudend arts was, schreef een dropdrankje voor, dat vader later bij hem kon afhalen.

Aanvankelijk leek het erop alsof niets hielp. Het hoesten verminderde nauwelijks. Een ander probaat middel was Abdijhoestsiroop. Ik heb van dat goedje heel wat flessen leeggedronken. Het was lekker spul en smaakte een beetje naar teer. Helaas kreeg ik slechts één eetlepel tegelijk! Wonder boven wonder bleek het spul toch iets verzachtend te werken. Na verloop van tijd werd het hoesten en het opgeven van slijm een stuk minder. Enkele weken ben ik 'buiten spel' geweest. Bij de laatste controle 'piepten' m'n longen nog wel iets. "*Maar*", zo verzekerde de huisarts, "*dat vergroeit nog wel.*" Elke volgende winter had ik wel last van m'n kwaal. Gelukkig elk jaar een beetje minder. 't Heeft een aantal jaren geduurd, voordat ik de gevolgen van m'n bronchitis helemaal te boven was. Ik waagde het dus niet het advies van mijn ouders me warm te kleden in de wind te slaan. Bovendien was ziek in bed liggen, terwijl je je vriendjes Gommert van de Griek en Piet van Joane Maas buiten hoorde spelen, geen prettig vooruitzicht.

Wonderolie

Een ander middel tegen verkoudheid, griep en andere ongemakken was Haarlemmer Olie. Een bruin goedje, waarvan je evenveel druppels in een glas melk moest doen als je leeftijd aangaf. Het spul smaakte niet onaangenaam. Eigenlijk vond ik het best lekker en elke keer probeerde ik moeder te verleiden een extra druppel in m'n glas te doen. Wat de samenstelling van het drankje ook geweest moge zijn, het leek te werken. Opmerkelijk bijverschijnsel was, dat de andere ochtend je urine een iets donkergele kleur had en bovendien een uur in de wind stonk. "*Dat zijn de kwade dampen, die je lichaam verlaten*", was de uitleg van het verschijnsel. Kwakzalverij of werkte het spul echt? Wie zal 't zeggen. Tot een paar jaar na de bevrijding heeft de Haarlemmer Olie deel uitgemaakt van onze medicijnvoorraad. Onder invloed van de moderne tijd raakte het middel echter in onbruik.

Wie schetst mijn verbazing toen ik in 1989 ontdekte, dat de Haarlemmer Olie nog wel degelijk bestaat. Bij onze drogist op de hoek was het middel zowel in flesjes en capsules als in zalf verkrijgbaar! Het spul smaakte nog net als vroeger en had nog steeds hetzelfde effect als vijftig jaar eerder! Een ander huismiddel dat nooit in onze huisapotheek ontbrak was boorzalf en boorwater, een soort gedestilleerd en gesteriliseerd water. Het werd vaak gebruikt om het vuil uit een wond te spoelen of als spoelwater voor het oog. De boorzalf was een soort vaseline, die evenals de purolzalf en -poeder, werd toegepast bij schrale billetjes, lichte schaafwonden en zere voeten.

Sneeuw- en ijspret

Aan het begin van 1941 winterde het als vanouds. Het vroom, dat het kraakte. Het water in de sloot achter ons huis en dat van de Veste, het wat bredere water een eindje verderop, was bevroren. Elk kind, dat een slee had, was op de Veste te vinden. Vader had bij de plaatselijke timmerman aan de Derde Weg een slee laten maken, zodat ik met behulp van de bijgeleverde prikstokken mij in snelheid en behendigheid kon meten met andere kinderen. De schaatsers waren niet zo blij met onze priksleeën, want wij prikten met onze stokken stukjes uit het ijs, waardoor het ijsoppervlak niet glad bleef en eigenlijk voor schaatsen minder geschikt was geworden. Wanneer het ging sneeuwen, was het met de ijspret gedaan. Het ijs was dan niet meer betrouwbaar. Zodra er echter genoeg sneeuw lag, vermaakten wij ons met sneeuwballen gooien en sneeuwpoppen bouwen. Bouwde ik in onze tuin, dan moest ik voorzichtig te werk gaan, want er stonden soms nog wel enkele gewassen. Daarom sprong ik over de sloot achter ons huis en bouwde een sneeuwman op het land van Jantje Blok. Vanachter het raam van de achterkamer hadden we een prachtig uitzicht over het besneeuwd landschap van boer Blok. We konden tot aan de provinciale weg kijken en ook de trein zien rijden. Het in het najaar omgeploegde land was nu één grote witte vlakte. Hier en daar kwamen bruine puntjes omgeploegde aarde boven de sneeuwlaag uit en vormden samen met de goudgele rietkragen langs de sloten een fel contrast met de witte deken. Wanneer het dooide werd ik altijd een beetje droevig. De mooie witte sneeuw veranderde in blubber en ook de sneeuwpop was dan een vroegtijdig einde beschoren.

Voorjaar 1941

De sneeuw mocht dan wel gesmolten zijn, ook het voorjaar had z'n bekoring. Overal begon de aarde weer te leven. Dat begon al bij de sneeuwkllokjes, die amper hun tijd konden afwachten en ongeduldig hun kopje boven de grond staken nog vóór de sneeuw goed en wel was verdwenen. Het was ook de tijd dat de vogels weer terug kwamen en dat er dieren werden geboren, zoals lammetjes, konijnen en kuikentjes. Als één van de kippen te vroeg van zijn nest was weggelopen, haalde moeder de eieren weg en legde die in een oude pan, waarin op de bodem een stuk oude deken was gedrapeerd. De pan met de bebroede eieren werd voorzichtig boven het petroleumstel op temperatuur gehouden. Meestal lukte het op die manier enkele eieren uit te broeden. Het was een koddig gezicht te zien hoe zo'n kuikentje na een paar uur hard werken uit het ei kroop en voorzichtig en wankel de eerste schreden zette, terwijl het met z'n kraalooigjes verbaasd de wereld inkeek. Die hulpeloosheid was echter maar van korte duur en weldra groeide het kuikentje op tot een volwassen kip.

Of het weer het toeliet of niet, met Pasen mocht je je winterkleden uit en je zomergoed aan. Mijn kniebroek werd dan vervangen door een korte en zodra het buiten warmer werd, mochten ook de lange kousen uit. Moeder had die dikke, beige kousen, die tot over de knie reikten, zelf gebreid.

Bezorgd

De afgelopen winter was ik er kennelijk slecht aan toe geweest. Moeder en natuurlijk ook vader waren bezorgd gebleven. Als het maar even slecht weer dreigde te worden werd ik warm in de kleden gepakt en kreeg ik een muts op m'n hoofd. Moeder had die muts zelf gemaakt van imitatiebont. Echter bij het spelen zat het ding aardig in de weg. Wanneer ik m'n hoofd naar links of rechts draaide, keek ik steeds tegen de binnenkant van de muts. Toch kan ik me niet herinneren het geval om die reden ooit van mijn hoofd te hebben gerukt. Ik was er namelijk goed van doordrongen, dat als ik mijn muts niet zou ophouden, ik erop kon rekenen dat de kwalen in alle hevigheid terug zouden komen en ik dus ook nooit zou genezen.

LEVEN MET BEPERKINGEN

Inkwartiering

Op zekere dag werden veel inwoners van Rilland gedwongen Duitse militairen in huis te nemen. Kennelijk was in de scholen en in het verenigingsgebouw geen plaats meer om de nieuwkomers te herbergen. Ook wij kregen inkwartiering. Vader en moeder waren daar helemaal niet blij mee! Gelukkig bleek 'onze' Duitser geen mof te zijn, maar een Oostenrijker die gedwongen was dienst te nemen bij de Duitse Wehrmacht. Helaas heb ik de naam van onze gast niet kunnen onthouden. Hij liet mijn ouders echter duidelijk merken niet van de 'Krieg' gediend te zijn en het liefst naar zijn land te willen terugkeren. Nooit at hij met ons mee. Noch bij het ontbijt, noch bij het avondmaal. Blijkbaar was hij 'in de kost' bij zijn legeronderdeel. Later hoorde ik, dat we de militairen uitsluitend een slaapplek moesten geven. De Oostenrijker hield van orde en netheid, want hij ruimde altijd zelf zijn kamer op en had de lakens en dekens altijd op een voor ons ongewone manier opgevouwen.

Voor ons jongens was de inkwartiering een belevenis. "*Hebben jullie ook soldaten in huis?*", vroegen wij aan elkaar. "*Wij wel*", klonk het dan trots. Daarna vergeleken wij hoeveel militairen bij de aangesprokene logeerden. Hoe meer soldaten waren ingekwartierd, hoe meer het betrokken vriendje in aanzien steeg! Zijn ouders zullen met zoveel ongenode gasten wellicht minder gelukkig zijn geweest. In elk geval was de inkwartiering een welkome afwisseling in het eentonige leven van de plattelandsjeugd. Onze Oostenrijker is niet lang gebleven. Kennelijk is z'n onderdeel kort daarna overgeplaatst. We hebben nooit meer iets van hem vernomen. Het enige wat nog aan zijn verblijf herinnerde was een vergeten dopje van de loop van z'n geweer. Nadien hebben we nooit meer inkwartiering gehad.

Luisterbijdrage

De bezetter had weer wat nieuws bedacht. Op 1 januari 1941 werd de verplichte luisterbijdrage ingevoerd. Behalve dat er nu extra inkomsten beschikbaar kwamen voor de Duitsers, wisten ze nu ook precies wie een radiotoestel bezat. Vanaf de beginperiode van de radio-omroep was het aanmelden van een radio-ontvanger weliswaar verplicht, maar de meeste mensen waren hiervan niet op de hoogte of hadden er lak aan. Controle op het bezit van een toestel was tot nu toe een onbegonnen zaak. Vanaf 1 januari kreeg iedereen, die een aangifte had gedaan een gele kaart toegezonden, waarop elke maand een radio-zegel diende te worden geplakt. Wanneer na een jaar de kaart vol was, moest deze op het postkantoor, waar ook de radio-zegel te koop was, voor een nieuw exemplaar worden omgewisseld.

Voor het eerst naar school

Op 1 mei was de dag aangebroken, dat ik voor de eerste keer naar school moest. Inmiddels hadden de Duitsers de schoolgebouwen ontruimd en konden ze, na een grondige schoonmaakbeurt, weer gebruikt worden voor hun oorspronkelijke doel. Mijn ouders hadden gekozen voor de School met den Bijbel aan de Hoofdweg. Aanvankelijk wilden zij dat ik naar de Openbare Lagere School zou gaan, omdat zij meenden dat daar beter onderwijs werd gegeven. Toen zij echter vernamen, dat één van de 'meesters' van deze school vermoedelijk met de NSB sympathiseerde, wijzigden zij hun plannen.

Die ochtend moest ik, evenals de andere kinderen van mijn lichter, vroeg mijn bed uit. Gestoken in nette kleren en een scheiding in m'n haar stapte ik aan de hand van m'n vader de eerste klas van de School met den Bijbel binnen, waar juffrouw Tramper de nieuwelingen opving.

Het schoolgebouw bestond uit twee lokalen. Eén lokaal was bestemd voor de leerlingen van klassen één, twee en drie. In het andere lokaal kregen de klassen vier tot en met zeven onderricht. Het 'Hoofd der School' was de heer W. Elshout. Hij had een eigen kamer en het was meestal niet best wanneer je bij hem in dat kamertje werd geroepen. Veel plichtplegingen kwamen er die ochtend niet aan te pas. In de gang mocht ik m'n jas ophangen, afscheid nemen van vader en voor ik het eigenlijk in de gaten had, was ik al in een bank geparkeerd en werd ik meteen geleerd hoe ik 'netjes' moest zitten, dat wil zeggen: met de armen over elkaar. Zodra iedereen binnen was,

Harrie Kaufman in 1946.

werd de deur van het lokaal gesloten en begonnen de lessen met een gebed.

Behalve de eerste jaars had juffrouw Tramper ook de tweede en derde klas onder haar hoede. Zij was streng, maar best aardig en stelde ons op ons gemak. Meester (hoofdonderwijzer) Elshout gaf les aan de leerlingen van klas vier tot en met zeven. De ochtend vloog om en nadat de lessen met een gebed waren beëindigd, werden wij op de gang als soldaatjes in het gelid gezet en marcheerden wij klas voor klas de schooldeur uit. Op het schoolplein werd de stoet ontbonden en holde iedereen zo snel mogelijk naar huis. Thuis had ik tijd en woorden tekort om over m'n eerste ervaring te vertellen. 's Middags moest ik weer naar school. Dit keer werd ik niet door één van mijn ouders gebracht, maar liep ik mee in het kielzog van enkele jongens uit onze straat.

Zo'n schooldag was een lange zit voor een jongetje dat van z'n vrijheid hield. De laatste les van die dag werd met een gebed afgesloten. Hierna stommelden we de klas uit, zochten onze jas en klompen op en wachtten ongeduldig op het moment dat wij de vrijheid herkregen.

Een vreemde vogel

Op een gegeven moment werd in het dorp bekend, dat Hitlers rechterhand, Rudolf Hess, op 10 mei 1941 naar Engeland was gevlogen. We lazen dat bericht natuurlijk niet in de krant, want daarop was censuur. We vernamen het nieuws van de Engelse radiozender. Hoewel het ons door de bezetter verboden was hiernaar te luisteren, werd dit verbod op grote schaal genegeerd.

Het heette dat Hess naar Engeland was gevlogen om vredesbesprekingen te voeren. In de loop der jaren is echter nooit duidelijk geworden wat het werkelijke doel van zijn missie was. In die dagen nam echter niemand de poging van Hess serieus en het kon dan ook niet uitblijven of weldra werd er op het uitstapje van de Duitse topfunctionaris een liedje gemaakt, dat enkele dagen later door heel Nederland werd gezongen. Ik heb het liedje van vader geleerd.

*"En Hess, die is verdwenen, verdwenen, verdwenen!
Hij nam opeens de benen. Ojee, wat een verdriet.
Hij nam een Messerschmidje mee en wat benzine
en nu kunnen ze in Mofrika wel grienen!
Oh, Hess die is verdwenen, verdwenen, verdwenen.
Hij nam opeens de benen, ojee, wat een verdriet!"*

Inleveren metalen

Van 18 juni tot 10 augustus 1941 moesten alle voorwerpen vervaardigd uit koper, nikkel, tin, lood en zilver of legeringen ervan op het gemeentehuis worden ingeleverd. In ons dorp waren niet veel mensen, die aan deze oproep gehoor gaven. Ze stopten hun kostbaarheden nog liever onder de

grond! Vader stak zelfs de draak met deze maatregel. Hij stapte op een dag naar het gemeentehuis en terwijl hij z'n rijwielplaatje voor de neus van de verbouwereerde ambtenaar deponeerde zei hij: *"Hier is het enige kostbare metaal wat ik heb, m'n koperen rijwielplaatje. Kan ik dat rotting eindelijk eens kwijt!"* In 1924 was het rijwielplaatje ingesteld als een soort wegenbelasting voor fietsen. Met de komst van de bezetter kwam deze belastingmaatregel te vervallen.

Van benzine naar gas

Tegen het eind van 1940 werd benzine schaars. de meeste auto's die beroepsmatig op de weg moesten zijn, werden omgebouwd voor gebruik op gas. In ons dorp werden de autobussen van Leendertse en de vrachtauto van de bode uitgerust met een gasgenerator. Door het stoken van houtblokjes ontstond gas, dat in een ketel werd opgevangen. Als ik uit school kwam en de auto van de vrachtrijder stond voor z'n huis, bleef ik altijd even staan om te kijken hoe de gasproductie precies in z'n werk ging. De verbranding van het geurige, harsrijke dennehout rook altijd lekker. De enorme ketel was bij de vrachtauto tussen de cabine van de bestuurder en de laadbak geplaatst. De autobus voerde de gasgenerator op een aanhanger mee.

In de steden reden taxi's en soms ook de autobussen van de lijndienst op gewoon huishoudgas. Dit gas werd in ballonnen meegevoerd op het dak van het voertuig. Vooral in het begin was zo'n wapperende zwarte zak bovenop een auto een idioot gezicht! Later raakte men aan dit verschijnsel gewend en werd het zelfs de gewoonte reclameteksten aan te brengen op de rand van de bak, waarin de gasballon was opgesloten.

Overigens vond ik de bus best wel een gaaf vervoermiddel en zou dolgraag eens mee willen rijden. Toen ik moeder voorstelde eens met de bus naar het station te gaan in plaats van altijd dat eeuwige eind te lopen, werd dit idee meteen afgewimpeld. We hadden immers wel vrij-reizen per Spoor, maar niet voor een particuliere busonderneming.

De ware reden lag echter veel dieper. Ooit was de firma Leendertse een zgn. 'wilde busdienst' geweest, die de Spoorwegen nogal wat klanten had afgesnoept, vooral in de omgeving van Goes. Een behoorlijke concurrent dus van de NS. De opkomst van het busvervoer had dan ook nogal wat gevolgen voor het aantal arbeidsplaatsen bij de Spoorwegen. Vader, een spoorman in hart en nieren, trok zich die concurrentie erg aan. Nooit zou hij bereid zijn Leendertse een cent aan hem te laten verdienen. Voor vader was een busondernemer een soort vijand!

Leendertse had z'n garage aan de Hoofdweg en wanneer de bus voor de deur stond, bleef ik vaak nieuwsgierig kijken, totdat alle passagiers waren ingestapt en de bus wegreed. Daarna droomde ik hoe zo'n ritje in de bus zou zijn!

Na de oorlog, toen de busondernemingen, evenals de spoorwegen, onder toezicht van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat waren gesteld, wijzigde vader zijn standpunt. Voorlopig betekende het, dat moeder en ik naar het station moesten lopen. Ook bij slecht weer moesten we die lange weg te voet afleggen.

Op de hoek

In de grote steden verkochten NSB-ers op de hoeken van de straten hun partij-blad Volk en Vaderland. Veel animo was er nooit voor het blad geweest. Later zeker niet, toen bleek dat de NSB hoofdzakelijk bestond uit een stelletje vechtersbazen van het allerminste soort. Het volgende schimplied deed dan ook spoedig de ronde.

*"Op de hoek van de straat staat een NSB-er,
't Is geen man, 't is geen vrouw,
maar een Farizeeër.
Met de krant in z'n hand
staat hij daar te venten.
Roept hij Volk en Vaderland
voor vijf losse centen."*

Boven de Grote Rivieren werd gezongen:

*"Op de hoek van de straat staat een NSB-er
't is geen man, 't is geen vrouw, maar een ras-plebejer
Met een krant voor zijn buik, staat hij daar te venten
en verkoopt zijn Vaderland voor zes hele centen."*

Voor zover ik me kan herinneren, woonde er op ons dorp, behalve dan de 'verdachte' schoolmeester, geen NSB-er. Wel woonde in de polder boer Van Gorsel, van wie bekend was dat hij de NSB spontaan koesterde. Ook de gemeentesecretaris De Goffau werd gewantrouwd. Om aan nieuws te komen hoefden we echt geen krant te kopen en zeker geen Volk en Vaderland! Evenals het nieuws in de gewone kranten was het zodanig gekleurd, dat je elke mededeling met een vrij grote dosis zout moest nemen. Nee, het echte nieuws kwam tot ons via het Nederlandstalige 'Radio Oranje', dat uitzond vanuit Londen. Zelfs de 'Mannschaft' luisterde naar de Engelse zender, omdat daarvan de berichtgeving betrouwbaarder was dan van hun eigen Wehrmachtfunk!

Winterhulp

In mei 1941 kwam de inzamelingsactie van Winterhulp Nederland op gang. Deze organisatie was een instelling met een Nationaal Socialistische signatuur. Ze was door de aanhang van de NSB, naar het grote voorbeeld in Duitsland, op 22 oktober 1940 in het leven geroepen. Winterhulp zamelde geld in voor zgn. liefdadige doelen, behalve Joodse. Die liefdadige doelen hadden bij voorkeur een NSB-achtergrond. Voor de vorm kregen soms ook instellingen en personen buiten het NSB-circuit wat aangeboden, maar die hulp werd meestal beleefd geweigerd, want de begunstigde wilde niet voor een NSB-sympathisant worden aangemerkt.

Veel NSB-ers en WA-mannen stonden met een collectebus op straat. In het begin nog in burger, maar later brutaalweg in hun zwarte uniform. Ook NSB-sympathisanten collecteerden voor Winterhulp. De opbrengst was echter bedroevend weinig. Het gros van de Nederlanders liep grif aan de vaak provocerend voorgehouden collectebus voorbij. Er waren beter doelen denkbaar!

Weldra besliste de bezetter dat Winterhulp de enige instelling was, die een straatcollecte mocht houden. Ook daarna bleven de collectebussen van Winterhulp vrijwel leeg.

Diezelfde meimaand maakte Nederland voor het eerst kennis met de letters OZO, die 's nachts op muren en schuttingen waren geschilderd. Al spoedig was iedereen op de hoogte van de betekenis van de letters: "Oranje Zal Overwinnen." Wanneer we met de trein naar tante Dien in Breda of tante Cor in Den Haag reisden, zagen we onderweg overal deze zichtbare poging tot verzet.

We zagen ook nog andere aanduidingen, zoals die bij de ingang van het Bredase stadspark het Valkenberg en op de deuren en ramen van cafés en restaurants. Sinds juni 1941 kwam je het bord "Voor Joden verboden" overal tegen. Pas later, toen ik echt goed lezen had geleerd, drong de diepere betekenis van het bord tot me door.

Naar Den Haag

Ik was altijd erg blij wanneer we op reis gingen. Bijvoorbeeld naar tante Cor in Den Haag. Zij was een zuster van mijn moeder en woonde in de Frans Halsstraat 3, op de tweede etage. De familie Amptmeijer woonde op de eerste etage. Beide woningen hadden een gezamenlijke voordeur en een gezamenlijke trap. Ik speelde vaak met Wimpie, één van de kinderen van Amptmeijer. Wimpie had soms wel eens moeite met mijn Zeeuws/Brabantse dialect en vroeg aan moeder of aan tante Cor of ze het even wilde 'vertalen.'

Wanneer het goed weer was, mochten we buiten spelen. Wimpie mocht dan een fiets huren en ik een step, want fietsen kon ik nog niet. Samen crossten we over het trottoir van de Frans Halsstraat. Bij slecht weer speelden we meestal binnen, meestal in de hal van tante Cor, zelden bij Wimpie. Hij nam dan zijn spoortrein mee naar boven en daarmee konden we uren zoet zijn.

In één van de na-oorlogse jaren, toen we weer eens bij tante Cor logeerden, ben ik een keer alleen op stap gegaan. Naar de Haagse rommelmarkt aan de Herman Costerstraat. In goed vertrouwen kocht ik voor de enige gulden die ik bezat een transformator, want ik experimenteerde toen al met

elektriciteit. Thuis gekomen haalde ik de toorn van m'n ouders op de hals, omdat ik helemaal in m'n eentje naar de markt was gegaan en bovendien met een ding was thuisgekomen, dat bij nader inzien helemaal geen transformator bleek te zijn. De broer van Wimpie heeft toen de marktkoopman zo gek gekregen, dat hij het apparaat terug nam en m'n gulden terugbetaalde.

Meestal bleven wij bij tante Cor overnachten. Het verblijf zou anders veel te kort en de moeite van de reis niet waard zijn. 's Avonds ging de hele familie naar een toneelvoorstelling in de Haagsche Comedie of in het gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, kortweg het gebouw van K&W. In latere jaren heb ik daar een opvoering bijgewoond van de comedie "Charlie's tante". Een verrukkelijk stuk, waarom ik smakelijk moest lachen. Lachen deden we ook om Heintje Davids en Lou Brandy, die in de Scala in de Wagenstraat optraden. De reis naar één van die theaters was al een belevenis. Meestal gingen we met de tram of met de bus! Zo'n stad bij avond was voor mij een onvergetelijke gebeurtenis.

Na zo'n enerverende avond kwamen we natuurlijk doodmoe thuis. Mijn slaappleaats was provisorisch in elkaar gezet. Twee crapauds werden tegen elkaar geschoven en tussen de dikke armleuningen werd m'n bedje gespreid. Ik sliep heerlijk. Behalve wanneer in het café iets te doen was. Dat was meestal in het weekend. Dat café was gevestigd op de begane grond van hetzelfde pand, waarin ook tante Cor woonde. Tot diep in de nacht verstoorde het doordringende geluid van accordeonmuziek en lallende stemmen onze nachtrust.

De volgende ochtend was tante Cor meestal al vroeg de deur uit. Ze was weduwe en om niet te hoeven verkommeren moest ze uit werken gaan. Een baan, waarover in de familie zelfs met ontzag werd gesproken. Tante Cor werkte namelijk in het Koninklijk paleis aan het Noordeinde, bij het Koninklijk Huisarchief. Als poetsvrouw. Dat wel!

Schaarste wordt merkbaar

Hoewel in 1940 al veel elementaire levensbehoeften op de bon waren, was de schaarste nog niet direct merkbaar. Zeker niet in ons dorp. Nu, een jaar later, is het toch wel heel vervelend, dat veel artikelen nauwelijks of niet meer te koop zijn. De etalages raken leeg. Ook in ons dorp. Om die lege etalages te kunnen vullen nam de winkelier zijn toevlucht tot het uitstallen van leeg verpakkingsmateriaal.

Surrogaten

Voor veel 'vooroerlogse' levensmiddelen werd al snel een alternatief bedacht. Zo bestond er naast surrogaatboter (margarine) ook surrogaatkoffie, surrogaatabak, surrogaatmaïzena en nog een aantal inventieve vondsten.

Toen rietsuiker niet meer was te krijgen, maakten we zelf stroop en suiker uit suikerbieten. Nadat de bieten in stukken waren gesneden, werden ze net zolang gekookt, totdat een stropelige brij was ontstaan. Die stroop werd als broodbeleg gebruikt, maar had wel die eigenaardige smaak van suikerbieten. Wanneer de stroop verder werd ingedikt en afgekoeld, kristalliseerde deze tot suiker. Bruine suiker. Voor gebruik in pap was ze wel geschikt.

Boter, echte wel te verstaan, was altijd al een luxe produkt geweest. Ook vóór de oorlog. Op brood werd dus meestal margarine gesmeerd, die toen overigens helemaal niet zo slecht van kwaliteit was. Na de Duitse inval werd dit wel anders. De echte boter ging op de bon, evenals de margarine, dat nu een soort ranzig vet was. Als bakvet was het nog wel bruikbaar, maar op onze boterhammen smeerden we toch liever reuzel of spekvet. Dit spekvet gemengd met stroop leverde het befaamde Zeeuwse stropivet. Een zeer gewaardeerd broodbeleg bij landarbeiders.

Wilden we echte boter op ons brood, dan moesten we die zelf maken. Dagen achtereen werd het dunne laagje room van de melk geschept en in een fles vergaard. Zodra die fles halfvol was, werd ze gesloten en vervolgens geruime tijd krachtig heen en weer geschud. Vader, moeder en ik schudden om de beurt. Na verloop van véél tijd en twee lamme armen, scheidde het korrelige melkvet zich af van de rest van de vloeistof. Zodra geen melkvet meer werd gevormd, werd de vloeistof voorzichtig afgetapt en het wit-gele melkvet in een schaalje gedaan. Door de massa nu met een vork samen te prakken ontstond een boterkluit. Het water, dat hierbij vrij kwam, werd weggegooid. De boterkluit werd op een koele plaats gezet en de volgende dag werd het prakken

herhaald. Tevens werd een weinig zout toegevoegd en was de boter gereed voor consumptie. Ook melk, aardappelen, cacao, jam en zelfs koffiesurrogaat raakten 'op de bon'. In het vervolg maakte moeder dus maar zelf jam. Vruchten, die wij volop voorhanden hadden, zoals aardbeien, kersen en pruimen, werden tot moes gekookt, in jampotjes gedaan en met een deksel van paraffine afgesloten.

Persoonsbewijs

Inmiddels was de zomer van 1941 het voorlopig persoonsbewijs (de distributiestamkaart plus een foto) vervangen door een nauwelijks te vervalsen exemplaar. Pikant detail: het nieuwe persoonsbewijs was een Nederlandse vinding van vóór de Duitse inval. Het was zelfs nog beter dan het model dat de Duitsers zelf hadden ontworpen! Vader en moeder kregen elk zo'n persoonsbewijs. Ze waren, net als ieder ander, verplicht dit legitimatiebewijs, waarvoor ze nog een gulden moesten betalen, altijd bij zich te dragen. De autoriteiten vroegen voorbijgangers te pas en te onpas naar hun persoonsbewijs.

Surrogaatgeld

In de tweede helft van 1941 werd een begin gemaakt met het invoeren van surrogaatgeld. De bronzen hele en halve centen verdwenen zo langzamerhand uit de circulatie en werden in de Duitse metaalovens omgesmolten. Ervoor in de plaats kwamen muntstukken van zink. In de loop van 1942 werden ook zilveren dubbeltjes en kwartjes vervangen door een exemplaar van zink. Ook zilveren guldens en rijksdaalders werden uit de roulatie genomen en vervangen door papiergeld, de zogeheten 'zilverbons'.

Vechtpartij

Op een dag waren moeder en ik op bezoek bij 'tante' Jo en 'tante' Mina. Beiden waren tantes van mijn moeder, maar ik mocht ook 'tante' zeggen. Ze woonden in Goes. Moeder maakte meteen van de gelegenheid gebruik inkopen te doen, want in Goes was natuurlijk meer te koop dan in de anderhalve winkel die ons dorp rijk was.

Toen we in de buurt van de Grote Kerk waren, zagen we voor hotel De Korenbeurs een oploopje. Vanuit de verte was al te horen, dat twee mannen het met elkaar aan de stok hadden. Zoiets had ik nog nooit meegemaakt. Zeker niet in het ordentelijke Rilland. Ik moest en zou het mijne ervan hebben. Voordat moeder er goed en wel erg in had, was ik op het groepje mensen toegerend en had me via de inmiddels talrijke klompen, schoenen, laarzen en bijbehorende benen een weg gebaad en me verzekerd van een goed uitzicht op de twee vechtershazen. Af en toe deinsde de menigte toeschouwers een eind terug, wanneer de strijd zich teveel in hun richting dreigde te verplaatsen. Overigens bleken die twee niet helemaal nuchter te zijn, want ze konden zich met moeite staande houden. Met open mond sloeg ik het tafereel gade en wanneer de een weer eens een voltreffer op de kaak van de ander wilde plaatsen, draaide ik vlug m'n hoofd om en kneep m'n ogen stijf dicht, alsof ik het zelf was die de klap moest incasseren.

Het was me niet gegund lang van dit schouwspel te genieten. Op een gegeven moment voelde ik iemand aan m'n jasje trekken. Het bleek moeder te zijn, die mij inmiddels had ontdekt. Eenmaal buiten het gehoor van de menigte kreeg ik een stevige uitbrander. Ik had niet zomaar mogen weglopen. Bovendien, zo legde moeder mij uit, gebeurde het maar al te vaak, dat onschuldige nieuwsgierigen rake klappen opliepen of zelfs bij het gevecht betrokken raakten. En ik maar denken dat het een spelletje was! Haar raadgeving was echter niet tegen dovemansoren gezegd, want vanaf die tijd hield ik me verre van vechtpartijen van volwassenen.

Kaatje Mast

Het eerste meisje, waarmee ik wel eens speelde, was Kaatje Mast. We kenden elkaar vanaf de tijd dat mijn ouders zich in Rilland hadden gevestigd. Kaatje was namelijk de dochter van spoorwegaarbeider Jan Mast. Onze ouders waren met elkaar bevriend en kwamen nogal eens bij elkaar over de vloer. De familie Mast woonde aan de Derde Weg. Als ik me niet vergis hadden ze een timmerman als burens. Kaatje was een jaar of twee ouder dan ik. Ze zat ook al op school. Eigenlijk was

ze een soort oudere zus voor me. Ik leerde van haar allerlei spelletjes. Ik kreeg van Kaatje een tol en op zekere dag ook wat murpeltjes. Dat waren kleine knikkertjes van klei. We knikkerden wel eens samen, maar zij won meestal en ik raakte dan ook heel wat knikkers aan haar kwijt. M'n mooiste knikkers, van die grote glazen stuiters, die ik eens van moeder had gekregen, had ik echter achter de hand gehouden. Omdat ik geen knikkers meer wilde verliezen, hield ik het spelletje voor gezien. 'k Heb later geloof ik, nog een keer geknikkerd met de kinderen van het dorp. Ook dat bleek geen succes. De knikkers bleven voortaan in een zakje en in een stil ogenblik keek ik er wel eens in om de mooie, schitterend gekleurde, glazen balletjes te bewonderen.

In het najaar van 1941 werd Jan Mast overgeplaatst naar Maastricht. Het gezin ging wonen in de Hoenderstraat 12. Met het vertrek van de familie Mast, raakte ik ook m'n speelkameraadje kwijt.

Eind 1942, begin 1943 zijn mijn ouders en ik een keer bij de familie Mast in Maastricht op bezoek geweest. Ze woonden toen op een bovenhuis. Op die dag hebben we ook de Sint Pietersberg bezocht. In 1945 is Kaatje nog een keer bij ons in Rilland op bezoek geweest. Bij die gelegenheid probeerde zij mij wijs te maken, dat Sinterklaas niet meer bestaat. Dat pakte echter verkeerd uit! Bij hoog en bij laag beweerde ik, dat het wel zo was en probeerde m'n stelling uit alle macht en met 'bewijzen' te verdedigen. Het ging er fel aan toe. Moeder moest er aan te pas komen om een eind aan onze discussie te maken. *"Laat 'm nou maar"*, suste ze, *"hij komt er vanzelf wel achter."* Het jaar daarop had ik m'n geloof in Sinterklaas verloren. Jarenlang hebben onze ouders tijdens de jaarwisseling Nieuwjaarsgroeten uitgewisseld. Op een gegeven moment is dat gestopt. We hebben nadien nooit meer iets van de familie Mast vernomen.

Winter 1941

Was de winter van vorig jaar tamelijk streng, ook dit jaar konden we onze lol op. Koning Winter 1941/1942 gedroeg zich nog onbarmhartiger dan z'n voorganger. Het was guur, het was koud, het vroom dat het kraakte, bovendien moesten we erg zuinig met ons rantsoen brandstof omspringen. We stookten in onze kachel dan ook alles wat maar enigszins brandbaar was, zoals spoorbielsen en steenkool.

Hoewel alles schaars was geworden, zorgden mijn ouders toch voor een Sinterklaasverrassing. Het ritueel met het etensbord ging gewoon door. Ook deze keer mocht ik een verlanglijstje in het bord leggen en zong ik Sinterklaasliedjes uit het befaamde boekje van De Gruyter bij de schoorsteenmantel in de achterkamer. Ik weet niet meer wat ik die winter heb gekregen. In elk geval was m'n geloof in Sinterklaas ongeschonden gebleven.

Spelletje

De lange winteravonden brachten wij, zoals de meeste gezinnen, door met spelletjes. Favoriet was bijvoorbeeld "Mens erger je niet". Ik mocht ook meedoen, maar verloor keer op keer en kreeg daarover goed de pest in en liet dat duidelijk merken ook! Ik had nog wel zo m'n best gedaan en toch verloor ik steeds. Dat was niet eerlijk! Vader lachte me dan vierkant in m'n gezicht uit: *"Je moet tegen je verlies kunnen hoor! Er kan maar één tegelijk winnen, moet je maar denken. Bovendien, 't is maar een spelletje!"* Zijn antwoord kon me nauwelijks bevredigen. Moeder pakte het echter anders aan. *"Kom"*, opperde ze, *"we doen nog een spelletje en dan zul je zien dat het vast beter gaat!"* Tijdens die volgende ronde zorgde zij ongemerkt dat ik deze keer kon winnen. Dat gaf me dan weer een beetje zelfvertrouwen en m'n verdriet over m'n vorige verlies was dan weer een beetje gezakt.

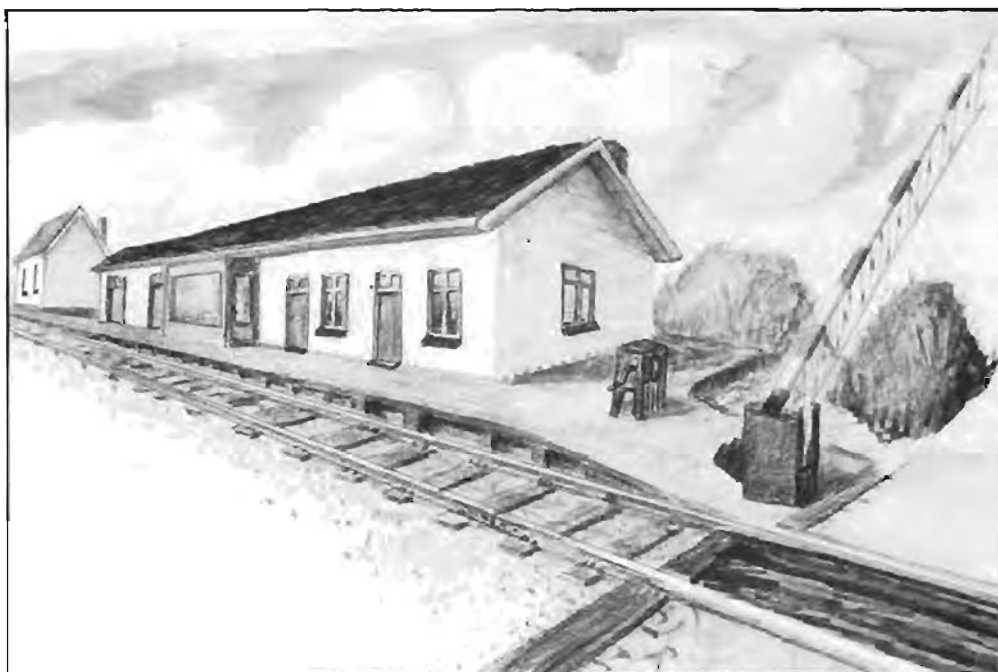
Vesta-spel

Dan hadden we ook nog het Nederlandspel van Vesta. Het spel was tegen het einde van de jaren dertig als relatiegeschenk uitgegeven door de verzekeringsmaatschappij Vesta en bestond uit een grote kaart van Nederland, waarop in elke provincie de karakteristieke bijzonderheden waren getekend. De kenmerken van de diverse provincies waren gelang hun aard, verwerkt tot hoofdpunten in het spel. Zo moest je in Limburg een berg beklimmen. Dat kostte tijd en moest je een beurt overslaan. In Scheveningen werd je gedwongen naar een concert op de pier te luisteren. Ook dat kostte een beurt. In Friesland werd je symbolisch achterna gezeten door een stamboek-

stier en je mocht een paar plaatjes extra opschuiven. Kwam je echter in het Oranjewoud, dan moest je daar uitrusten van de reis en dus een beurt overslaan. In Barneveld sprong je echter, net als Jan van Schaffelaar, van de kerktoren en dat leverde dan weer een paar plaatsen extra op. Kwam je echter bij de grenzen van ons land, dan liep je de kans betrapt te worden wegens het vervoer van smokkelwaar! Het spel was gebaseerd op het bekende oud-hollandse ganzenbordspel. Spelenderwijs maakte je dus kennis met allerlei industriële en creatieve aspecten van ons land. Kortom, een zeer leerzaam spel, dat we vele, vele keren hebben gespeeld.

Flipperkast

We hadden ook een trekkast, een soort flipperkast. In de lade van de trekkast lag een knikker, die met behulp van een veer kon worden weggeschoten en die daarna met een boog in het spel terecht kwam. In het speelveld waren diverse hindernissen. Zo was er in het midden een grote bel en stonden in de rest van het veld spijkertjes, waardoor de knikker in z'n loop kon worden belemmerd. De kunst nu was om zo beheerst mogelijk de knikker weg te schieten, waardoor hij met een boog en met de juiste snelheid in het spel belandde. Het beste resultaat was bereikt, wanneer de knikker in een kuiltje kwam met een hoog nummer. Trok de speler te hard, dan schoot de knikker te ver door en kwam zonder te scoren onderin de bak terecht. Vergeleken met de andere spelen, die we in huis hadden, hebben we de trekkast maar weinig gebruikt.

Het NS-station van Rilland-Bath, situatie 1940-'45. Tekening door de auteur.

Een bocht te kort

De verplichting om te verduisteren had ook voor ons gezin gevolgen. Op een dag had vader vroege dienst. Toen hij van huis wegreed was het nog pikdonker op straat. De maan scheen niet, de straatlantaarns brandden niet en aan de tot een gloeiende spijker gereduceerde koplamp op z'n fiets had vader ook niet veel, bovendien was het een beetje nevelig. Onze straat uitrijden ging nog wel, maar op het kruispunt Beatrixstraat/Hoofdweg, even buiten het dorp, ging het goed mis. Omdat hij geen hand voor ogen kon zien, verloor hij z'n oriëntatievermogen, nam de bocht naar de Hoofdweg te kort en belandde tenslotte in de sloot. Gelukkig mankeerde hij niets, maar had wel een nat pak. Zo snel als hij kon reed hij terug naar huis, trok droge kleren aan en haastte zich weer naar het station. Deze keer passeerde hij het kruispunt zonder verdere problemen en

arriveerde heelhuids op het station. De eerste trein van die dag stond al te fluiten bij het inrijsein, dat nog steeds op 'onveilig' stond. Toen de goederentrein het station Rilland binnenliep, vertelde vader aan de conducteur en de machinist wat er precies was gebeurd. Vader was in z'n spoorweg-carrière nog nooit te laat gekomen. De Spoorwegen legde zware straffen op aan degenen, die door te laat komen een treinvertraging op hun geweten hadden. Vader kneep 'm dus wel een beetje. Niet zonder reden, want de vertragingen moesten zowel door het stationspersoneel als het treinpersoneel in een boek worden aangetekend. Gelukkig waren de conducteur en de machinist bekenden van vader. *"Oh, die paar minuten, die rijden we er wel even uit. Maak je maar geen zorgen Kaufman"*, stelden de collega's vader gerust.

Naar de zondagsschool

Omdat ik op de lagere school zat, mocht ik dat jaar voor het eerst naar de zondagsschool. Die begon als regel ná de ochtendkerkdienst en werd gehouden in het gebouw 'Ons Huis'. Er werden bijbelverhalen verteld en liederen gezongen. We moesten die psalmen en gezangen, thuis uit het hoofd leren. Wie de volgende zondag blijk gaf een liedje foutloos te kennen, kreeg een plaatje met een of andere religieuze voorstelling. In dat lokaal stond op een tafeltje een miniatuurkerk. In de klokketoren hing een belletje. Het kerkje was een spaarpot t.b.v. het zendingswerk. Elke keer wanneer geld in een gleuf werd gestopt, rinkelde het kerkklokje.

Kerst was op de zondagsschool altijd een feest. Er stond natuurlijk een echte kerstboom met echte kaarsjes erin. Doorgaans ging het er minder formeel toe dan in de kerk. Na het bijbelse kerstverhaal werden we getrakteerd op chocolademelk. We moesten onze eigen beker meenemen en zaten op houten banken aan lange, gedekte tafels het gloeiend hete vocht op te slurpen.

Kinderen, die voor het laatst op de zondagsschool waren, kregen een bijbeltje. De rest kreeg bij het naar huis gaan een appel of een sinaasappel en een leesboekje mee. M'n eerste boekje, dat ik op de zondagsschool kreeg was "Het huisje in de sneeuw", geschreven door W.G. van der Hulst.

Het verhaal handelt over twee kinderen, die een kannetje koffie moeten brengen naar hun vader, die aan de spoorweg werkt. Zij krijgen de instructie niet van het pad af te wijken, want anders zouden ze kunnen verdwalen. De kinderen zijn nog maar net op weg of het begint te sneeuwen. Prompt raken ze de weg kwijt. Na veel omzwervingen bereiken ze de spoordijk, echter op de verkeerde plaats. De kinderen dolen weer verder en komen tenslotte terecht bij een bekend punt, drie kromme wilgen, die zij altijd betitelden als de drie oude mannetjes. Oververmoeid willen de kinderen hier even uitrusten, maar vallen in slaap. Inmiddels was vader thuisgekomen en kreeg te horen dat de kinderen al uren onderweg waren. Vader gunde zich geen tijd uit te rusten en ging meteen de kinderen zoeken. Kort daarna vond hij ze bij de 'drie oude mannetjes', die nu door de sneeuw voorzien waren van witte mutsen.

In het begin had ik nog wel moeite het verhaal te lezen. Op school waren we namelijk gewend aan de boekjes over Ot en Sien. Hierin waren de lettergrepen door middel van streepjes van elkaar gescheiden, waardoor het spellen makkelijker was. In m'n nieuwe leesboekje was dit niet het geval. Moeder las dan een stukje uit het boek voor of hielp met het spellen, waardoor ik na een betrekkelijk korte tijd het boekje zelfstandig kon lezen. Overigens leerden we het alfabet niet volgens de "Aap, noot, Mies" -methode, maar "A, is het aapje, dat klimt op je schoot. B, is de bakker, die bakt ons brood." Dit alfabet was rijkelijk geïllustreerd en een stuk aantrekkelijker dan het traditionele leesplankje.

Ik was geen regelmatige bezoeker van de zondagsschool, zeker niet in het begin. Tot 1946 ben ik nog wel eens een heel of half seizoen geweest, maar daar hield het wel mee op. Toch heb ik nog wel een Kerstfeest meegemaakt. We kregen toen nog wel iets te drinken, maar ik betwijfel of dat chocolademelk was. Sinaasappels waren er toen allang niet meer en werden dus vervangen door een appel. In plaats van een boek kregen we een getekende prent van Jozef, Maria en het kindeke in de kribbe. Omdat ik niet meer naar de zondagsschool wilde, moest ik wel naar de kerk. Ik mocht wel kiezen, maar de kerk trok me kennelijk meer. Die begon ook vroeger dan de zondagsschool en wanneer je die eerste kerkdienst had bezocht, was je voor de rest van de dag van je zondagse plichten af en dat was mooi meegenomen, zeker in de zomer! Dat ik op die manier met Kerst m'n appel en boek misliep, vond ik blijkbaar niet zo erg.

De A. Buteijnweg, gezien in de richting van de Beatrixstraat.

Het gemeentehuis van Rilland, 1938.

Hoofdweg/Mairestraat met links de school met den Bijbel, 1949.

MOFFEN WORDEN ROTMOFFEN

Vorderingen

De Duitsers werden steeds vervelender. Geen van m'n vriendjes vond ze nog leuk. Wij waren zelfs een beetje bang van ze geworden. Natuurlijk hoorden we ook wat de 'grote mensen' elkaar over de bezetter vertelden. Het wantrouwen tegen de Duitsers en iedereen die met ze meeheulde, zoals de NSB-ers, steeg met de dag. Vader en moeder gaven me de instructie: "*Laat je niet uithoren, door niemand. Al is het nog zo'n goede bekende!*" Het werd me dagelijks ingeprent en waarachtig niet ten onrechte.

Moesten we vorig jaar onze koperen voorwerpen inleveren, in 1942 waren de fietsen aan de beurt. Ik had natuurlijk nog geen fiets, maar vader en moeder wel. Vader kreeg echter een vergunning, waardoor hij z'n karretje kon blijven berijden. Hij kon immers in verband met zijn werk de fiets moeilijk missen. Het station lag namelijk nogal ver van ons dorp. Vader kreeg ook bonnen, waarmee hij echte fietsbanden kon kopen, wanneer de oude waren versleten.

In ons dorp viel de jacht op fietsen nogal mee, maar in de steden werden wel veel rijwielen opgeëist. Aanvankelijk betaalden de Duitsers nog f 50,= per fiets, maar in 1943 en 1944 werd zonder een vergoeding beslag gelegd. Er viel in die laatste oorlogsjaren maar weinig te fietsen, want fietsbanden waren niet meer te koop. Wel waren zgn. "houten banden" verkrijgbaar. In plaats van een rubberband werd nu een band, vervaardigd van hout om de velg gelegd. Iemand, die een fiets met houten banden bereed, hoorde je van verre al rammelend aankomen. Later werden stroken rubber van versleten autobanden gesneden en op de velg van de fiets gemonteerd. Dat reed iets comfortabeler en maakte minder lawaai.

Ondertussen was wel duidelijk geworden, dat Hitlers wens, ooit vaste voet op Engelse bodem te zetten, schipbreuk had geleden. Er was een kentering gekomen in de machtsverhouding in Europa. Steeds meer spotliedjes deden de ronde. In het begin werden ze nog openlijk op straat gezongen, maar nadat de Duitsers enkele 'zangers' hadden opgepakt en gestraft voor hun anti-Duitse gedrag, werd men toch wat voorzichtiger en werden liedjes en grapjes uitsluitend in "betrouwbare kring", zoals familie en zéér goede bekenden, ten gehore gebracht. Eén van die liedjes kan ik me nog herinneren. Het werd gezongen op de wijs van een oud Duits volkswijsje:

*"Oh, kleine schildersjongen,
wat ben je toch begonnen!
Met je zware mitrailleurs en bommen,
kun je toch niet in Londen kommen!"*

Een andere juf

Met het begin van het nieuwe schooljaar hebben we een nieuwe juf gekregen. Ze heette juffrouw Bouhuys en was een totaal andere persoonlijkheid dan juffrouw Trampler, ook ietsje strenger. Ze had hoog opgestoken blond haar. Later vond ik haar wel aardig. De eerste lessen van het nieuwe seizoen konden we niet eens in onze eigen school volgen. Die was door de Duitsers tijdelijk in gebruik genomen. Wij kregen zolang les in de consistorie van de Nederlands Hervormde kerk. Het was een sombere ruimte en de ramen zaten zo hoog, dat je niet eens naar buiten kon kijken. Gelukkig duurde deze noodoplossing niet lang en konden we na enkele weken weer in onze school terecht.

Zomervakantie 1942

Vakantie betekende niet alleen zes weken vrij van school dus veel vrije tijd. Oh nee, ook thuis moest wel eens worden aangepakt. In de tuin, bij de kippen of de konijnen. Wanneer op het land de oogst werd binnengehaald, mochten de achtergebleven korenaren worden geraapt. Verderop in dit boek kom ik hierop nog terug. Gelukkig bleef nog genoeg tijd over om te spelen. Soms trok ik de polder in of ging, wanneer vader daar dienst had, naar het station. Treinen hebben altijd mijn belangstelling getrokken! Het liefst wilde ik zelf ook bij het spoor, maar nog liever wilde ik piloot worden. Al vanaf het moment dat we in de buurt van het vliegveld Woensdrecht woonden en ik

een kraai van een vliegtuig kon onderscheiden, hoopte ik ooit zelf eens te kunnen gaan vliegen. Het zou echter geheel anders uitpakken!

Deze zomer hadden we een logeetje, mijn nichtje Nolda uit Breda. Ze was de dochter van oom Jo Burgers en tante Dien Kaufman, vaders oudste zus. Moeder zorgde ervoor, dat we ons niet verveelden. Ook leerde Nolda enkele van mijn vriendjes uit de straat kennen. Heel veel jaren later kon ze zich nog hun namen herinneren. Voor Nolda was het verblijf in Rilland een feest. Dat was nog eens wat anders dan Breda, dat toen in onze ogen al een grote stad was met veel steen en weinig groen en ruimte.

Tegen het einde van het voorjaar probeerden we stekelbaarsjes, schotevisjes noemden wij ze altijd, te vangen in de sloot achter ons huis of in de veste. We vingden die visjes met een zelfgemaakt netje, een jampotje of gewoon met onze blote handen. Thuis deden we de visjes in een grote weckfles gevuld met slootwater en zetten die dan voor het raam. Af en toe voerde ik broodkruimels. Ik ving ook wel eens een salamander en een enkele keer een kikker. Van kikkers werd gezegd, dat als je een laddertje in de fles deed, de kikker er tegenop klom, zodra het mooi weer beloofde te worden. 't Is bij mij nooit een succes geworden en daarom heb ik nooit meer een kikker als barometer gebruikt. Salamanders waren veel leuker. Als je ze in een grote bak, half met zand, half met water gevuld, had gezet, kon je zien hoe de reptieltjes zich gedroegen. Dat was best leerzaam. Of de dieren het experiment zo leuk hebben gevonden waag ik nu te betwijfelen. Helaas was de levende have, vanwege de gebrekkige accommodatie en de onoordeelkundige voeding meestal geen lang leven beschoren. Een nieuw exemplaar was echter snel gevangen. De sloot achter ons huis wemelde immers van het jonge leven!

We speelden ook veel op straat en hadden daarbij nauwelijks last van het verkeer, hoogstens een colonne marcherende Duitsers, die de hele breedte van de weg nodig hadden om zich te kunnen verplaatsen. Tollen en hoepelen waren favoriete spelletjes, maar ook touwtjespringen. Hoepelen deden we met een oud fietswiel zonder spaken. Met een aanmaakhoutje of een stuk boomtak brachten we de velg op gang, stuurden en remden al naar gelang het zo uitkwam.

Wanneer de schemer inviel, speelden we verstoppertje. 'Busje trap' noemde wij het. Een leeg conservenblik werd midden op straat gelegd. Iemand was 'm. Hij of zij was door het lot of door een aftelversje aangewezen om de buutplaats te verdedigen. De betrokkenen zette z'n voet op het blik en begon, terwijl de rest zich in de buurt verstopte, met z'n ogen dicht af te tellen vanaf honderd. Zodra hij of zij was uitgeteld, werd dit gevolgd door de kreet "*Ik kom*", waarna de zoekactie begon. Wanneer de buutman iemand had ontdekt, rende hij naar het blik en riep de naam af van degene die hij had gezien. Dat was dan meteen de volgende buutman of -vrouw. Voor degenen die zich hadden verstopt was het mooiste moment aangebroken wanneer de buutman zich net iets te ver van zijn blik had begeven, waardoor anderen de kans kregen een trap tegen het blik te geven, nog voordat zij waren ontdekt. De rest van de deelnemers bleef rustig op hun plaats zitten of zocht een betere schuilplaats. De buutman moest dan weer opnieuw beginnen met aftellen en speuren. Wanneer het een niet al te snugger figuur was, kon het wel een hele tijd duren, voordat ook hij eindelijk aan de beurt was zich te verstoppen.

Onze tuin

In het voorjaar zaaide vader of moeder altijd bloemenzaad in de tuin vóór ons huis. Vader had dit zaad besteld bij Turkenburg's Zaden te Bodegraven. Tegen de zomer stond de tuin in volle bloei. Rond het huis was tegen de gevel een smalle strook grond uitgespaard. Daarin stonden meestal goudsbloemen of afrikaantjes. Ik vond die goudsbloemen wel mooi, maar je handen stonken altijd zo wanneer je zo'n bloem had geplukt. De afrikaantjes roken veel lekkerder. De boorden van onze voortuin waren meestal beplant met viooltjes. Achter ons huis, op een stukje grond, dat aan de achterkamer grensde, stond een seringboom. Wanneer de boom in bloei stond was dat een prachtig gezicht en de bloesem rook erg lekker. Moeder plukte vaak wat takken en zette die dan in een vaas.

De achtertuin deed dienst als moestuin. Vooraan stonden meestal de bonen of de erwten, in het midden de koolsoorten en achteraan de sla en andijvie. In een beetje vruchtbaar jaar aten we wekenlang sla! Op den duur kwam het ons de oren uit! Wanneer we een paar dagen geen sla

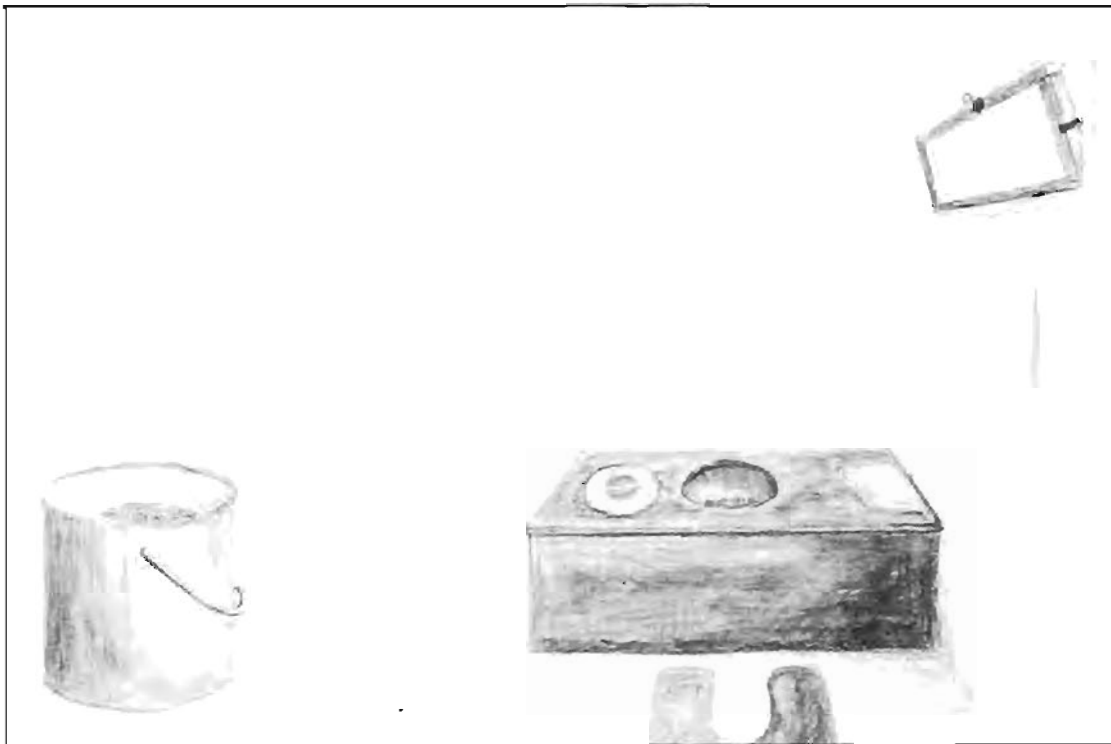
hadden geplukt, was dat in de tuin onmiddellijk te merken. De volgroeide sla was dan in het zaad geschoten. Een lange pluim slazaad torende hoog boven de krop uit. Op dat moment was de sla ook niet meer zo geschikt voor consumptie. Vanaf het huis liep een pad naar het achterste deel van onze tuin. Dat pad werd verhard met kolengruis en mosselschelpen.

Openlucht urinoir

Ons 'erf' was door een sloot gescheiden van het land van boer Jantje Blok. Daar, aan het einde van het tuinpad, was de plaats waar vader en ik gingen plassen. Zouden we dat op onze 'WC' doen, dan zou de emmer veel te vlug vol zijn, bovendien zou de bruine blubber je tegemoet spetteren!

Vader en ik probeerden altijd met een sierlijk boog in de sloot te plassen. Overigens waren wij niet de enigen, die op deze manier hun behoeften moesten doen. Regelmatig zag je iemand zich met rasse schreden naar het achterste gedeelte van z'n tuin spoeden, daar een ogenblik in de lucht bleef staren, om dan vervolgens weer op z'n schreden terug te keren.

Het ledigen van dat 'tonnetje' was geen onverdeeld genoegen. Toen ik nog klein was moest vader die klus alleen zien te klaren. Voorzichtig werd de emmer uit de houten bekisting getild en naar de beerput achterin de tuin gebracht. Bewoog je die overmaatse emmer tijdens het transport net iets teveel, dan brak een dun vlies dat de bruine substantie bedekte en kwam er een onwaarschijnlijk smerige stank vrij. Eén keer heb ik zelfs moeten overgeven. Later droegen vader en ik de emmer aan een lange paal tussen ons in naar de beerput. Ook daar was het "even neuzen dicht", voordat de smurrie in het gat werd gestort. Later heb ik zelfs de gewoonte aangenomen om tijdens dit klusje m'n adem zo veel mogelijk in te houden!

Toilet met 'tonnetje', Adr. Buteijnweg 19. Tekening door de auteur.

Vader studeert

Het was vaders liefste wens hogerop te komen bij de Spoorwegen. De mogelijkheid bestond om door zelfstudie zich voor een hogere functie te bekwamen. De cursus moest echter in vrije tijd worden gevolgd en ook zelf worden bekostigd. De cursusleider was 'iemand uit Utrecht'. Hij legde de cursisten uit wat de voorschriften inhielden. Het ging daarbij vooral om zaken zoals het seinwezen en de veiligheidseisen. Vaders medecursist was de heer Vosselman, die ook op het station Rilland werkte. Omdat het voor beiden bezwaarlijk was helemaal naar Utrecht te reizen, kwam de cursusleider, de heer Padje naar Rilland. Een paar keer per jaar werd onze voorkamer tot studiezaal gepromoveerd. Tijdens de lesuren moest ik doodstil zijn en wanneer het mooi weer was moest ik buiten spelen, zodat de heren in alle rust konden studeren.

Nieuwsgierig als ik was, gluurde ik wel eens stiekem door de ruit van de voorkamer om een glimp te kunnen opvangen van hetgeen zich daarachter afspeelde. Aan het einde van de lessen mocht ik weer naar binnen en kon ik de studenten in levende lijve aanschouwen. Meneer Padje was een vriendelijke man. Als hij wegging, kreeg iedereen een hand, ook ik en dat vond ik heel bijzonder! De cursusleider vertrok overigens nooit met lege handen. Vaak kreeg hij een tas vol proviand mee naar huis.

De bezetter wil nog méér

Op 4 september 1942 werd in de Staatscourant melding gemaakt van het feit dat op 27 augustus was besloten, dat alle zilveren munten uit de circulatie zouden worden genomen en voortaan niet meer geldig zouden zijn. Ook werd het 2½ centstuk met ingang van 5 september ingetrokken. Tot 19 september bestond de mogelijkheid de zilveren munten in te wisselen tegen zinken exemplaren. Eind november werd zelfs onze kerkklok weggehaald om aan de 'koperbegeerte' van de Duitse bezetter te kunnen voldoen. De stilte viel over het dorp.

Ik leer fietsen

Wanneer vader op zondag dienst had en het was mooi weer, gingen moeder en ik vaak naar het station. We gingen dan met de fiets en reden via de Derde Weg naar de provinciale weg en volgden die tot aan de melksalon van Van Zweeden. Vandaar reden we naar het station. Op de provinciale weg mocht ik leren fietsen. In het begin hield moeder de fiets bij het zadel en de bagagedrager vast en, terwijl ik over de weg zwabberde, liep ze zelf op een drafje ernaast. Het duurde echter niet lang of ik had de slag te pakken en was de kunst van het fietsen meester geworden. Op een gegeven moment merkte ik, dat moeder de fiets niet meer vast hield, maar hijgend een eindje achterop was geraakt. Het me op deze manier geheel vrij te kunnen verplaatsen, was een merkwaardige belevenis.

Levertraan

Wanneer de "R" in de maand was, betekende dit niet alleen dat we weer mosselen konden eten, maar ook dat ik levertraan moest slikken! Aanvankelijk had moeder de bekende lange, vierkante fles met het beruchte gele goedge gekocht. Ook zij moest, toen zij kind was, verplicht levertraan te slikken. Ik kon die pure levertraan niet door m'n keel krijgen. Moeder wèl. Die deed zelfs alsof ze het erg lekker vond! Ik verdenk haar echter sterk ervan dat ze het deed om mij te stimuleren het spul ook te slikken. Omdat ik volhardde in mijn afschuw, werd spoedig daarna overgeschakeld op pillen. De levertraanpillen hadden een oranje-rode kleur. Ook pillen slikken was niet m'n sterkste punt. Met veel water of melk probeerde ik die dingen door te slikken. Met de vloeistof had ik weinig moeite, met de pillen des te meer. Ze bleven altijd ergens achter in mijn keel steken. Ondertussen was het beschermende suikerlaagje gesmolten en proefde je de afschuwelijke smaak van onversneden levertraan. Een succes was dit dus allerm minst. Wat wel lukte was het innemen van Sanostol, een soort kinderlevertraan met een sinaasappelsmaakje. Deze keer had ik geen moeite met innemen. Ik vond het zelfs zo lekker, dat ik om een extra lepeltje bedelde! De pillen heb ik nooit meer hoeven te slikken. Later hebben we het spul aan de kippen gevoerd toen zij, vanwege het tekort aan goed voer, te zwak dreigden te worden. We stopten echter met het toedienen, toen we merkten dat de eieren naar levertraan smaakten!

Vaccinatie

Vanaf oktober 1942 was het verplicht kinderen tussen de 1½ en veertien jaar te laten inenten. Het staat me nog goed voor de geest. Een lange rij grote en kleine mensjes, in bedwang gehouden door veldwachter Tange, voor de ingang en in de hal van het gemeentehuis, wachtende op hun 'prik'. We werden ingeënt tegen difterie en roodvonk. Ik was in dit 'prik halen' beslist geen held! Het liefst was ik zo omgedraaid, maar zonder prikwondje of pleister op je arm hoefde je natuurlijk niet thuis te komen. Een beloning in de vorm van een snoepje wilde nog wel eens helpen om me de trappen van het gemeentehuis te doen bestijgen. M'n hebzucht naar een versnapering bleek meestal net iets sterker dan m'n angst voor een prik. Mijn hart bonsde echter heftiger naarmate ik de plaats des onheils naderde, terwijl een beklemmende angst van m'n maag naar m'n keel kroop. Met dichtgeknepen ogen en ingehouden adem wachtte ik op het moment waarop de injectienaald in m'n arm werd gedreven, de inhoud ervan in m'n vlees werd gespoten en vervolgens met een ruk eruit werd getrokken. Hierna volgde letterlijk en figuurlijk de pleister op de wonde of een watje dat je dan op weg naar huis zelf mocht vasthouden. Met een onmiskenbare zucht van verlichting huppelde ik de trappen van het gemeentehuis af. Soms kreeg je alleen maar een paar krasjes op je arm met een soort kroontjespen. Dat was minder eng, hoewel het krassen in je vel toch gevoeliger was dan die prik. Ik durfde zelfs toe te kijken hoe de 'zuster' die handeling verrichtte. Een paar dagen later moest ik dan terugkomen om te laten zien of het wondje was 'opgekomen' of in het geheel niet op de ingekraste vloeistof had gereageerd.

Pasfoto's

Op een dag ben ik met moeder naar Krabbendijke geweest. Ze moest pasfoto's laten maken voor haar vrijbiljet van de Spoorwegen. De foto werd gemaakt op het binnenplaatsje van de fotograaf. Moeder moest op een krukje plaatsnemen. Een witgekalkte muur diende als achtergrond. De man wilde zeker op deze manier flitslampjes uitsparen.

Energiebesparing

Al sinds 1941 was energie ook 'op de bon'. Gedurende een bepaalde periode mocht slechts een vastgestelde hoeveelheid gas of elektriciteit worden verbruikt. Wie méér verstookte liep grote kans van het gas- of elektriciteitsnet te worden afgesloten. In deze periode ontstond ook de voorlichtingsactie van de Economische Voorlichtingsdienst. Met behulp van affiches en tips in de kranten en tijdschriften probeerde zij de bevolking tot een spaarzaam gebruik van energie te bewegen. Eén van die tips was de zgn. 'hooikist'. Bij ons bestond die hooikist uit een stevige kartonnen doos gevuld met snippers krantenpapier. Dat werkte namelijk ook. Even voordat een produkt kookte of gaar was, werd de pan van het gas genomen en in de hooikist geplaatst en vervolgens afgedekt. Korte tijd later was het produkt door z'n eigen warmte gaar geworden. De hooikist kon ook worden gebruikt om hapjes warm te houden. De tijd, waarbinnen voedsel was afgekoeld, kon hiermee aanzienlijk worden verlengd.

Mijn eerste biertje

In september 1942 werd het spergebied tussen Zuid-Beveland en Noord-Beveland opgeheven. De Duitse controlepost aan de Kreekrakdam werd afgebroken. Nu konden we weer naar Woensdrecht. Op een prachtige najaarszondag gingen vader en ik naar de familie Suijkerbuijk. Het was een lange wandeling van Rilland naar onze oude buurtjes. Ik weet nog goed, dat ik in Café de Tunnel van vader m'n eerste biertje kreeg, omdat het zo warm was. Het was zoet, donker bier! Toen ik het later aan moeder vertelde, was deze bepaald niet gelukkig met vaders gebaar. "*Toe, nou die jongen al bier laten drinken, da's toch zeker niks voor een kind*", klonk het afkeurend. Het moet die dag echter wel erg warm zijn geweest, want alleen dan dronk vader een biertje. Hoewel hij in een café was grootgebracht, had hij op zijn dorp teveel ellende gezien om niet het gevaar van alcoholmisbruik te kunnen onderkennen.

Bloedvergiftiging

Hoe ik aan die verwonding op mijn arm ben gekomen, kan ik me niet meer herinneren. Misschien was in het beginstadium te weinig aandacht eraan geschonken of was de wond niet steriel genoeg behandeld. Echter, op een dag was dat wondje, bovenop m'n rechteronderarm, gaan zweren en bleek ik een heuse bloedvergiftiging te hebben opgelopen. Een rode streep liep vanaf de wond over m'n bovenarm naar m'n oksel. Snel nam vader me mee naar dokter Nanninga, die op de hoek van de Hoofdweg en de Valkenissestraat woonde. De huisarts adviseerde vader de wond met heet sodawater te deppen en de wond goed te verbinden. Nog diezelfde avond verdween de rode streep en na een paar behandelingen was ook het zweren tot staan gebracht. Kort daarna was ook de wond genezen. Jarenlang bleef echter het litteken, nog zichtbaar.

Streng winter

De winter van 1942/1943 was, evenals die van het jaar daarvoor, behoorlijk pittig. Vooral aan het begin en tegen het einde van het seizoen viel er veel sneeuw en ijzelde het vaak. Soms vroom het wel twintig graden onder nul.

Op een dag wilden mijn ouders op familiebezoek. Uiteraard zouden we met de trein gaan. De vorige dag was de dooi ingevallen en had de meeste sneeuw doen smelten. De nacht daarop was het echter weer gaan vriezen en de volgende ochtend waren de straten spiegelglad. Moeder en ik hebben toen maar onze schaatsen ondergebonden. Vader, die niet kon schaatsen, deed een paar oude sokken over zijn schoenen, zodat hij toch ook enigszins vooruit kon. Glijdend en schuivend bereikten we het station en waren blij dat we in de warme trein konden plaatsnemen.

Prikslee. Tekening door de auteur.

Bloemen op de ruiten

Deze winter vroom het vaak en stevig. Zo stevig zelfs, dat dagelijks de ijsbloemen op de ruiten stonden. Wanneer je 's morgens wakker werd, was het uitzicht belemmerd door een ijzige waas op het venster. Voordat je naar buiten kon kijken, moest je eerst met je hete adem een gaatje in de ijslaag hijgen. Wanneer je niet oppaste en je lippen raakten toch het ijs, liep je kans met je lippen aan de ruit vast te vriezen!

Een douche hadden we niet. We kenden toen zelfs de betekenis van dat woord niet eens! Het was gen pretje zo uit je warme bed te moeten en je ijskoude kamer te betreden. Wilde je niet al te hinderlijk blijven stinken, moest je je ook nog wassen. Dat ritueel vond plaats aan een houten tafel, waarop een grote stenen waskom en een lampetkan met water stonden. Een bijpassend zeep- en kammenbakje completeerden het allesbehalve moderne toiletgereedschap. Daarna liet ik me snel langs de trapleuning naar beneden glijden, rende de huiskamer binnen om me bij de behaaglijk brandende kachel te kunnen aankleden.

Telefoongesprek

Het moet aan het begin van de jaren veertig zijn geweest, toen ik mijn eerste telefoongesprek voerde. Op een ochtend ging ik met vader mee naar het hulppostkantoor aan de Hoofdweg. Het postkantoor stond vlak naast onze school en werd beheerd door kantoorhouder Slabbekoorn. Vader ging daar wel eens een postwissel versturen naar Opa de Wee of naar Opoe Kaufman en betaalde er z'n belasting. Het postkantoor was eigenlijk een omgebouwd woonhuis. Via de voordeur kwam je in een gang waar in een van de muren een raam met loketje was gemaakt. Door dat raam kon je in de kantooruimte kijken en de kantoorhouder gadeslaan. Middenin dat kantoortje stond een telefooncentrale, waaraan een stuk of tien koorden hingen. Aan de zijkant hing een groot vestzakhorloge, net zo één als vader droeg. Verder werd de ruimte gevuld met een grote tafel en een rek waarin postzakken hingen. Bij het raam stond een groot bureau met allerlei paperassen erop.

Deze keer wilde vader een telefoongesprek voeren met tante Sanne in Yerseke. Zij en tante Dina waren toen de enige van onze familie, die over een telefoonaansluiting beschikten.

Toen de verbinding tot stand was gekomen mochten we in een tot telefooncel verbouwde kast aan het eind van het gangetje plaatsnemen en het gesprek voeren. Nadat vader z'n zegje had gedaan, mocht ik tante 'goeiendag' zeggen. Het was een hele ervaring het stemgeluid van je tante via zo'n apparaat te kunnen vernemen.

Het voormalig postkantoor te Rilland.

Stamboom

Ik heb moeder wel eens horen vertellen, dat zij zou afstammen van een rijke familie. In dit verband noemde zij wel eens de naam van Jacoba van Beieren. Of dit sloeg op het tijdstip of dat de familie werkelijk verwant zou zijn aan een 'bekende Nederlander' kan ik echter bevestigen noch ontkennen. Uiteindelijk bleef van die rijke familie slechts een wees over. Voogden zouden dit jongetje op een handige manier van zijn kapitaalje hebben afgeholpen! Toen het ventje volwassen was geworden, werd het op een dag benoemd tot 'slechts' burgemeester.

Opa de Wee had in z'n jonge jaren reeds de jacht op de grote erfenis geopend. Via allerlei bronnen zou hij wel veel gegevens hebben kunnen verzamelen, maar het bewijsstuk, waaraan hij rechten zou kunnen ontlenen zou volgens moeder slechts 'in kopie' aanwezig zijn. Het origineel heeft opa nooit gevonden. Deze rechten zullen, indien zij er ooit zijn geweest, wellicht verjaard zijn. In elk geval miste opa de juiste documenten om z'n bewering hard te kunnen maken.

Na opa's dood heeft mijn neef, Adrie van Loo, de draad van het onderzoek weer opgepakt. Toen ook die was overleden heeft zijn broer Jan het onderzoek voortgezet. Nadien heeft Izak de Wee uit Middenmeer het speuren naar de familiebelevenissen van de familie De Wee op zich genomen.

Bij Opa de Wee

Wanneer moeder en ik in Yerseke waren, gingen we meestal meteen naar Opa de Wee, die op Dam 6 in het huis van tante Dina woonde. Tante Jo en tante Sanne woonden ook in Yerseke, maar hun huizen lagen nogal verspreid, zodat het teveel tijd zou vergen ze allemaal op één dag te bezoeken. Het is wel een keer gebeurd, dat moeder onaangekondigd een bezoek aan Opa had gebracht, hetgeen de nodige jaloezie onder de zusters had veroorzaakt. Nadien spraken ze af elkaar bij Opa te ontmoeten.

Het was aan Opa te zien, dat de meeste krachten reeds uit z'n lichaam waren geweken. Veel actie zat er niet meer in de oude vissersman. Aan de zijkant van zijn hoofd groeide nog wel wat peper en zout kleurig haar, maar bovenop was hij kaal. Die kale plek kreeg je niet vaak te zien, want Opa droeg altijd, winter en zomer, binnens- en buitenshuis een gleufhoedje. Dat hoedje van onbestemde kleur en merk zette Opa uitsluitend af tijdens het bidden en danken voor de maaltijden. Wanneer hij naar bed ging, verwisselde hij z'n hoed met een slaapmuts. In z'n witte, wijde nachtgewaad en met z'n witte 'kaboutermuts' op leek hij zo te zijn weggelopen uit een schilderij van Jan Steen.

Overdag zat Opa in z'n leunstoel en keek wat voor zich heen, terwijl hij op tabak kauwde. Van tijd tot tijd verschoof hij z'n pruim van de ene wang naar de andere. Aan de buitenkant van z'n gezicht was goed te zien in welke kaakhelft de pruim zat. Op die plek vertoonde z'n wang een bobbeltje, alsof Opa voortdurend z'n tong er tegenaan drukte. Zijn mondhoecken en de onderkant van z'n grote, grijze snor waren door het vele pruimen bruin geworden. Wanneer Opa wat wilde zeggen, verschoof hij eerst z'n pruim, spuwde vervolgens een enorme golf bruin sap met een wel gemikte straal in de richting van een kwispedoor, die steeds onder zijn bereik stond. Pas daarna nam hij deel aan het gesprek. Zodra Opa de tabak had uitgekauwd, viste hij de substantie vanachter één van z'n weinige kiezen, plempte de drab in de kwispedoor en nam onmiddellijk daarna weer een flinke greep in z'n papieren tabakszak om vervolgens een verse pruim in z'n mond te stoppen.

Wanneer Opa koffie had gedronken, was meestal een deel van het vel in z'n snor blijven hangen. De begroeting ondervond ik dan ook meer als een plicht, waar ik niet onderuit kon, dan dat het een spontaan karakter had. Uiterst voorzichtig gaf ik de verplichte kus, bang door de snor te worden geprikt of iets van het koffieveld of restjes pruimtabak in m'n gezicht te krijgen. In Opa's kamer hing meestal een penetrante geur van pek, teer en pruimtabak. Gelukkig hoefde hij niet naar het oude mannenhuis, omdat tante Dina voor hem zorgde. Zou zij dit niet hebben gedaan, was Opa zeker totaal vervuild.

HET LEVEN GAAT VERDER

Vader is geslaagd

In februari 1943 is vader geslaagd voor het examen stationsambtenaar. Hij werd meteen bevorderd. Het was voor ons allen een ware opluchting, dat het vader was gelukt tot de middelbare rangen door te dringen. Nu stond hij op hetzelfde niveau als zij, die hun Mulo-diploma hadden behaald. De benoeming had echter tot direct gevolg, dat vader op 16 maart 1943 naar Rotterdam-Zuid werd overgeplaatst. Een maand later, op 13 april, werd hij in Schiedam gedetacheerd.

In de kost bij Dumont

In het voorjaar van 1943 kwam een 'hoge ome' van de Spoorwegen bij de familie Dumont, Laan van Spieringshoek 201 te Schiedam, vragen of ze tijdelijk een kostganger in huis wilden nemen. De oude heer Dumont voelde er wel voor. Hijzelf had ook bij het Spoor gewerkt, maar was om gezondheidsredenen ontslagen. Hij en zijn gezin moesten van een uitkering zien rond te komen en iets extra's was dus zeer welkom. Van 13 april 1943 tot mei 1944 is vader bij de familie Dumont in de kost geweest.

Het was vaders taak de seinen en wissels, die voor en achter de spoorbrug over de Poldervaart waren geplaatst, te bedienen. De brug was tijdens een recent bombardement gedeeltelijk beschadigd. Aan de brug zelf mankeerde niet zoveel, maar de rails aan de noordzijde waren niet meer bruikbaar. Het weinige treinverkeer van Rotterdam naar Vlaardingen en Hoek van Holland werd over het onbeschadigde zuidelijke spoor geleid. De seinen en wissels konden vanuit een tot seinhuis omgebouwde goederenwagon worden bediend. Zowel voor als achter de brug kon over het dubbelsporig baanvak verder worden gereden. Het noodseinhuis stond op het noordelijke spoor, aan de Vlaardingse kant van de brug.

Moeder en ik zijn in die tijd twee keer bij de familie Dumont op bezoek geweest. We bleven een nacht slapen. Tijdens ons eerste bezoek nam vader me mee naar z'n seinhuis. Via een smal paadje over een dijkje langs de Poldervaart, het talud van de spoordijk en de brug bereikten we de bedieningspost. Veel gebeurde er niet. Ik geloof, dat ik maar één trein heb zien langs rijden. Wel had je vanaf die uitkijkpost een prachtig vergezicht over de Poldervaart en de aan weerszijden van het water gelegen weilanden. Al tijdens ons eerste bezoek had ik al een speelkameraadje: Koos Dumont. Hij was een paar jaar ouder dan ik, maar we konden het goed met elkaar vinden.

De laatste keer, dat we bij de familie Dumont op bezoek waren, was in mei 1944. Moeder en ik kwamen toen vader ophalen, die weer naar station Rilland was teruggeplaatst. Die ochtend trok ik met Koos Dumont de stad in. Op de terugweg zag ik op de Vlaardingerdijk een jongen met zijn spoortrein op het trottoir spelen. Het was zo'n echte blikken opwindlocomotief met een paar wagonnetjes. Eén ervan stond naast de rails. Ik raakte onmiddellijk in extase, want zo'n treintje had ik altijd dolgraag willen hebben. Zonder me te bekommeren over het 'mijn en dijn' griste ik het wagonnetje van de straat en zette het op een lopen. Ik had het speelgoed nog maar net opgepakt of het jong begon vreselijk te gillen, waarop prompt z'n moeder naar buiten kwam, de situatie overzag en de achtervolging in zette! Misschien zorgde de gedachte aan een geweldig pak slaag er wel voor, dat ik halverwege spijt kreeg van m'n daad en het wagonnetje langs de kant van de weg parkeerde. Ik hoopte, dat die kwaaië mevrouw aan het speelgoed de voorkeur zou geven en mij verder met rust zou laten. Zo hard ik kon rende ik de polder in, de Laan van Spieringshoek af tot aan de boerderij. Daar waagde ik te stoppen en wachtte hier op Koos. Van hem vernam ik, dat alles nogal was meegevallen en dat de mevrouw, nadat ze het treintje had opgeraapt, weer terug naar huis was gegaan. Diezelfde dag aanvaardden mijn ouders en ik gepakt en gezakt de terugreis. Jaren achtereen hebben mijn ouders en de familie Dumont met de jaarwisseling elkaar kaarten gestuurd.

Op 16 februari 1989 ben ik nog eens op bezoek geweest bij de familie Dumont. De oude heer Dumont en zijn vrouw waren toen allang overleden en het grote huis werd nu bewoond door hun zoon Jan Dumont en z'n vrouw Sjaan. De reden van mijn bezoek was een foto, waarop vader en de familie Dumont stonden afgebeeld. Het bleek dat de opname was gemaakt tijdens een communiefeestje in 1944. Bij het zien van de foto raakten Jan en Sjaan enthousiast en de verhalen

kwamen meteen los. Van Koos Dumont heb ik echter toen niet veel vernomen.

De boerderij is verdwenen. Een aula van het crematorium is er voor in de plaats gekomen. Het huis en de tuin van de familie Dumont bleken echter alle tijden te hebben overleefd. In 1989 heb ik nog het opkamertje mogen zien waar vader destijds heeft geslapen. Het riep echter geen herinneringen bij me op. Zelfs het keukentje, dat volgens Jan Dumont nog in z'n oude staat verkeerde en waar Koos en ik toch zo vaak in- en uitliepen, herkende ik niet meer. In de naoorlogse jaren is ook het beeld van de omgeving drastisch gewijzigd. De stalen overspanning van de Poldervaartbrug werd in 1959 gesloopt. Vervolgens werd een geheel nieuwe brug gebouwd. Ook de loop van de Poldervaart werd ter hoogte van het huidige tennispark ingedamd en deels gewijzigd. De polder aan weerszijden van de brug is nu vol gebouwd met flats. Het landweggetje vanaf de Vlaardingerdijk, dat toen ook al Laan van Spieringshoek heette, is nu een echte stadse straat geworden met aan weerszijden hoge flats. Het jongetje, dat ik toen van z'n treintje wilde beroven, zal nu vast wel een grote vent zijn!

Inleveren radio's

Op 13 mei 1943 verordonneerde de Duitse bezetter, dat iedereen z'n radiotoestel moest inleveren. Kennelijk hadden de moffen dóór, dat we meer naar de Engelse dan naar de Nederlandse zender luisterden! We zouden daardoor wel eens de Duitse propaganda in twijfel kunnen trekken. Alsof we dat niet allang deden!

Het inleveren moest plaatsvinden tussen 5 augustus en 18 december 1943. Toen vader met verlof was heeft hij op een ochtend met grote tegenzin zijn geliefd toestel op het gemeentehuis afgegeven. Hij had het toestel wel kunnen houden en verstoppen, maar het stond bij de PTT geregistreerd, bovendien waren m'n ouders bang dat het toch uit zou komen. "*Je verraders slapen niet*", zeiden ze altijd. Géén radio Oranje en géén kinderuurtje meer.

Een paar maanden later ontdekte moeder, dat ons toestel bij Arie en Hendrien van Weele stond. Zij woonden een paar huizen verderop en hadden SS-ers ingekwartierd gekregen. Het bleek, dat die zich over ons radiotoestel hadden "ontfermd." De radio was van het merk Telefunken. Het was het tweede toestel van mijn ouders. Het eerste was er één met honinggraatspoelen en zo'n grote ronde luidspreker.

Fietsen worden gevorderd

Nog meer paniek. Op een dag deed het nieuwtje de ronde dat de Duitsers een fietsenrazzia in het dorp hielden. Gelukkig ging het nieuws sneller dan de razzia. Ik griste moeders fiets met nog bijna nieuwe banden uit de gang, reed naar buiten en hees eerst mezelf en daarna de fiets op het kolenhok. Daarna herhaalde ik de procedure om op het plat van de keuken te komen. Ik lag nog maar net plat op m'n buik op het dak, de fiets naast me, toen ik de Duitsers al hoorde aankomen. Het grind van het pad knarste onder het gewicht van hun laarzen. Ik hoorde ze met moeder praten, maar kon niet verstaan wat er werd gezegd. Onverrichterzake keerden de Duitsers weer op hun schreden terug. Voorzichtig loerde ik even later over de rand van de dakgoot en kon nog net hun ruggen zien toen zij het pad naar de straat afliepen. Even later kwam moeder zeggen dat alles veilig was en dat ik wel weer tevoorschijn kon komen. De fiets hebben we, afgedekt met een zeiltje, nog een paar dagen op het dak van de keuken laten liggen.

Schaarste wordt nijpender

Zelfs bij ons op het platteland werd de voedselbeperking merkbaar. Aan het begin van het jaar waren de vlees- en melkrantsoenen verlaagd en in augustus gingen groenten en fruit op de bon. Mijn tantes uit Yerseke kwamen vaak op bezoek en brachten dan tante Cor uit Den Haag en tante Pietje, die in Rotterdam woonde, mee. De twee laatsten kochten bij bakker Walraven zoveel broden als ze dragen konden. Ook andere zaken, die in Holland zeer schaars waren geworden, namen ze mee. Zelf hadden we nog niet zoveel gebrek. Zeker niet wat het voedsel betrof. Het zgn. regeringsbrood was wel is waar 'niet te vreten', maar we hadden zelfgemaakte jam en stroop. Van die stroop maakte moeder, door toevoeging van reuzel of spekvet, het bekende Zeeuwse stropivet, een uitstekend smakend en voedzaam broodbeleg. Moeder bakte zelf brood van

de tarwe, die we na het oogsten op het land hadden opgeraapt of die vader bij een boer had gekocht. We hadden een gasoventje, waarin één brood kon worden gebakken. Ik aapte moeder volledig na, maakte van meel een stuk deeg en deed dat in een metalen bakje. Daarna zette ik het bakje op de kachel om het te laten verworden tot een bikkelhard mini-mini-broodje!

We wasten ons op doordeweekse dagen met zgn. kleizeep. De goede stukken zeep werden in het weekend gebruikt.

Bielsen

Het hout, waarmee we ons kacheltje stookten, was afkomstig van doorgezaagde spoorbielsen. Zelf moesten we de gehalveerde dwarsliggers tot handzame stukken zagen om er daarna kachelhoutjes van te kunnen hakken. Tijdens vaders afwezigheid behoorde het houthakken tot mijn taak. Wanneer ik voldoende voorraad hout had gehakt, wilde ik nog wel eens, tegen de nadrukkelijke waarschuwing in, met die stukken spoorbiels spelen. Op een kwade dag gebeurde dan ook datgene, waarvoor m'n ouders steeds hadden gevreesd. Ik had enkele 'stammetjes' als soldaatjes rechtop in het gelid gezet en stond m'n werk te bewonderen, toen plotseling één van de voorste houtblokken omviel, daarbij een ander aanstootte en een lawine van houtblokken veroorzaakte. Voor ik goed en wel in de gaten had wat er gebeurde, lag er al een spoorbiels op de grote teen van m'n rechervoet. Aan janken natuurlijk geen gebrek, maar ik hoefde met m'n verdriet niet bij moeder aan te komen. "*Wie niet horen wil, moet maar voelen*", was haar strenge commentaar. Toen vader van het geval hoorde, wilde die ook nog een duit in het zakje doen, maar moeder vond, dat ik al genoeg was gestraft. Het is met die teen nooit meer goed gekomen en vanaf die dag ben ik toch wat voorzichtiger geworden.

Carbid

Batterijen en accu's werden schaars en waren zonder speciale vergunning niet eens meer verkrijgbaar. Het enige wat nog een beetje licht gaf was een carbidlantaarn. Oude fietslantaarns, die ooit op dat spul hadden gewerkt, werden weer in ere hersteld om zowel binnens- als buitenshuis als lichtbron te kunnen dienen. Carbid was samengesteld uit calcium en koolstof. Wanneer water aan deze substantie werd toegevoegd, kwam door de chemische reactie een onwelriekend, doch zeer brandbaar ethijngas vrij (acetyleen).

Wij kinderen gebruikten dat carbid als speelgoed. Een leeg verfblik, waarvan we de bodem voorzien hadden van een gaatje, werd gevuld met een beetje carbid. We spuugden er flink op en sloten het blik bliksemsnel af met het goed klemvast sluitende deksel. We wachtten enkele seconden en hielden vervolgens een brandende lucifer bij het gaatje. Het gas ontbrandde en met een enorme knal vloog het deksel van het busje.

Een andere geliefde bezigheid was, met behulp van een brandglas, het in brand steken van alles wat maar door het vuur kon worden verteerd. Meestal gebruikten we hiervoor de lens van een oude zaklantaarn. Het best brandde een hoornachtig materiaal, waarvan o.a. de handvaten van een fiets werden gemaakt. Het vloog niet meteen in brand, maar begon eerst flink te roken. Alleen van de geur al werd je high!

Kruiwagen

Ik heb een kruiwagen gekregen. Weliswaar een kindermaatje, maar het was toch een echte kruiwagen. Veel kinderen in het dorp hadden er een. Ik kreeg 'm als beloning voor mijn overgang van de eerste naar de tweede klas van de lagere school. De kruiwagen was, evenals destijds m'n slee, gemaakt door de timmerman aan de Derde Weg. Mijn kruiwagen had, in tegenstelling tot een volwassen exemplaar, vaste zijschotten. Hij was groen geschilderd en had rode geverfde handvaten en wielspaken. Veel kinderen hadden zo'n mini-kruiwagen.

Later, na de bevrijding, heb ik op de zijkanten een vijfpuntige, witte ster geschilderd. Net zo een als op de voertuigen van het Amerikaanse leger was te zien. Heel vaak trok ik met m'n kruiwagen door het dorp. Soms hielden de kruiwagenbezitters onderlinge wedstrijden. Was je moe van het spelen of was het te warm om iets inspannends te gaan doen, kon je heerlijk in je kruiwagen gaan slapen! In de jaren zestig hebben mijn ouders de kruiwagen weggegeven.

Opa is er niet meer

Op 31 juli 1943 is Opa de Wee op tweeëntachtigjarige leeftijd in zijn woonplaats Yerseke overleden. Op dinsdag 3 augustus zijn mijn ouders en ik naar Yerseke afgereisd om de begrafenis bij te wonen. De teraardebestelling vond plaats om 13.00 uur op de Algemene Begraafplaats in Yerseke. Kort nadat iemand was overleden, liet de familie een zgn. aanspreker door het dorp gaan om huis aan huis mededeling te doen van het sterfgeval. Toen het dorp zich uitbreidde werd het 'aanspreken' selectiever gedaan, dat wil zeggen: alleen de burens, vrienden en bekenden werden ingelicht.

Meestal kon je door een glazen ruitje in de kist het gezicht van de overledene nog even zien. De kist, waarin Opa lag, had geen ruitje. Toen ik moeder vroeg, waarom dat zo was, vertelde zij, dat het zo beter was, omdat er bloed uit Opa's neus, oren en mond was gekomen en dat was natuurlijk geen prettig gezicht.

Zwart geklede mannen droegen de kist met het stoffelijk overschot naar buiten en plaatsten die in een grote zwarte lijkwagen met twee, in het zwart gehulde paarden ervoor. Vaag herinner ik me nog de gang naar het kerkhof en de begrafenis zelf. We mochten, nadat de doodgravers de kist in de aarde hadden laten zakken, bloemen uit een mandje pakken en die in het graf op de kist strooien. Na afloop van de begrafenis was er een koffietafel in de woonkamer van het sterfhuys. De vitrages waren van de ramen gehaald en de overgordijnen waren dichtgetrokken. De dorps-ethiek eiste dat in die tijd. Ook de naaste burens toonden tekenen van rouw door van hun ramen ook de vitrages te verwijderen en de overgordijnen te sluiten. Een spaarzaam straaltje daglicht zorgde voor een devoot sfeertje. Ondertussen vulde de kamer zich met familieleden. Het viel me toen al op, dat ondanks het feit dat zij kort tevoren iemand ten grave hadden gedragen, maar weinig bedroefd leken. Tussen het nuttigen van belegde broodjes door werd reeds begerig gesproken over het verdelen van Opa's bezittingen. Naarmate meer tijd was verstreken, werd er zelfs weer gelachen. De piëteit voor de overledene had niet lang geduurd.

Dit beeld van etende, koffie slurpende en druk pratende mensen is me altijd bijgebleven. Toch kan ik wel enig begrip opbrengen voor de situatie toen. Het grootste deel van de familie woonde namelijk nogal verspreid over het land en moest per trein naar Yerseke komen. Het is vrij logisch dat, toen iedereen bij elkaar was, de afwikkeling van de nalatenschap werd besproken. Wel ging de verdeling van de spulletjes met wat onenigheid gepaard. De oudste meende de eerste rechte te hebben, maar de bijdehandste wilde er met de mooiste spullen vandoor gaan! Moeder, had als jongste, het minst te vertellen en kwam er dan ook het meest bekaaid vanaf. Zij mocht uit de restanten 'kiezen'. Ik heb dat altijd erg sneu voor haar gevonden. Gelukkig werd zo'n nalatenschap meestal door een notaris afgewikkeld, zodat iedereen een deel van gelijke waarde kreeg en familieruzies beperkt bleven tot enkele afgunstige blikken.

Eigen veestapel geslacht

Toen vader zo lang van huis was en slechts één keer in de week naar huis kwam, vonden mijn ouders het beter, dat onze 'veestapel' geslacht werd. Eerst waren de konijnen aan de beurt. Met één vakkundige klap achter de oren was het beest dood. Daarna werd het aan de achterpoten aan de waslijn gehangen en gevild. Het vachtje werd later aan een opkoper verkocht. Het vlees werd gebraden en ingemaakt in weckflessen. Ons laatste konijn werd met Kerst geslacht. De kippen waren enkele maanden later aan de beurt. Zelf heb ik ook eens een kip voor moeder geslacht. Met een bijl heb ik het arme dier de kop afgehakt, maar in plaats van bij de poten, had ik het beest bij z'n kop vastgehouden. Het gevolg was, dat de kip zonder kop wegliep. Het oriëntatievermogen van het dier was natuurlijk in z'n kop achtergebleven en de rest van het kippelijf botste overal tegenaan, daarbij een spoor van bloed achterlatend. Uiteindelijk kon ik met behulp van de buurman de kip te pakken krijgen en aan moeder geven. Het ontdoen van het verenpakket was een vies karweitje. De kip werd eerst in een emmer warm water gedompeld en daarna geplukt. De grote veren gaven de minste rommel en waren ook het gemakkelijkst te verwijderen. De meeste moeite had moeder met de kleine donsveertjes, die weinig houvast gaven en een hoop rommel veroorzaakten.

Tarwe rapen

Het zgn. regeringsbrood, dat op bonnen verkrijgbaar was, was bijzonder onsmakelijk. Het had ook zo'n ongezonde kleur: grijs-grijs! Wellicht hadden de fabrikanten van het meel er wel gemalen bonen en erwten doorheen gemengd. Vader kon het brood nog wel door z'n keel krijgen, maar moeder en ik vonden dat 'grijze' brood alles behalve lekker! Er was maar één manier om het naar binnen te krijgen en dat was suikerbietenstroop erop smeren. De smaak daarvan was zo overheersend, dat je het brood niet eens proefde!

Wanneer we echt brood wilden hebben, hadden we tarwe nodig waarvan we meel konden laten maken. Aan tarwe was weliswaar makkelijk te komen, maar je moest het wel zelf van de akker rapen. Die tarwe was gratis. Je kon natuurlijk ook tarwe bij een boer kopen.

Het oogsten van tarwe gebeurde door grote maaimachines. Enorme wentelwieken bogen de korenaren de machine in, terwijl ze op hetzelfde moment tien centimeter boven de grond werden afgesneden. In de machine werden de aren tot bossen samengebonden. Arbeiders zetten vervolgens de bossen, die de machine had uitgebraakt, rechtop en vormden schoven. Tijdens het maaien en opbinden vielen nogal wat aren op de grond. Nadat de schoven waren opgezet, mocht iedereen die dat wilde, de gevallen aren oprapen. Dat ging al jaren zo, maar de noodzaak van tarwe rapen was nu niet alleen voorbehouden aan de armste mensen van het dorp.

Net als de meeste kinderen werd ook ik het land van Jantje Blok opgestuurd. Ik had een speciaal voor dit doel gemaakt zakje van rood-wit of blauw-wit geblokt linnen voor mijn buik gebonden, waarin de opgeraapte aren konden worden opgeborgen. Eén voor één moesten de aren worden opgeraapt. Spoedig daarna kreeg ik flinke rugpijn. Op je knieën verder gaan was over die stoppelige akker ook geen uitkomst. Soms leek het wel of dat zakje nooit vol kwam. Wanneer het me echt te lang duurde, trok ik, als niemand het in de gaten had, een bos korenaren uit een schoof en stopte dat in m'n zakje!

Het tarwe rapen was nog maar net begonnen of de aren doorboorden de dunne wand van het linnen zakje en prikten bij iedere stap in m'n blote bovenbenen. Naarmate de dag vorderde en het zakje meer gevuld raakte, leken die prikken meer op messteken in rauw vlees. Ook m'n enkels hadden door het schuren langs de stoppels het nodige te lijden. 's Avonds waren de verwondingen, die ik overdag had opgelopen, duidelijk te zien en te voelen! Overal schrale putten en plekken. Moeder smeerde dan een of ander zalfje erop, waardoor het schrijnende gevoel een beetje wegtrok. Meestal hoefde ik na zo'n dag ellende de volgende niet weer naar het land.

Later, toen ik net zoals ieder schoolkind op z'n tijd, aan het leren wel eens de brui wilde geven, herinnerde moeder me prompt aan dit tarwerapen: *"Of je doet je best, of je gaat straks van school en moet je op het land gaan werken. Je weet nu hoe dat is en je kunt nog kiezen!"* En ik heb gekozen. Op dat moment heb ik me heilig voor genomen dat, wat er ook zou gebeuren, ik zeker geen landarbeider zou worden! Toen echter de ergste pijn was geleden bond ik, met de gedachte aan het lekkere witte brood, dat moeder straks zou bakken, toch weer een zakje voor en ging ik weer manmoedig korenaren verzamelen. Thuis werd het kaf van het koren gescheiden door met de handen de aren tegen elkaar te wrijven en daarna te blazen. De zwaardere tarwekorrel bleef achter en het veel lichtere kaf waaide weg.

Meestal wreven we eerst zoveel aren, totdat we een emmer vol hadden en gooiden de inhoud daarna over in een andere emmer, waarbij we de wind het kaf van het koren lieten scheiden. De tarwe werd in zakken gedaan en op zolder opgeborgen. Wanneer moeder meel nodig had, bracht vader wat tarwe naar molenaar Van Weele en kreeg het even later als bloem terug. Daarna bakte moeder er brood van. De benodigde gist haalde zij bij bakker Hommel. Soms bakte moeder wel eens koekjes. Zandkoekjes noemde zij haar gebak, omdat ze fijnkorrelig waren en nogal kruimelden. Moeder gebruikte een oven, die op het gaskomfoor kon worden verwarmd.

Dat zelfgebakken brood smaakte als een gebakje! Van één kilo tarwe kon anderhalf brood van acht ons (800 gram) worden gemaakt.

Altijd weer dat verduisteren!

Al sinds 1940 moest verduisterd worden. Alles, wat 's avonds licht naar buiten zou kunnen uitstralen, moest met zwart papier worden afgeplakt. Wie niet of voldoende aan die order hoor

gaf, werd door de moffen stevig gemaand. Nog sterker uitgedrukt: wanneer niet snel en afdoende werd gereageerd, schoten de Duitsers de lamp uit! Die verduistering was nodig om te voorkomen, dat overvliegende Engelse bommenwerpers op weg naar Duitsland zich konden oriënteren. Na het afleveren van hun 'cadeautje' keerden ze diezelfde nacht weer terug.

Ik was kennelijk een keer vergeten het licht van mijn slaapkamerlamp uit te doen en had bovendien verzuimd de gordijnen te sluiten. Ik schrok wakker van het geschreeuw buiten op straat. "*Licht aus, verdammt noch mal. Licht aus!*", klonk het allerminst vriendelijk. Ik heb nog nooit zo snel aan het touwtje van de trekschakelaar boven m'n bed getrokken. Ik was zeker de avond tevoren nogal vlot in slaap gevallen zonder aan de verduisteringsregels te denken.

Wanneer ik de slaap niet zo goed kon vatten, stak ik m'n hoofd onder de dekens en begon zachtjes liedjes te zingen. Meestal waren dat psalmen of gezangen, die ik in de kerk of op school had geleerd. Soms 'speelde' ik complete liturgieën van een kerkdienst na. Kennelijk werkte dat even goed als schapjes tellen!

A. Buteijnweg 33 (vroeger nr. 19). Foto 1989.

Het zwarte gevaar

In onze straat is een WA-man komen wonen. We zagen hem een enkele keer in z'n zwarte uniform op straat. Er werd gefluisterd, dat hij ons geen kwaad wilde doen, want hij behoorde weliswaar tot een afdeling van de SS, maar was lid van de zogeheten Nationaal Socialistische hulppolitie. Deze had een militaire taak. Toch bleven we voorzichtig. Na de bevrijding schijnt de man opgepakt te zijn of gevlucht. Later hebben wij hem nooit meer in ons dorp gezien.

Ik had inmiddels weer een liedje geleerd. Ook dit werd weer gezongen op de melodie van een oud Duits volkswijsje.

*"Ziet gij die gindse gloed, daar bij het zwerk?
Ziet gij die strepen bloed, daar ginds in het veld?
Ziet gij die gindse sloot, daar ligt de Führer dood.
En een eindje verderop, ligt Ribbentrop."*

Verplichte arbeid

In het witte huis, gelegen aan het begin van het Spokewegje (nu de Veste geheten), was een kantoor van de Organization Todt. Mannen tussen de achttien en vijfendertig jaar moesten zich hier verplicht melden. Zij werden gedwongen spit- en graafwerkzaamheden voor de bezetter te doen en werden ingezet bij de bouw van bunkers en andere verdedigingswerken. Soms lukte het een enkeling zich aan die verplichte bezigheden te onttrekken. Wie echter werd gesnapt, werd op transport gesteld naar "Middelburg" en kon rekenen op een strenge straf. Bovendien werd sinds april 1942 iedereen tussen achttien en vijfenvieftig jaar, die in z'n gewone werk gemist kon worden, opgeroepen om in het kader van de 'Arbeidsinzet' in Duitsland te worden tewerkgesteld. De meeste mannen probeerden aan dat verplichte werk voor de bezetter te ontkomen door onder te duiken.

Het huis aan het Spokewegje waarin in 1944 de Organization Todt was gehuisvest.

Zaterdagavond

Wij beschikten in ons huis aan de Adriaan Buteijnweg niet over een douche. Eens in de week gaven wij onszelf een grote wasbeurt. Bij voorkeur gebeurde dit op zaterdagavond. Op het gas of het kacheltje in de keuken werd water gekookt en ketel voor ketel in een grote zinken teil gegoten. Wanneer de teil voldoende gevuld was, werd er net zolang koud water bijgegoten, totdat de temperatuur dragelijk was. Dan ging ik in m'n poedelnakie in die teil zitten.

Na een tijdje 'vóórweken', die ik benutte door met een bootje te spelen, kreeg ik m'n wekelijkse beurt. Later toen ik wat ouder was, werd ik geacht dat zelf te kunnen doen, maar toen was die teil al een maatje te klein geworden. Soms mocht ik na het bad nog even opblijven. Vaak was dat uurtje erg gezellig.

Wanneer ik goed en wel in bed lag, was het de beurt aan vader of moeder. Niemand, die deze gang van zaken primitief vond. Het hoorde bij het dagelijks leven van die tijd. Trouwens het hele dorp ging op die manier het weekeinde in. Nou ja, weekeinde? Alleen de zondag was een vierentwintigjarige rustdag. In maart 1943 was de werkweek op vierenvijftig uur gebracht en op 25 augustus van datzelfde jaar met nog eens achttien uur verlengd, zodat de totale duur van de werkweek tweeënzeventig uur werd.

Kleding

Niet alleen voedsel begon schaars te worden, ook andere elementaire levensbehoeften, zoals kleding, waren steeds moeilijker te krijgen. Gelukkig was moeder erg handig met naald en draad. Ze had ook een naaimachine. Een Singer, die met de hand moest worden bediend. Met dit apparaat heeft moeder goudgeld uitgespaard. Van gedragen uniformkleding van vader zag ze kans bijna nieuwe jacks en broeken voor mij te maken. Was een mantelpakje of een kostuum iets versleten of verschoten, dan keerde moeder de stof binnenste buiten en maakte er weer wat nieuws van.

Aan schoeisel hadden we geen direct gebrek. We droegen immers altijd klompen! Echter, sinds het voorjaar van 1943 waren ook de klompen schaars geworden. Ik heb die klompen altijd plumpe dingen gevonden. Je kon er nooit hard op lopen, bovendien maakten ze lawaai en dat was vooral bij verstoppertje spelen een handicap. Vaak gooide ik m'n klompen uit of nam ze in m'n hand en holde op klompschoentjes verder. Die zacht leren klompschoentjes waren dan ook meestal eerder versleten dan de klompen zelf! Als je te wild met je klompen omging, liep je de kans dat het bovenste deel bij de wreef, de kap, afbrak. Wij jongens, vonden het niet erg wanneer één van onze klompen het weer eens had begeven. Van het restant kon je een prachtig zeilbootje maken. Een roer op de hiel van de klomp en een recht stukje boomtak als mast completeerde het speelgoedvaartuig. Ik heb heel wat klompen met een zeiltje te water gelaten! Wanneer je klomp was gescheurd, bracht de smid uitkomst. Die sloeg dan een stukje bandijzer om je klomp, zodat die weer een poosje mee kon. Sommigen, vooral diegenen die op het land zwaar werk moesten verrichten, lieten hun klompen al bij aankoop van een ijzeren band voorzien.

Vader, die wist dat ik een hekel had aan die klompen, kwam op een dag thuis met een paar bruine, leren laarzen. Hij had ze kunnen bemachtigen door wat tarwe te ruilen. Jarelang heb ik die laarzen de gehele winter en een groot deel van de zomer gedragen. Behalve die laarzen, had ik ook een paar houten sandalen. Vanwege het geluid dat ze op de straatstenen maakten, werden ze ook wel kleppers genoemd. Zowel voor dames als heren waren deze kleppers verkrijgbaar. Je kon ze natuurlijk alleen dragen wanneer het weer het toeliet. Wel was het zo, dat door die kleppers te gebruiken, je een paar goede schoenen uitspaarde.

In de winter werd ik altijd goed 'ingepakt'. De reële kans op een nieuwe aanval van bronchitis was immers latent aanwezig. Op Eerste Paasdag mocht ik, weer of geen weer, mijn winterse kleren verwisselen voor wat meer luchtige spullen. De door moeder zelf gebreide lange kousen en het borstrokje mochten uit, de korte broek en de sokken mochten aan. Mijn kleding in de zomermaanden bestond dus uit een onderbroek, compleet met korte pijpen en een gulp, een hemd met daar overheen de korte broek en een blouse. Vader droeg altijd, winter en zomer, bij hitte en bij kou, een tot z'n hals reikend flanellen hemd met korte mouwtjes en een lange onderbroek.

Familiebezoek in Breda

Omdat wij vrij reizen per hadden, konden we makkelijk en goedkoop familiebezoek afleggen. Niet alleen naar Goes, Yerseke, Den Haag of Rotterdam, maar ook naar Breda. Daar woonden Oom Jo en tante Dien. Tante Dien was een zuster van vader. Ze hadden twee kinderen. Maarten, de oudste en Nolda. Opoe Kaufman woonde bij hen in. Wanneer we in Breda op het station aankwamen stond Oom Jo of Nolda ons meestal op te wachten. Op weg naar het huis van de familie Burgers, kwamen we langs de Hema. Daar kon je altijd iets lekkers kopen. Vandaag de dag zouden we dat snacks noemen. Tijdens de oorlogsjaren moest, ook wat eten betrof, geïmproviseerd worden. Ook bij restaurants en zeker bij de Hema. Vooral toen bijna alles op de bon was. Toch verkocht de Hema nog hapjes zonder bon. Meestal waren dat opgeklopte gerechten van aardappelmeel. Als gevolg van die snacks had men al gauw een naam voor Hema bedacht: Hier Eet Men Afval. Wat voor gerecht het ook geweest is, wij kinderen vonden het in elk geval een traktatie.

Soms wisten Nolda en ik moeder te verleiden een friteszaak binnen te gaan. Vooral voor Nolda was dit een belevenis, want thuis hadden ze het niet zo erg breed. Zomaar ergens een zak friet halen, snoep of ijs kopen was voor haar ouders te duur. Oom Jo en tante Dien leefden van een invaliditeitsuitkering. Om toch niet tot algehele armoede te vervallen, ging tante Dien enkele

dagen in de week uit werken. Of het nu kwam omdat Nolda er zo ondervoed uitzag òf dat ze het handig wist te spelen, een enkele keer kregen wij het voor elkaar, dat moeder na het passeren van de Markt, de frituur van Van Dam binnenstapte en wij ons begeerde bordje frites kregen.

Luchtalarm

Lang niet altijd verliep de lange wandeling van het station naar de Tweede Marktstraat ongestoord. Er was ook wel eens luchtalarm. Iedereen moest dan van de straat af en een schuilplaats zoeken. Meestal schoten we dan een winkel binnen en wachtten daar, totdat het sein 'veilig' werd gegeven. Het angstaanjagende geluid van de sirenes was best wel eng, maar tegelijkertijd ook wel een beetje spannend. Zoiets maakte ik op Rilland niet mee, om de doodeenvoudige reden, dat daar geen sirenes waren!

Ondcugnd

Aan Nolda had ik een leuk speelkameraadje. We speelden wel eens met haar kaatsballen. Zij en moeder konden er uitstekend mee overweg, maar ik kreeg de slag maar niet te pakken. Met twee ballen tegen de muur gooien en weer vangen had ik al de grootste moeite, maar ik was dan ook geen meisje! Toen ik een keer op 't huuske zat, het toilet dus, kaatste Nolda de ballen tegen de houten pleedeur. Eén keer gooide ze mis en vloog de bal door het ruitvormige gat in de deur pardoes op m'n schoot. Ik gooide de bal terug, maar Nolda, die dit kennelijk een leuk spelletje vond, wierp de bal opnieuw door het kijkgat. Weer gooide ik 'm terug, maar begon dat gedoe op hetzelfde moment eigenlijk een beetje irritant te vinden. Ik kon niet eens rustig poepen!

Inmiddels was ik klaar en bezig mijn broek op te hijsen toen er weer een bal door het gat vloog. deze keer was het echter een schot voor 'open doel', want de bal vloog spontaan door het gat van de "WC-bril" een bruine toekomst tegemoet!

Een andere keer vonden mijn ouders en tante Dien dat ik toch wel erg rustig buiten speelde. *"Je hoort 'm helemaal niet. 't Is zo'n zoet kind"*, zei moeder nog. Tante Dien vertrouwde de zaak echter niet en ze stond op om poolshoogte te nemen. Vertwijfeld sloeg ze haar handen voor het gezicht toen ze zag dat ik alle jonge plantjes vakkundig had ondergespit. Ik had het voor onkruid aangezien en dacht op die manier tante Dien even een handje te helpen!

Eten bij tante Dien

Het gebruiken van de maaltijd bij oom Jo en tante Dien was toch altijd een belevenis. Neem nou het bestek. Versleten vorken en lepels, van twijfelachtige kwaliteit en waarschijnlijk nog daterend uit de begintijd van hun huwelijk. De smaak van het metaal was door het voedsel heen te proeven. Ook bij ons thuis hadden m'n ouders hetzelfde Alpaca-bestek in gebruik. Hoewel het lang niet zo versleten was als dat van tante Dien, verafschuwde ik het. Ik had dan ook m'n eigen, verchromde bestek. Toen moeder er een keer wat van zei, haalde tante Dien haar 'betere' bestek uit de kast en mochten vader, moeder en ik daarmee eten. Zelf bleven ze echter hun vertrouwde, afgekloven lepel en vork gebruiken. Het gebruik van mes en vork was bij onze familie in die dagen onbekend, behalve bij moeder. Die had in de tijd dat ze bij tante Sanne als kindermisje werkte, leren eten met mes en vork. Ze deed het ons wel eens voor, maar dat werd dan door de anderen een beetje belachelijk gemaakt. *"We zijn hier niet bij de koningin hoor, dus doe maar gewoon"*, klonk dan het commentaar.

Het eten bij tante Dien en Oom Jo had nog een ander aspect. Zij hadden namelijk de vervelende gewoonte eerst een hap eten te nemen alvorens te spreken. Het gevolg hiervan was, dat ze met malende kaken aan het gesprek deelnamen en daarbij onbedoeld af en toe wat fijngekauwd voedsel in de richting van de aangesprokene sproeiden. Het effect werd nog eens versterkt, doordat beiden een paar voortanden misten. Zij waren zich er kennelijk niet van bewust, dat met het uitspreken van de woorden ook voedselresten hun mond verlieten. Ik probeerde altijd angstvallig m'n bordje uit de 'vuurlinie' te houden.

Wanneer Oom Pieter bij tante Dien op bezoek was, gniffelden Nolda en ik meestal om wat er stond te gebeuren. Oom Pieter had namelijk een paar eigenaardige gewoonten. Als hij koffie of thee dronk, draaide hij eerst het kopje een paar keer onder z'n kin in het rond vóór dat hij een

slok nam. Wanneer hij bleef eten, gebruikte hij z'n eigen bestek en zo kon het dus gebeuren, dat oom Pieter aan tafel z'n eigen mes en vork uit z'n binnenzak tevoorschijn haalde. In het begin vond vooral moeder dat maar een vreemd gedrag. Later raakte ze eraan gewend, hoewel wij thuis er vaak grapjes over maakten. Nolda en ik maakte ook wel eens een grapje, wanneer we hoorden dat tante Sijs voor de zoveelste keer in verwachting was!

Tabak van eigen teelt

Vooraf voor mannen die gewend waren te roken, moeten de laatste oorlogsjaren een kwelling zijn geweest. En welke man rookte er in die tijd niet! Tabak was niet meer te krijgen. Wat nog te koop was, was natuurlijk pure surrogaat. De Consi-sigaretten, de blazertjes (een soort sigartje), de Beka-pijptabak, het was allemaal 'opveegsel van bos en veld'. Vader heeft ook wel eens geprobeerd tabaksplanten te kweken. Het gewas groeide voorspoedig op onze vruchtbare kleigrond. De tabaksplanten leken een beetje op zonnebloemen. De plant werd net zo groot als de zonnebloem, hadden bladeren die even groot waren en eveneens een grote, gele bloem in de top. De bladeren werden geplukt en aan een touwtje op zolder te drogen gehangen. Wanneer dit droogproces lang genoeg had geduurd, werden de bladeren van de nerven ontdaan en fijn gekruimeld. Vervolgens werd het hele spul in een koekblik gedaan. Een aardappelschil zorgde ervoor, dat de vochtigheidsgraad van de 'tabak' op peil bleef. Vader rookte die eigen teelt wel eens als shag, maar bij gebrek aan goed vloeiend papier, stopte hij meestal z'n pijp met dat spul. Wanneer hij, tot grote ergernis van moeder, die pijp had aangestoken, stonk ons huis binnen de kortste keren naar een afgebrande hooiberg. Op zo'n moment gingen alle ramen open en werd vader vriendelijk, doch dringend verzocht dat bocht buitenshuis op te roken. Oom Marien Glas, de man van tante Ma, rookte ook z'n eigenteelt tabak. Die stonk echter nog een graadje erger. 't Leek wel of in de directe omgeving een grote bosbrand woedde! De geur van onze 'afgebrande hooiberg' was daarmee vergeleken nog een prettig aroma!

Voor en tegen

Op een dag waren tante Sanne, tante Jo en tante Dina, allen zusters van moeder, weer eens bij ons op bezoek. Aanvankelijk leek het een gezellige bijeenkomst te worden, maar later op de dag ontstond een felle discussie tussen moeder en tante Sanne over de NSB. Piet Vlaming, de zoon van tante Sanne, was namelijk lid van deze alom gehate organisatie. Net zoals menig middenstander, boer en visserman in de jaren dertig, zag hij wel wat in de ideologie van Mussert. Overigens zou Piet nooit een vlieg kwaad doen en zeker geen verradertje spelen. Moeder, die Pieter als baby nog een schone luier had omgedaan, vond dat hij onverstandig had gehandeld. Ook tante Sanne onderschreef echter bepaalde punten van de NSB-ideologie en steunde vanzelfsprekend de opvatting van haar zoon.

Ik had de discussie met open mond gadeslagen, nam het natuurlijk voor moeder op en verwenste alle NSB-ers naar de meest onzalige uithoek van deze aardkloot. Mijn inmenging werd, geloof ik, niet zo heel erg op prijs gesteld, maar gaf wel duidelijk aan welke mening mijn ouders waren toe gedaan! Ik weet niet meer of het tante Jo of tante Dina was, die toch min of meer op de hand van tante Sanne waren. Beide tantes behoorden namelijk ook tot de zogeheten middenstanders. Tante Jo was getrouwd met petroleumventer Piet Westveer, en tante Dina had een eigen groothandel in papier en papierwaren. In welk kamp ze ook stonden, toch deden de beide zusters hun best de gemoederen wat tot bedaren te brengen. Het was een ogenschijnlijk onbetekenend voorval in onze familie, die later toch nog gevolgen zou hebben. Pas na de bevrijding hebben moeder en tante Sanne het weer bijgelegd, nadat de laatste had erkend ongelijk te hebben gehad.

Bij de kapper

Toen we nog in Woensdrecht woonden en in de verste verten geen kapper was te bekennen, knipte vader mijn haar. M'n ouders hadden een echte kapperstondeuse gekocht. Het apparaat moest met de hand worden bediend. Om met zo'n ding geknipt te worden, is geen pretje! Zeker wanneer het wordt gedaan door iemand, die totaal geen ervaring heeft in het kappersvak. Het haar moet tegen de messen van de tondeuse worden gehouden, pas dan mag, zonder de tondeuse een

millimeter te bewegen, in de handvaten worden geknepen. Pas wanneer het haar werkelijk is afgeknipt, mag de tondeuse worden opgetild. Vader had nog wel eens de gewoonte de tondeuse te verplaatsen nog vóór alle haren waren afgeknipt! Bij het optillen werden de haren, die zich nog in het apparaat bevonden, pardoes uit je hoofdhuid getrokken.

Sinds we in Rilland woonden, hoefde vader niet meer voor kapper te spelen en mocht ik naar de kapsalon van kapper Duizing, oftewel Ko de Kapper. Eens in de zoveel weken kreeg ik een dubbeltje in m'n hand geduwd en werd ik naar de kapper gezonden. Ook Ko knipte nog met de handtondeuse. Niet helemaal overtuigd van z'n vakmanschap beklom ik de kinderstoel. Het bleek dat Ko toch heel wat meer bedreven in het kappersvak was dan vader, maar ook Ko maakte wel eens een foutje! Vooral als het druk was en hij volop meedeed aan de gesprekken tussen zijn klanten, wilde Ko nog wel eens vergeten dat hij een tondeuse in z'n vingers had. Een doordringend "au" dwong hem dan ertoe meer aandacht aan z'n werk te schenken!

Sommige mensen deden altijd een poging je uit te horen over bepaalde zaken. Ze wilden dan vooral weten hoe het thuis ging. Ook Ko de Kapper had er een handje van het hemd van je lijf te vragen. Zodra ik me in de stoel had gehesen, begon de ondervraging al: *"Wat doet je vader op het station? Hoe is 't met je moeder? Luisteren jullie wel eens naar de Engelse zender?"* Ook onze Duits klinkende familienaam was altijd aanleiding tot vragen. Ik had thuis echter geleerd me van de domme te houden, wanneer iemand over vader, moeder, mezelf of ons gezinsleven vragen stelde. Dus ook bij Ko de Kapper wist ik plotseling van niks! Lang duurden die plagerijtjes, waaraan ook wel eens klanten deelnamen, overigens niet. Na de bevrijding heeft Ko m'n vader gecompimenteerd over m'n geslotenheid tijdens de oorlogsjaren. *"Je krijgt niks uit dat jong"*, had hij gezegd. Inmiddels had Ko een elektrische tondeuse aangeschaft, waarmee het knippen veel sneller en vooral pijnlozer ging.

Aan het slot van de operatie vroeg Ko steevast of ik m'n haar nat of droog wilde hebben: *"Brillantine, frixonnetje of fixatief?"* *"Doe maar gewoon water"*, antwoordde ik dan. Tenslotte had ik van thuis slechts één dubbeltje meegekregen, bovendien vond moeder al die smeerseltjes van Ko een luxe. Fixatief hadden we zelf in huis. Het was een groene, enigszins stroperige vloeistof. Je moest een beetje van dat spul op je hand doen en dan meteen in je natte haar smeren. Even later, wanneer het spul was opgedroogd, was je haar hard geworden. Zelfs de meest eigenwijze pluk haar kreeg je ermee in model. Ik heb dat spul heel wat jaren gebruikt. Ook toen we allang in Vlissingen woonden. Een jaar later kwam Brylcream op de markt. Ook dat spul heeft een flink aantal jaren tot m'n toiletuitrusting behoord.

Moeder vertelt

Vaak waren moeder en ik alleen. Vooral toen vader in Schiedam werkte, waren wij op elkaar aangewezen. Tijdens de lange winteravonden vertelde moeder verhalen uit haar jeugd. Ze kon altijd zo gezellig vertellen en veel van die verhalen zijn mij ook bijgebleven. Ze vertelde over de koude winteravonden toen zij in haar dunne jurkje de paling, die Opa overdag had gevangen, huis aan huis moest uitventen. Overal was armoede en moeders klanten waren soms net zo arm als zijzelf, zodat van betalen weinig terecht kwam. Het gebeurde dan ook maar al te vaak dat moeder helemaal niets verkocht. Later, toen moeder een meisje van zo'n jaar of zestien was en Opoe de Wee een winkeltje in de Noordzandstraat dreef, ging het allemaal wat beter. Moeder vertelde dan hoe tante Ma, die lezen noch schrijven had geleerd, met de klanten afrekende. Dat ging heel moeizaam, soms met behulp van een telraam. Als moeder toevallig in de winkel was had tante Ma opeens dringend iets anders te doen en zei dan: *"Toe Janna, reken jij even af met die mensen."* Tante Ma had als oudste altijd voor haar jongere broertjes en zusjes moeten zorgen en was dus nooit in de gelegenheid geweest de lagere school te bezoeken. Ze was bezig zichzelf schrijven te leren, maar was op dat moment nog niet veel verder dan het krabbelen van haar eigen naam. Wanneer het al te moeilijk werd, raakte ze over haar toeren en moest moeder erbij komen om de zaak in het reine te brengen.

Vaak vertelde moeder over haar verblijf in België. Hoe ze als zesjarig meisje in Tienen (Tirlemont) de lagere school bezocht en de Franse taal leerde. Opa Jan de Wee had in dat Belgische plaatsje een goed florerende viswinkel. Van heinde en ver kwam men naar Jan de Wee om vis,

mosselen of oesters te kopen. Het ging goed, totdat meneer pastoor zich ermee ging bemoeien. Op een dag kwam hij in de winkel van Opa en vroeg hem of hij katholiek wilde worden. Jan voelde er niets voor. Z'n familie was protestant opgevoed en hij zag geen reden, waarom hij opeens van geloof zou moeten veranderen.

Toen Jan de Wee echter het tweede bezoek van de pastoor had afgewezen en hem daarbij vriendelijk doch beslist had verzocht zijn huis te verlaten, betekende dit tevens het einde van de succesvolle viswinkel. De eerstvolgende zondag drukte meneer pastoor de parochianen op het hart vooral geen vis meer bij Jan de Wee te kopen, omdat deze had geweigerd zich tot het katholieke geloof te laten bekeren. 't Heeft misschien nog een paar maanden geduurd, maar toen moest Jan de Wee z'n zaak, wegens gebrek aan belangstelling, sluiten. Teleurgesteld keerde hij, op 15 oktober 1907, terug naar Yerseke.

Moeder is een jaar op die Belgische school geweest. Van de taal kon ze zich niet veel meer herinneren. Af en toe rolde er nog wel eens een woordje Frans over haar lippen. Zo zei ze 'content' als ze tevreden bedoelde en 'en passant' wanneer het ondertussen moest zijn. Twee liedjes, die ze op school had geleerd, kon ze zich nog wel herinneren. Hieronder staat een fonetische weergave van de tekst, zoals ik die van haar heb geleerd.

*"Le toe sò pà, sò pe té nie
Le zwazo du schil,
O-bé-é-i".*

In goed Frans zou het lied kunnen zijn:

*"Les tous on pas, 's obtenir
Les oiseaux du ciel,
Obeir!"*

Letterlijk vertaald betekent het dus:

*"Niemand is in staat de vogels
uit de lucht te krijgen.
Gehoorzaam!"*

Waarschijnlijk was het een kinderliedje. Het andere liedje ben ik helaas vergeten en kan het dus niet meer reproduceren.

Moeder hield erg veel van zingen. Ze was in haar jeugd niet voor niets op een zangkoor gegaan. Van haar heb ik dan ook in de loop der tijden erg veel melodietjes geleerd. Zoals "Adieu mijn kleine gardeofficier" en "Ik heb mijn hart in Heidelberg verloren". Het waren voor de oorlog vooral in Duitsland populaire operettemelodiën, die in het Nederlands werden vertaald en waarop kon worden gedanst. Zo was er ook "Ken je de Valeta niet? Een mooier dans bestaat er niet" en "De Donau zo blauw, zo blauw, zo blauw", een tekst op de melodie van "An der Schönen Blauen Donau". Het waren niet alleen operettemelodiën die moeder voorzong. Heel vaak zaten we met het boekje "Kun je nog zingen, zing dan mee" voor ons en zongen we samen de liedjes die daarin stonden. Moeder kende ze lang niet allemaal, maar er bleef genoeg over om een leuke avond of middag te hebben. Weer een andere keer vertelde moeder over de tijd, die ze doorbracht als 'kindermeisje' bij tante Sanne, die toen nog met Biem Vlaming was getrouwd. Of over haar eerste liefde, het zangkoor of haar uitgaansavondjes. Maar ook hoe zij wel eens een conflict met haar ouders had als het over haar opvoeding ging. Opoe de Wee schijnt de wind er wel onder gehad te hebben!

Onder hypnose

Moeder was op aandringen van één van haar zusters, ik geloof tante Cor uit Den Haag, een keer mee geweest naar een spiritistische seance. Ze hadden haar verteld, dat iemand met de doden zou

kunnen communiceren en dat dan als antwoord de tafel, waaraan zij zaten, zou bewegen. Om de stem van de aangeropen overledene te kunnen horen, moest iedereen in trance worden gebracht. Het schijnt dat de meesten onder hypnose te krijgen waren, echter bij moeder lukte dat kennelijk niet. *"Ik had steeds moeite m'n lachen in te houden, wanneer ik de leidster van de seance zo bezig zag. Tenslotte kreeg ik een beurt. De mevrouw ging voor me staan en bewoog haar handen, overigens zonder me aan te raken, langs m'n gezicht, via m'n schouders en m'n heupen naar de grond"*. Precies zoals zij het zelf had ervaren deed ze het mij voor. Ik vond het wel een beetje eng en dat kwam eigenlijk door de manier, waarop moeder het verhaal vertelde en demonstreerde! Op een gegeven moment kon moeder, zo vertelde ze verder, bij het aanzien van zoveel poppenkast, zich niet meer inhouden en barstte in lachen uit. De leidster gaf het toen maar op, omdat moeder volgens haar een 'te sterke wil' had.

Bij het invallen van de duisternis deden we vaak spelletjes, o.a. "Ik zie, ik zie, wat jij niet ziet". Daarna volgde de vorm of kleur van een voorwerp dat de één in z'n gedachte had en de ander moest raden. Had je het voorwerp goed geraden, dan wisselde de beurt. Ook hield moeder scherp in de gaten of ik m'n zaakjes op school in orde had. Vaak hielp ze mij bij het maken van huiswerk. Vooral rekenen, een vak waarmee ik nogal eens moeite had, kon ze heel goed uitleggen.

Spertijd verscherpt

Met ingang van 13 september 1943 werd de spertijd gewijzigd. Voortaan moest iedereen om 22.00 uur binnen zijn. Pas ná 04.00 uur mocht men zich weer op straat begeven. Wanneer men toch genoodzaakt was in de spertijd op straat te gaan, dan was daarvoor een "Ausweis" nodig. Deze vrijstelling werd afgegeven door de burgemeester van de gemeente waarin men woonde.

Belleman

Wanneer de gemeente of de Ortskommandant iets mede te delen had, werd dit weliswaar aangeplakt op een groot bord bij het gemeentehuis, maar betrof het wat meer spoedeisende zaken, werd een dorpsomroeper ingeschakeld. Dat was Wissekerke. Hij woonde drie huizen van ons vandaan, vlak naast het oude kerkhof. Met z'n buik vooruit, z'n bel in de hoogte houdend, schreed hij al bellend statig door de straten. Af en toe hield hij stil, liet de grote koperen bel op z'n schouder rusten, keek vorsend in het rond of iedereen wel voldoende aandacht aan hem schonk en riep vervolgens met luide stem: *"De burregemeester maakt bekend"* en dan volgde de mededeling. Meestal was dat een oproep voor het inenten of voor graaf- en spitwerk, palen planten of versperringen aanleggen. Aan het eind van z'n relaas riep Wissekerke: *"Zegt het voort, zegt het voort"*, waarna hij waardig zijn tocht door het dorp vervolgde.

Zuinige Sint

Dit jaar werd het een karige Sinterklaas. Dat lag natuurlijk niet aan de Sint en ook niet aan m'n ouders. Er was gewoonweg niets meer te koop. Toch kreeg ik nog een groot boek met afbeeldingen van de Sint en z'n knecht en een verhaal over avonturen van Sint en Piet. Ook waren er, dank zij de creativiteit van bakker Hommel, pepernoten!

Harrie Kaufman (rechts) en Wim Francois in 1946.

Zesde klas van de School met de Bijbel in 1946. Boven v.l.n.r. Kees Kant, Ko Walrave, Rudolf Mast, Piet Vogel, Dies Bogaart, Annemiek Elshout, Piet Walrave, Nannie Meloen, Piet Vogelaar, Piet Hommel, Jan van Aarsen, Wim Francois, Mien van Hoorn, Cathrien de Bruijn, Harrie Kaufman, Jopie Walrave, Meester Elshout en Corrie Vogelaar. Onder v.l.n.r. Jaantje Prevoo, Maatje de Bruin, Jannie Meulenberg, Mien Francois, Jane Verlare, Corrie Leenderis, Ploon van der Linde, Gerrie Prevoo, Marie Moerlant en Corrie Vis.

HET LAATSTE OORLOGSJAAR

Naar de vierde klas

Op 1 april 1944 ging ik over naar de vierde klas van de School met den Bijbel. Ik kwam nu bij meester Elshout in de klas. Ik vond dat een prettig vooruitzicht, want meester Elshout was een vriendelijke man en lang niet zo pinnig als de juffrouw. Z'n dochter Annemiek zat ook in onze klas.

Het nieuwe schooljaar liep nu niet meer van mei tot en met april, maar van april tot en met maart. De lessen begonnen interessant te worden. We kregen 'Kennis der Natuur' en 'Vaderlandse Geschiedenis'. Ik vond beide vakken erg leuk. Dat was ook wel aan m'n cijfers te merken. Schrijven, althans schoonschrijven met van die enorme krullen en halen aan letters, ging me niet al te best af. Mijn handschrift leek indertijd op zogenaamde 'hanepoten' en dat zou lange tijd zo blijven! Nog steeds is m'n handschrift niet een van de duidelijkste.

Hoewel het rekenen, dankzij de hulp van moeder, in de eerste klas vrij redelijk ging, vond ik gaandeweg ook dit vak moeilijker worden en ik had dan ook moeite de lesstof te volgen. In de tweede en derde klas haalde ik een krappe 5 of 6, maar ook wel eens een dikke vier. Pas in de vierde klas zou er, wat dit vak betrof, een 'doorbraak' komen.

In de zevende klas werd gedurende drie uur per week les in de Duitse taal gegeven. Sinds de herfst van 1941 was dit een verplicht vak, maar omdat de leerboeken niet op tijd klaar waren, kon pas na de zomervakantie van 1942 de eerste les Duits plaatsvinden.

Ik kan me nog goed herinneren, dat meester Elshout de dikke boeken aan die paar leerlingen van de zevende klas uitdeelde. Elk van hen moest op z'n beurt een stukje eruit voorlezen en werd daarbij af en toe gecorrigeerd door de meester. Tijdens die Duitse les hadden de lagere klassen meestal tekenen of kregen een rekenopgave. Af en toe probeerde ik iets van die Duitse taal op te vangen, maar ik verstond er natuurlijk niks van.

Oorspronkelijk wilden de bezetters het vak Duits reeds bij het derde leerjaar verplicht stellen. Even was er zelfs sprake van dat er een achtste leerjaar moest komen. Hiervan kwam niets terecht, omdat de middelen ontbraken. Bovendien bleven bij het zevende leerjaar, dat vóór het uitbreken van de oorlog niet verplicht was, nogal wat leerlingen weg. Ook 'onze' zevende klas bestond uit slechts drie of vier boerenzoons, die toch niet op het land hoefden te werken, maar vanwege de oorlogssituatie ook geen gelegenheid hadden elders te studeren.

Palen in het land

In april 1944 gingen de Duitsers ertoe over palen op de akkers te plaatsen. Die palen waren gerooide bomen, die tot voor kort langs de binnendijken stonden. Nadat ze ontdaan waren van bladerdak en takken werden ze door heel Zuid-Beveland geplaatst. Ook op de akkers van Jantje Blok verschenen de obstakels. De palen waren 4,5 meter hoog en stonden op onderlinge afstand van ongeveer twintig meter. Aan de bovenzijde waren de palen d.m.v. prikkeldraad met elkaar verbonden. De palen hadden tot doel een eventuele landing van geallieerde parachutisten te verhinderen. Het idee de palen te plaatsen, was afkomstig van de Duitse generaal Rommel. Ze kregen dan ook al gauw de naam 'Rommelasperges'.

De Gil

In mei kregen we een propagandaboekje in de bus. Het stak de draak met de situatie van alledag en was uitgegeven door de bezetter in een poging de vreugdevolle verwachting van de ophanden zijnde invasie iets te temperen. Het boekje was getiteld: "Zeg weet u 't al?" Een exemplaar van dit quasi anti-Duitse boekje berust thans in ons familiearchief.

Een noodlottige vergissing

De oorlog kwam onmiskenbaar dichterbij. Dit was niet alleen te merken aan de schaarste of aan de grimmigheid van de Duitse militairen. Vanaf 20 april 1944 was heel Zeeland weer tot spergebied verklaard. Voortaan moesten de Zeeuwen toestemming hebben de eigen provincie in en uit te reizen. De marechaussee, die op het station Rilland-Bath dienst deed, kreeg opdracht uit te

zien naar degenen, die zich wilden onttrekken aan een verplichte tewerkstelling. Politieagenten, PTT-ers en mensen van 't Spoor waren van deze verplichting vrijgesteld.

Steeds vaker werden spoorwegemplacements en treinen door geallieerde vliegtuigen onder vuur genomen. Hoewel er geen trein was te zien, werd op de zonnige ochtend van 25 mei 1944 het NS-station Rilland-Bath beschoten. Het bleek later een vergissing, maar wel een noodlottige!

De tweeënvijftigjarige stationschef A. Stevens raakte daarbij levensgevaarlijk gewond en overleed nog diezelfde dag. Op 29 mei vond 's middags om één uur de begrafenis plaats. Z'n vrouw en zoon Henk bleven achter. Oorspronkelijk woonde het gezin in het station, maar kort na het overlijden van haar man is mevrouw Stevens met haar zoon naar het dorp verhuisd. Ook arbeider-rangerder Piet Kalle liep verwondingen op. Hij kreeg scherven in beide benen en was daardoor acht weken uitgeschakeld. De stationsambtenaar Vosselman raakte lichtgewond. Om de dienst draaiende te kunnen houden, werd vader overgeplaatst van Schiedam/Rotterdam naar Rilland-Bath.

Vader weer thuis

Hoewel de aanleiding voor vaders terugkeer niet bepaald vreugdevol was, vonden moeder en ik het natuurlijk zeer prettig dat vader weer thuis was. In het dorp werd veel gesproken over de vorderingen van de geallieerden. Af en toe was vader in de gelegenheid naar de radio te luisteren, want ons toestel, dat we vorig jaar hadden moeten inleveren, stond nog steeds bij de familie Van Weele. Zodra de twee Duitsers, die daar ingekwartierd lagen, hun bespijkerde laarzen hadden gelicht, waarschuwde Hendrien dat de kust veilig was en kon vader ongestoord naar Radio Oranje luisteren. Hij was wel zo handig om na het beluisteren van de nieuwsberichten de wijzer van de afstemschaal weer in z'n oorspronkelijke positie te plaatsen!

Zilverpapier

Bijna dagelijks en vooral ook 's nachts werden we geconfronteerd met het naderend einde van de oorlog. Steeds vaker vlogen ontzagwekkende aantallen geallieerde vliegtuigen over. Ze waren op weg naar Duitsland om daar hun bommenvracht te laten vallen. Het motorgeronk van elk vliegtuig afzonderlijk versmolt tot een zwaar dreunend gezoem, alsof hoog in de lucht een enorme bijenzwerm voorbij trok. In de vroege avond en in de nacht vlogen ze heen en keerden bij het krieken van de dag weer terug. Vonden in het begin de vluchten uitsluitend bij duisternis plaats, kort daarna werden de 'raids' ook overdag uitgevoerd. Om de radar van de Duitse luchtafweer in verwarring te brengen, werden stroken papier van ongeveer 25 cm lang en 3 cm breed uit de vliegtuigen geworpen. De ene kant van de strook was 'zilverpapier', de andere zijde was matzwart. De strookjes veroorzaakten op de radarschermen dezelfde reflecties als die van vliegtuigen. Hierdoor werden de Duitsers in het ongewisse gelaten over het aantal vliegtuigen, dat naar Duitsland onderweg was. Wij jongens, verzamelden die strookjes en bewaarden ze als kostbare relikwieën, afkomstig uit een andere wereld! Eindelijk hadden we iets tastbaars van onze bevrijders. Het zou echter nog maanden duren, voordat het uur van de bevrijding werkelijk zou aanbreken.

Blubber

Korte tijd was in de muziektent achter het gemeentehuis een gaarkeuken gevestigd. Iedereen kon daar eten komen halen. Ik vond dat natuurlijk reuze interessant en vroeg moeder een pannetje. Ik sloot me aan bij de rij wachtenden en zag hoe iemand met een enorme pollepel in een gamel roerde, wat eruit schepte en dat vervolgens in een pannetje kwakte. Van een afstand zag het er best eetbaar uit. Toen ik echter aan de beurt was en m'n portie in m'n pannetje uiteen zag spetteren, was m'n eetlust al aardig geslonken. Toen ik thuis ervan begon te eten, kwam ik bij de eerste hap al tot de ontdekking dat de onduidelijke brei 'niet te vreten' was. Moeder had me al van te voren gewaarschuwd, dat ik van het eten van de gaarkeuken niet teveel moest verwachten. Wie niet horen wil moet proeven en ik had dus nu in de praktijk ervaren hoe het spul smaakte of liever gezegd, niet smaakte. Ik ben nooit meer naar de gaarkeuken geweest. Het eten, dat moeder me voorzette, at ik echter voortaan zonder morren op. Ook als het eens een keertje m'n kostje niet

was, at ik toch m'n bord leeg. Vergeleken bij de gaarkeukenprak smaakten spruiten en bruine bonen als een koningsmaal! Waarschijnlijk waren ook de andere dorpsbewoners teleurgesteld, want enige tijd later werd de gaarkeuken, wegens gebrek aan belangstelling, opgeheven. We hadden het op dat moment kennelijk nog te goed!

Dichtgeplakt

Op advies van de Luchtbescherming hadden we onze ruiten horizontaal en verticaal beplakt met stroken papierplakband van een centimeter of drie breed. Hierdoor ontstonden vierkantjes van zo'n twintig bij twintig centimeter. Wanneer tijdens een beschieting de ruiten het begaven, moest het plakband voorkomen dat de glasscherven in het rond zouden vliegen.

Met de tram

Het zal op een dag in juni zijn geweest, toen ik met vader van Middelburg naar Vlissingen reisde. Ik weet niet meer wat het doel van onze reis was. Wel weet ik nog, dat we met de elektrische tram van Middelburg naar Vlissingen reden. In Middelburg stapten we op en reden vervolgens langs de provinciale weg naar Vlissingen. Toen we langs het vliegveld reden, vertelde vader hoe vroeger hier de vliegtuigjes af en aan vlogen. Van het vliegveld was niet veel meer over. Het was door luchtaanvallen onbruikbaar geworden. De rit met de tram zou één van de laatste zijn. In oktober 1944 werden de dijken van Walcheren gebombardeerd. Het eiland stroomde vol zeewater en de verbinding tussen de dorpen werd met bootjes onderhouden. Na de bevrijding werd de tramdienst officieel opgeheven en de rails verwijderd.

Rilland zonder burgemeester

Ons dorp had tot mei 1944 nog geen NSB-er als burgemeester, maar soms leek het erop, alsof hij wél aan de kant van de bezetter stond. Misschien wilde hij door z'n twijfelend beleid zowel de kool als de geit sparen. Door de bezetter wat 'stroop' om de mond te smeren, wist menig 'goede' burgervader te voorkomen, dat zijn plaats werd ingenomen door een aanhanger van de NSB. Lang niet altijd waren de burgemeesters het eens met de opgelegde maatregelen. Vooral aan het leveren van arbeidskrachten voor de bezetter om palen te planten en bunkers te bouwen, terwijl de mensen hard nodig waren voor de landbouw, stuite vaak op verzet.

Op 8 mei 1944 werd burgemeester P.J. Dominicus door de Duitsers opgepakt en tien dagen in een strafkamp te Souburg vastgehouden. Nog diezelfde maand werd hij van z'n functie ontheven. Als waarnemend burgemeester werd benoemd de provinciale boerenleider W.F. van Gorsel. Deze NSB-er woonde een eindje buiten het dorp in een grote boerderij aan de Derde Weg. De Goffau bleef gemeentesecretaris.

Na de bevrijding werd Van Gorsel, in afwachting van zijn berechting, op z'n eigen boerderij, die ingericht was voor het gevangen houden van politieke delinquenten, gevangen gezet. Burgemeester Dominicus keerde op z'n post terug, echter niet voor lang. Op 1 januari 1946 kreeg hij, op basis van het Zuiveringsbesluit, ongevraagd eervol ontslag.

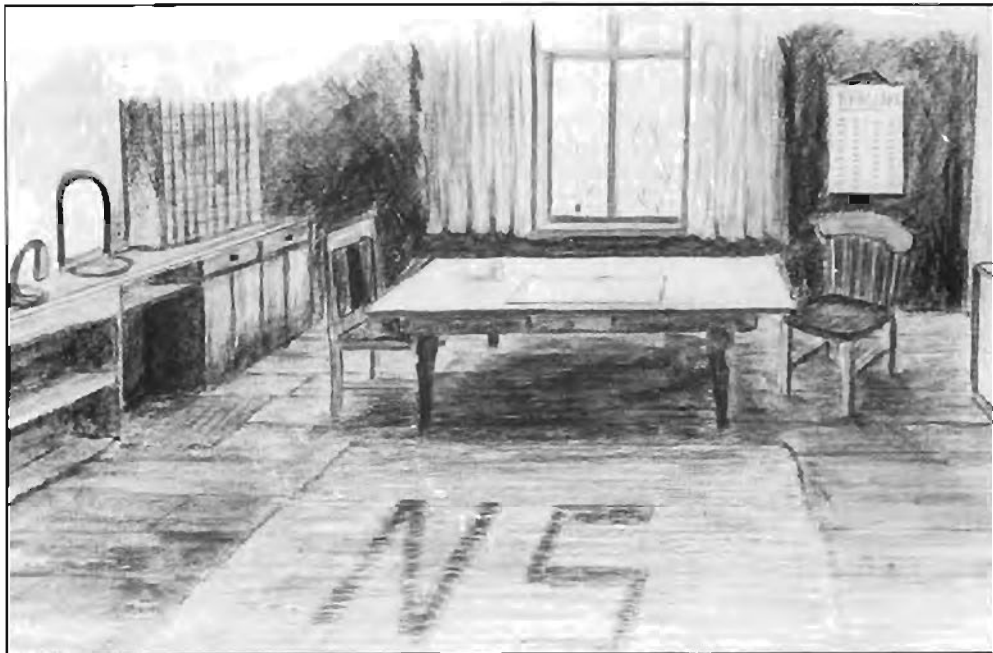
Wraak

Onze school was bezet door de Moffen, geen stukje speelgoed was te krijgen, voedsel was beperkt, snoep was helemaal uit den boze en op straat moest je voorzichtig zijn met wat je zei. De Moffen bepaalden het straatbeeld. Zo jong als ik was, voelde ik de beperking van de vrijheid en ik had daarover op het laatst dan ook goed de pest in. Op een dag liep ik langs de Openbare School, die ook door de Duitsers was bezet. Kennelijk was in dat gebouw een soort magazijn of keuken gevestigd. Stapels rode en witte kool lagen op het schoolplein voor het grijpen. Uit protest tegen zoveel luxe op één hoop, heb ik toen een paar van die kolen als voetbal gebruikt en ze in de sloot aan de overkant van de straat geschopt. "Zo", dacht ik, "wij niet te eten, jullie ook een paar kolen minder!" Het is bij deze ene 'verzetsdaad' gebleven. M'n gedrag was typerend voor die tijd. Zelfs kleine schooljongens, zoals ik, waren de Duitsers en hun voorschriften meer dan beu. Hoe opstandig moeten de volwassenen zich in die tijd wel niet hebben gevoeld?

Treinbeschieting

De zomermaanden van 1944 waren ideaal vliegweer. Vrijwel onbewolkte luchten en veel zon. In het oosten van ons land liep in augustus van dat jaar de temperatuur zelfs op tot maar liefst 38,6° C. Op één van die zonnige dagen bracht ik een pannetje eten naar vader op het station. Ik deed dat wel vaker en bovendien vond ik het daar altijd wel interessant en gezellig. Toen ik daar aankwam, was vader juist bezig een vlieger voor mij te maken. In het stationsgebouwtje zocht de marechaussee een beetje verkoeling. Tegen drie uur arriveerde een reizigerstrein uit de richting Bergen op Zoom. De laatste wagon was een open goederenwagon met daarop het gebruikelijke afweergeschut en z'n Duitse bemanning.

Opeens waren ze er, de vliegtuigen. Ze leken zo uit het niets te zijn opgedoken. De ene seconde leek nog op alle voorafgaande, bij de volgende was de lucht vervuld met motorlawaai van laag overscherende Spitfires. Het leek wel of ze even wilden wachten, totdat alle passagiers een schuilplaats hadden gezocht. Vader, een stationsarbeider, de marechaussee en ik zochten dekking onder de grote, zware, houten kantoortafel. We lagen daar nog maar net of het helse lawaai van ratelende mitrailleurs en inslaande kogels barstte los. Met m'n hoofd tussen m'n handen wachtte ik af wat er verder zou gebeuren.

*Tekening door de auteur van het interieur van het NS-station te Rilland.
Situatie 1940-'45.*

Toen het heel even rustig was, gluurde ik met angstige nieuwsgierigheid in de richting van het raam. De wagon met het afweergeschut stond vlak voor de ingang van het stationsgebouw. Gelukkig waren de Duitsers zo verstandig niet terug te schieten. De rust was echter maar van zeer korte duur en een nieuwe aanval golfde over ons heen. Even later hoorden we de vliegtuigen optrekken en leken ze zich te verwijderen. Onmiddellijk daarna kropen wij uit onze schuilplaats, bleven even voor het raam staan om ons ervan te overtuigen dat de kust werkelijk veilig was en zetten het vervolgens op een lopen naar een loods, die aan de overkant van de weg stond, tegenover het station. In de haast had ik nog kans gezien een helm, die naast het seintoestel lag, te grijpen en op m'n hoofd te zetten. In die loods wachtten we het vervolg van de gebeurtenissen af. Nog één keer vlogen de vliegtuigen laag over de trein en gaven die nog even een 'nabehandeling'. Even snel als ze gekomen waren, verdwenen ze weer.

Overall waar je keek zag je mensen uit hun schuilplaatsen tevoorschijn komen. Zelfs vanuit de sloot aan de andere kant van het spoor. Als laatsten waren ook de Duitsers, een beetje witjes om de neus, uit hun schuilplaats gekropen. Dankzij het feit, dat we voldoende tijd hadden gekregen onszelf in veiligheid te brengen, waren er geen slachtoffers. De materiële schade was echter enorm. Meteen ging vader op zoek naar het treinpersoneel. Ook de machinist, de stoker en de conducteur hadden bij het begin van de luchtaanval een veilig onderkomen kunnen vinden en stonden nu de schade aan hun locomotief op te nemen. De machine stond te blazen en te hijgen en door de vele kogelgaten in de ketel ontsnapten de laatste stoompluimen. Zichtbaar ontdaan, pakte de stoker z'n jasje en z'n blauwe, metalen drinkflesje, die hij voor de aanval aan een haakje in de locomotief had gehangen. Z'n jasje hing aan flarden en van het flesje was ook niet veel meer over. Niet alleen de stoomketel was met kogels doorzeefd, ook het machinistenhuis was tot een keukenvergiet gedefformeerd.

Moeder, die al snel in de gaten had, dat er iets gaande moest zijn, was kort na de aanval naar het station gekomen. Nadat ze zich ervan had overtuigd, dat vader en ik geen schrammetje hadden opgelopen, nam ze mij achterop de fiets mee naar huis. Vader, die dienst had, moest uiteraard blijven en zorgen dat de beschadigde locomotief werd weggesleept en dat de weinige passagiers hun reis konden vervolgen.

Noodslachtingen

Elke keer, wanneer de geallieerde vliegtuigen weer eens een aanval hadden gedaan op een trein- of wegtransport, waren in de omliggende weilanden dieren door rondvliegende scherven of kogels getroffen. Meestal was herstel niet meer mogelijk en moesten die beesten worden afgemaakt. Dorpsomroeper Wissekerke ging dan met z'n grote koperen bel door het dorp en kondigde luidroepend een noodslachting bij deze of gene slager aan. Eindelijk kregen we weer eens een kans vers vlees te eten, tenminste als je er op tijd bij was. Je moest er wel een poosje voor in de rij staan, want op het dorp en in het buurtschap De Halte was maar één slager en iedereen wilde wel iets van dat ene paard of koe. Meestal werd ik erop uit gestuurd om in de rij te gaan staan. Met een briefje in m'n hand geklemd stond ik geduldig op m'n beurt te wachten.

Soms was op d'n Halt een noodslachting. Vader was dan alvast in de rij gaan staan. Wanneer ik dan arriveerde nam ik zijn plaats in en kon hij weer naar het station om z'n dienst verder te doen. Vader kon toen makkelijk even weg, want treinen reden er nog slechts sporadisch!

Voordat met de verkoop van het vlees werd begonnen, moest het eerst worden gekeurd. Als teken dat het vlees voor consumptie geschikt was, werden er grote blauwe stempels op geplaatst. Daarna begon de slager met uitbenen. Zo'n noodslachting konden we van te voren zien aankomen. Zodra in de buurt een luchtaanval had plaatsgevonden, kon je erop rekenen dat binnen één of twee dagen de verkoop van vlees plaatsvond. Lang niet altijd was er voldoende om iedereen tevreden te stellen. Meestal waren er meer kopers dan vlees. Was de voorraad op, dan deed de veldwachter, die op een ordelijk verloop had moeten toezien, de deur van de slagerswinkel dicht. Soms moesten nogal wat mensen, die toch een hele tijd in de rij hadden moeten staan, teleurgesteld huiswaarts keren. Zodra de verkoop bekend werd gemaakt, was het dus zaak zo vlug mogelijk in de rij te gaan staan.

Weer naar de zondagsschool

Op zondag 6 augustus 1944 ben ik weer naar de zondagsschool gegaan. Je moest nog steeds versjes leren. De plaatjes waren echter op!

Dolle Dinsdag

Antwerpen was gevallen, Breda reeds door de geallieerden bevrijd. De opmars naar Zeeland zou nog slechts een kwestie van enkele uren zijn. Aldus het gerucht, dat zich op 5 september 1944 als een lopend vuurtje verspreidde. De bevrijders zouden o.a. gebruik maken van autopeds met een motortje, iets wat we later scooter zouden noemen. Inderdaad is toen door parachutisten gebruik gemaakt van deze kleine 'bromfietsjes'. Aangezien wij niet door paratroopers zijn bevrijd, heb ik die gemotoriseerde autoped niet met eigen ogen kunnen aanschouwen.

Dolle Dinsdag in Rilland. Vluchtende Duitsers, gefotografeerd door het raam van een woning. De exacte plaats is helaas niet bekend.

De Rijkscommissaris, kennelijk onder de indruk van het gerucht, had een dag tevoren de uitzonderingstoestand afgekondigd. De mare had zichtbare gevolgen. Alles wat NSB-er was of wat er voor doorging, haastte zich naar veiliger oorden. Onze waarnemend burgemeester Van Gorsel, had al een dag eerder de kuislatten genomen en het bestuur van de gemeente in handen gelegd van gemeentesecretaris De Goffau. Ook de Duitsers waren niet helemaal zeker van hun zaak. Soldaten, die uit België waren gevlucht voor oprukkende geallieerde troepen, trokken die dag in een gedesillustioneerde, wanordelijke bende door Zeeuws-Vlaanderen, gingen per schip naar Walcheren en Zuid-Beveland en trokken vervolgens naar Brabant. Voor hun vervoer over land maakten ze gebruik van gestolen paarden, handkarren en fietsen. Die ochtend vonden dorpelingen op de rijksweg, waarlangs de Duitsers waren gekomen, tal van voorwerpen die de vluchtenden uiteindelijk als te lastig of overbodig hadden beschouwd.

Vader zag een signaalhoorn liggen. Het was zo'n koperen toeter, waarop militairen wel eens de

reveille of taptoe plegen te blazen. Hij nam het ding mee naar huis en probeerde een deuntje erop te spelen. Hij was immers in z'n jonge jaren lid geweest van de Leurse harmonie Constandsia. Ondanks z'n muzikale achtergrond lukte het vader niet om enige wèlluidende klanken ten gehore te brengen. Tenslotte kreeg ik de hoorn van hem cadeau. Helaas, ook ik kon niet veel meer uit het ding krijgen als het geluid van een scheepshoorn bij dichte mist! Enkele jaren later heb ik de toeter meegenomen op een kampeertocht, maar ook dat was geen succes. Tot aan de jaren zeventig hebben mijn ouders het instrument in huis gehad. Omdat niemand van ons er nog de minste belangstelling voor had, heeft moeder de hoorn, die vroeger wellicht complete compagnieën uit hun slaap had gewekt, maar weggegeven aan de een of ander liefhebber.

Afgezonderd

Vanaf 5 september was ons dorp vrijwel van de buitenwereld afgesloten. Er reden alleen nog maar treinen voor de Duitsers. De locomotieven werden bestuurd door Duitsers, want vanwege dat militair vervoer en de beschietingen was er geen Nederlandse machinist meer op de loc te krijgen. Tussen 12 en 16 september werd de Kreekrakdam aan de Brabantse kant voor de eerste keer vanuit vliegtuigen beschoten. Wijzelf merkten hiervan niet veel, wel werden kort na zo'n aanval mensen opgeroepen de schade te herstellen. Wie zich kon 'drukken', deed dit dan ook met genoegen! Werd men daarna gesnapt, moest men zich in "Middelburg" verantwoorden.

Onder de wol

Twaalf dagen na Dolle Dinsdag gingen de spoorwegmannen in staking. Op 17 september 1944 gingen "de kinderen van Versteeg onder de wol." Die ochtend was vader, nadat hij van moeder en mij afscheid had genomen, om acht uur de deur uitgegaan. Hij had zgn. 'tussendienst' en zou tussen de middag thuis komen om te eten. Daarna zou hij weer naar 't station gaan om het laatste stukje van zijn dienst te doen. Ik wist dus niet beter of ik zou vader bij het middagmaal weer terug zien. Er verscheen echter geen vader aan tafel. Ik begon me toch wel een beetje ongerust te maken, want je hoorde de laatste tijd zoveel verhalen over mannen die van de straat werden opgepakt om ergens voor de Duitsers te moeten gaan werken. Het meest merkwaardige van de situatie was, dat moeder dit alles 'normaal' leek te vinden. Op m'n vragen over vaders wegblijven zei moeder dat misschien de treinen vertraging hadden. Toen ik later weer naar vader vroeg, gaf ze een ontwijkend antwoord, maar wist me op de een of andere manier toch gerust te stellen. Later is me verteld, dat die ochtend vader door twee marechaussees en de dominee van huis is opgehaald en dat hij met nog een collega bij de familie Breure in het naburige Bath gastvrij onderdak had gekregen. Het zou echter nog minstens een maand duren, voordat ik dit zou weten.

Ongenode gasten

Ik begon me te verzoenen met de gedachte dat vader wel eens voor langere tijd zou kunnen wegblijven. "*Hij zal wel weer in Rotterdam zitten*", maakte ik mezelf wijs. Op 20 september kregen moeder en ik de schrik van ons leven. 't Moet ongeveer zes uur zijn geweest. Moeder en ik waren zojuist aan tafel gegaan voor het avondeten. Plotseling zag ik de deur van de achterkamer langzaam bewegen en even later stonden tot onze stomme verbazing twee Duitse militairen middenin de kamer. Moeder schrok waarschijnlijk nog meer dan ik, want die zat met haar rug naar de deur en had ze dus niet zien binnenkomen. De Duitsers hadden praktisch vrij entree, want de achterdeur stond altijd open. Ze keken wel een beetje schaapachtig toen moeder, die snel van de schrik was bekomen, het tweetal op scherpe toon duidelijk te kennen gaf niet van zo'n insluiping gediend te zijn. Er zat tenslotte niet voor niets een bel aan de voordeur. Toen moeder uitgeoeterd was, vroegen de Duitsers of er geen man in huis was. "*Die is werken*", antwoordde moeder bits. Blijkbaar hadden de militairen het naambordje aan onze voordeur toch goed bestudeerd en spraken onze naam dan ook zeer vlot uit: "*Kaufman, ist Deutsch, nicht?*", merkte één van hen op. Moeder reageerde slechts met schouderophalen. Toen de Duitsers vonden dat hun bezoek lang genoeg had geduurd, vertrokken ze. Toen ze de gang passeerden, zagen ze daar moeders fiets staan. "*Schöne Fahrrad*", mompelden ze, waarbij de één de ander veel betekenend aankeek, terwijl hij de vondst in een groezelig boekje noteerde. Jammer genoeg hadden we deze

keer geen kans gezien de fiets te verstoppen. *"Die zijn we vandaag of morgen kwijt"*, zei moeder spijtig. Na dit verrassend intermezzo konden we ongestoord verder eten. Ik had echter op de vraag waar vader was, nog steeds geen bevredigend antwoord gekregen. *"Dat merk je vandaag of morgen wel"*, was het enige wat moeder losliet.

Spanning neemt toe

In ons anders zo rustige dorp voelde je als het waren de spanning met de dag toenemen. Volwassenen liepen het ene moment nog rustig over straat, het volgende ogenblik kregen ze een spade in de handen geduwd en moesten zij één of ander haast-klusje voor de bezetter opknappen. Het was dus logisch dat bijna alle mannen tussen de achttien en vijftig jaar zich alleen op straat begaven, wanneer het hoogst noodzakelijk was. Iedereen liep met een grote boog om het witte huisje aan het begin van het Spokewegje, waarin de Todt huisde! Vanaf dit voorjaar werden de mannen niet alleen opgepakt om uitsluitend in Duitsland tewerk gesteld te worden, maar werden ze ook ingezet voor gedwongen spitwerk: het graven van tankgrachten, het plaatsen van palen in het land en het mee helpen bouwen van bunkers. Dit alles in het kader van de 'Gemeinde-einsatz'. Sommige burgemeesters, die te weinig of helemaal geen 'arbeidskrachten' leverden, werden tot mee werken gedwongen. Wie weigerde werd gearresteerd.

Vanaf 20 september werd ook het drinkwater gerantsoeneerd. Eens per dag kwam een grote tankwagen, getrokken door een paard, door de straat en mochten we wat emmers drinkwater tappen. Natuurlijk was het zaak zo zuinig mogelijk met dit kostbare goed om te springen. We hadden dan ook, net als de meeste andere dorpsbewoners, een regenton in de afvoerleiding van het hemelwater geplaatst.

Steeds jonger

De Duitsers gebruikten "het Wapen van Rilland", het café aan de Hoofdweg, o.m. als eetzaal. De achteruitgang van het gebouwtje was door een pad, dat vlak langs het huis van de familie Traas liep, verbonden met de Achterweg. Wanneer ik uit m'n slaapkamerraam keek, kon ik ze elke ochtend en avond zien aankomen. Met z'n drieën naast elkaar in het gelid marcheerden ze met ferme pas het pad af en sloegen, wanneer ze de straat hadden bereikt, links- of rechtsaf. Al sinds een paar jaar was dit een dagelijks terugkerend tafereel. Toch was er sinds kort verschil met voorgaande jaren, toen tijdens dat afmarcheren zeer manlijk uitziende Germanen met zware stemmen hun liederen hralden. De soldaten, die we nu te zien kregen, waren een stuk jonger dan hun krijgshaftige wapenbroeders van een paar maanden terug! Sommigen leken niet veel ouder dan een jaar of dertien, misschien hooguit veertien. Zingen deden ze ook heel wat minder enthousiast dan hun illustere voorgangers en als ze zongen was het net of de een of andere knapenvereniging een dagje uit was! Wanneer de colonne de hoek om marcheerde, moesten de kleintjes, die de pech hadden aan de buitenbocht te lopen, in de looppas om de anderen te kunnen bijhouden! De helm of het 'vechtpetje' dat ze droegen, was vaak veel te groot voor hun magere hoofdjes en wanneer ze al te parmantig met hun laarzen op het wegdek stampten, wipte hun hoofddekseel op en neer en zakte tenslotte over hun oren, hetgeen natuurlijk een potsierlijk gezicht was. Moeder had wel eens medelijden met die jeugdige soldaatjes. Kinderen waren het nog, die door Hitler als kanonnenvoer werden opgeofferd voor de zaak van het Derde Rijk. Hoeveel van hen zouden levend terugkeren?

DE BEVRIJDING

Inleiding

't Begon op 13 oktober 1944, 's middags. Moeder en ik waren in onze tuin de laatste boontjes van het seizoen aan het plukken. Veel zaten er niet meer aan, maar het zou zonde zijn ze aan de staken te laten hangen. Bovendien moest het loof, met het oog op de invallende herfst, hoognodig de tuin uit.

Plotseling hoorden we een vreemd zoevend geluid. We keken elkaar verbaasd aan en vroegen ons af wat dit weer zou kunnen zijn. *"Ik geloof, dat we nu de poppen aan het dansen krijgen"*, zei buurman Van de Griek, die ons had gadegeslagen. *"Dat zijn granaten"*, verduidelijkte hij, terwijl hij veelbetekenend zijn vinger in de lucht priemde. Na deze weinig geruststellende mededeling lieten moeder en ik de boontjes voor wat ze waren en gingen met een angstig gevoel ons huis binnen. Ook onze buurman vond het verstandiger de veilige beschutting van zijn huis op te zoeken. In het vierde jaar van de bezetting wisten we inmiddels hoe granaten eruit zagen, hoe ze werden afgevuurd en vooral ook wat ze konden aanrichten.

Halverwege de middag werd het schieten heviger. Moeder en ik waren alleen thuis en de burens nodigden ons uit bij hen te komen 'schuilen'. Moeder vond dat een goed idee, want tenslotte heb je dan wat steun aan elkaar. Of granaten daarmee rekening zouden houden? Tegen vijf uur hield het schieten op. Moeder en ik gingen naar ons eigen huis om iets te eten, maar keerden daarna terug naar de burens. We hadden namelijk afgesproken, dat wij de nacht bij hen door zouden brengen.

Met een gerust hart en m'n teddybeer in m'n armen geklemd, viel ik in slaap. Buurjongen Joost was nogal verbaasd dat ik met een aangeklede beer ging slapen. Dat deden jongens toch niet! Jaren later moest ik zijn opmerkingen hierover nog vaak aanhoren. Al spoedig zou echter blijken, dat ook Joost allerm minst een held was.

Het wordt ernst

De volgende morgen ging moeder weer naar ons huis. Ik bleef nog eventjes bij de burens rondhangen en speelde wat met Joost. Het nog behaaglijke oktoberzonnetje leek voor een vredig sfeertje te willen zorgen. Het liep tegen het middaguur. Moeder zat heel ontspannen aardappelen te schillen. Plotseling hoorden we in de verte een doffe dreun, gevolgd door het geluid van een opstekende wind en vrijwel onmiddellijk een harde knal. *"Moeder, moeder"*, gilte ik, *"ze zijn weer bezig."* Resoluut gooide moeder een emmer water in het brandende keukenkacheltje, waardoor het vuur doofde en dus geen brand kon uitbreken. Vervolgens renden we de tuin in en kropen in de schuilkelder, die ik enkele weken tevoren uit pure verveling had gebouwd. Ik had eerst een sleuf gegraven van zo'n anderhalve meter diep en bijna een meter breed. Over die sleuf had ik planken gelegd, daar overheen drapeerde ik afgedankte vloerkleden en had tot slot alles afgedekt met de uitgegraven aarde.

We zaten nog maar net in onze schuilplaats toen we de eerste projectielen fluitend over ons heen hoorden komen. Een eindje verder kwamen ze met veel lawaai tot ontploffing. Plotseling hoorden we haastige voetstappen. Het zou toch geen Mof zijn? Gelukkig was het Gommert, de oudste zoon van buurman Van de Griek. Hij had een schuilkelder voor zichzelf gemaakt op het braakliggende land van Jantje Blok en was bij het begin van de beschieting er meteen ingedoken. Gommert zag doodsbleek. Hij was duidelijk erg geschrokken. *"Hallo Gommert"*, zei moeder, *"kom er maar gauw in. Er is nog wel plaats."* Gretig dook de jongen in onze schuilplaats. *"Juffrouw Kaufman"*, hijgde hij, *"wat ben ik geschrokken. D'r viel een granaat vlak bij m'n schuilkeldertje. Ik ben nog half doof van de klap, maar gelukkig mankeer ik verder niks."* Gommert was nog maar net uitgesproken of de volgende granaat kondigde zich al aan. Eerst een doffe dreun in de verte, gevolgd door een steeds luider wordende fluittoon en tenslotte de explosie. Toen was het stil, maar het was een eigenaardige, bijna onwezenlijke stilte. Was dit de stilte voor de storm? Veel tijd om daarover na te denken, gunden we ons niet. Snel verlieten we onze schuilplaats en renden naar het huis van de burens. Tijdens de beschieting hadden zij in de gang van hun huis gelegen. *"Komen jullie maar gauw hier"*, zei buurman Van de Griek met een angstige blik in de ogen.

De A. Buiteijnweg in 1950.

Moeder keek echter monsterend rond en vond bij nader inzien de gang toch niet zo'n ideale schuilplaats. *"Ik vind het hier lang zo veilig niet met al dat glas in de buitendeur. We kunnen beter naar mijn huis gaan. Daar zitten we in elk geval meer beschut."* Kennelijk was iedereen het daarmee eens, want het volgende ogenblik zetten we het op een lopen. Haast was geboden! En niet geheel ten onrechte.

We waren dan ook nog maar net binnen of de volgende serie granaten vloog over ons huis. *"Vlug mensen. Dekking zoeken. Harrie, ga jij met de buurvrouw in onze kelder, dan blijven de mannen en ik hier in de gang liggen"*, besliste moeder kordaat. In die kelder, waarin nauwelijks plaats was voor twee personen, wachtten we gespannen af wat er zou gebeuren. De buurvrouw gezeten op een tree van het keldertrapje en ik op de rand van een kist appels. De ene granaat na de andere hoorden we gierend en fluitend overkomen en even verderop inslaan. Ze vielen nu angstwekkend dichtbij. Eén hoorden we al in onze achtertuin terecht komen. Zou de volgend bovenop ons huis vallen? Veel tijd om daarover na te denken kregen we niet. Daar was het angstaanjagende gefluit al. Diep in elkaar gedoken wachtten we op de klap. Zou het alles vernietigende projectiel toch op ons huis vallen? Zouden we het deze keer nog overleven? Een enorme knal, onmiddellijk gevolgd door veel gekraak, glasgerinkel en een wolk van rook en stof deden ons het volgende moment beseffen, dat de granaat weliswaar zeer dichtbij, maar niet bovenop ons huis was gevallen. Weer klonk gerinkel van glas. *"Da's de lamp buurvrouw"*, hoorde ik iemand zeggen. Het glas-in-loodlampje, dat de vorm had van een lantaarntje en in de gang hing, was door een scherp geraakt. *"Au, m'n hoofd"*, riep de buurvrouw vanaf haar keldertrapje. Door de sterke luchtdruk was het slot van het kelderraam bezwaken en was naar binnen geklapt, pardoes tegen haar hoofd. Gelukkig bleek het geen ernstige gevolgen gehad te hebben. Wel werd onmiddellijk na buurvrouws kreet de kelderdeur opengerukt. 't Was de buurman. *"Vlug mensen eruit"*, riep hij zenuwachtig, *"laten we snel naar de boerderij van Bouman gaan."* Maar terwijl hij aanstalten maakte te vertrekken, kermde zijn zoon Joost: *"Ik ben getroffen. Ik ben gewond aan m'n voet!"* Een vluchtige inspectie wees echter al spoedig uit, dat alleen z'n kleine teentje bloedde. Hij had het dichtst bij de deur van de voorkamer gelegen. Een klein stukje granaatscherf had zich een weg gebaad door het dunne triplex van de voorkamerdeur en was tegen Joost z'n voet tot stilstand gekomen. Het scherfje was nog warm. Gelukkig bleek de verwonding minder erg dan het bloed

deed vermoeden. Het volgende ogenblik renden we achter elkaar door de straat, waarbij we zo dicht mogelijk langs de huizen liepen. Het was ons al gauw duidelijk wat de granaten hadden aangericht. Alleen al van ons huis was de halve voorgevel weggeblazen. In de tuin lag een diepe krater. Van het tuinhek restte slechts stukken verwrongen staal. Binnen enkele minuten was ons rustieke dorp veranderd in een rampgebied met veel rook, stof, veel stof en gillende mensen.

De beschieting was nog niet voorbij. Elke keer, wanneer we weer zo'n doffe dreun hoorden, lieten we ons pardoes vallen en drukten ons lichaam zoveel mogelijk tegen de grond. Na de explosie renden we weer verder. Met letterlijk vallen en opstaan bereikten we het Spokewegje. Nog even en we zouden bij de boerderij van Bouman aan de Hoofdweg zijn. Om nog sneller te kunnen lopen, had ik m'n klompen uitgedaan. Onze sprint naar een veilig onderkomen werd echter behoorlijk vertraagd, omdat buurvrouw Van de Griek niet zo vlot kon mee komen. Ze droeg Zeeuwse klederdracht. Dat vallen ging wel vlot. De schok werd dan gedempt door al die rokken. Opstaan en vlug weer verder rennen was haar echter niet gegeven. Ze moest eerst moeizaam overeind worden geholpen, pas daarna kon ze weer voortsukkelen. Voorthollend onder de bescherming van een schutting van betonplaten door het Spokewegje en af en toe diep bukkend voor het allerminst denkbeeldige gevaar, bereikten we tenslotte allemaal veilig de boerderij van Bouman.

In veilige haven

"Goeiendag vrouw Bouman, wat een bange tijd hè", klonk het als begroeting. "Nou, zeg dat wel mensen. Kom maar gauw binnen. Er is nog plaats genoeg", zei de boerin uitnodigend. We volgden onze gastvrouw en kregen een plekje in het geurige hooi toegewezen. Hier konden we enigszins op verhaal komen en de eerste schrik verwerken. In deze boerenschuur, met z'n veertig centimeter dikke muren, waren we betrekkelijk veilig. "Ik ga nog even naar huis om wat spullen te halen", zei moeder toen het schieten had opgehouden. Sinds 1940 hadden mijn ouders namelijk altijd een koffertje en een kussensloop, als knapzak, gereed staan. Daarin zaten de meest noodzakelijke dingen, zoals kleren en toiletartikelen, maar ook geld en waardevolle papieren.

"Ik ga met je mee, vrouw Kaufman", zei Van de Griek. Ze waren nog geen kwartier weg of het oorlogsgeweld barstte weer los. Deze keer vlogen er geen granaten, maar werd het dorp vanuit vliegtuigen beschoten. "Gaan jullie alstublieft plat op de grond liggen mensen!", werd ergens geroepen. "Er zouden wel eens kogels door de ramen kunnen vliegen", werd er waarschuwend aan toegevoegd. Kennelijk had ook een stel Duitsers hun toevlucht in de schuur gezocht. Tamelijk nerveus liepen ze heen en weer. "Das haben wir die dumme Holländer zu verdanken", schreeuwde één van hen volledig buiten zinnen.

Eerlijk gezegd was ik op dat moment ook niet een van de dappersten, maar zo paniekerig als die Moffen voelde ik me toch ook weer niet. Inmiddels was de kogelregen opgehouden en was het buiten weer rustig. "Ik wou dat moeder maar eens gauw kwam", dacht ik benepen. Alsof ze m'n gedachten had kunnen raden, stond ze opeens voor me. Gelukkig ongedeerd en met het koffertje en de knapzak. Ook buurman Van de Griek was weer terug. "Dag moe", zei ik opgelucht, "U was daarnet zeker wel bang hè?", vroeg ik er meteen achteraan. "Hou op jongen", zuchtte ze, "We zijn bijna doodgeschoten. Ik zal het je later wel eens vertellen hoe we het ervan af hebben gebracht."

Later heeft ze mij verteld, dat ze nog maar net in huis was, toen het schieten begon. Toen de vliegtuigen weg waren, was ze met haar spullen en de fiets naar de boerderij gekomen. De fiets werd op een veilige plaats ergens in de schuur verstopt. De familie Van de Griek was echter dermate geschrokken, dat ze geen minuut langer wilden blijven. "Ik ga hier weg", riep Gommert. Z'n huisgenoten keken elkaar benauwd aan, maar knikten instemmend. "Het wordt ons hier te benauwd. We gaan naar Krabbendijke. Ga je mee bure?" Moeder schudde haar hoofd: "Doe dat niet mensen, daarginder krijgen jullie de ellende van vandaag nog een keer over je heen." De burenen waren echter niet te overtuigen en pakten hun boeltje. "We gaan toch maar", klonk het kort. "Voor mijn part", antwoordde moeder, "Veel geluk. Ik ga niet mee!"

Een triest relaas

Steeds meer mensen kwamen op deze gedenkwaardige namiddag van de veertiende oktober de schuur binnen. De verhalen, die ze vertelden, waren allemaal even somber. *"We zaten in huis toen die vliegtuigen overkwamen"*, vertelde een vrouw in Zeeuwse klederdracht. *"Blijkbaar hadden ze het op het munitiehuisje gemunt, dat recht tegenover ons huis staat. M'n man en m'n twee zoons waren onder de bedstee gekropen. Ik ben toen met Janna, m'n dochter, in onze schuilkelder gevluht. We hoorden een slag, zagen veel rook en hoorden gegil. Toen we buiten kwamen, was ons huis veranderd in één grote rokende puinhoop. M'n man en jongens lagen daaronder. Dood natuurlijk. Dominee Aalbers, die naar ons toe kwam, probeerde ons nog een beetje te troosten. Kort daarvoor had hij samen met zuster Blok van het Groene Kruis, hulp verleend aan de Derde Weg, maar ze hadden dekking moeten zoeken achter de resten van een muurtje. De dominee wilde ons mee nemen, maar net toen we wilden weggaan, kwamen die jagers terug en begonnen weer te schieten. Opnieuw moesten we onze schuilkelder in. Toen de beschieting voorbij was en wij uit onze schuilplaats waren gekropen, brandde alles om ons heen wat branden kon. We zijn tenslotte hier naartoe gerend"*, besloot de vrouw haar trieste relaas. Even was het stil. Terwijl behulpzame mensen de arme vrouw weg leidden, reageerde een van de omstanders: *"Vreselijk, dat je op die manier je man en je kinderen moet verliezen."*

Deserteurs

Het begon al een beetje donker te worden in de schuur. Vanwege de verduisteringsvoorschriften mocht geen licht worden gemaakt. Het zou bovendien veel te gevaarlijk zijn petroleumlampen tussen dat vele hooi te laten branden. *"Hola"*, klonk het opeens vanuit een hoek van de schuur. Op het geroep had iemand de boer gewaarschuwd. *"Hola"*, hoorden we weer, maar nu met meer nadruk. Het bleek een van de Duitsers te zijn, die we eerder op de dag in de schuur hadden gezien. *"Bitte, haben Sie eine Stelle in diesem Hof für mich?"*, vroeg hij benepen en bijna fluisterend. *"Wat voor plaats"*, vroeg boer Bouman argwanend. *"Is het om dekking te zoeken of is het voor wat anders?"* De Duitser leek even te aarzelen en naar woorden te zoeken. *"Jawohl"*, klonk het toen en hij knikte heftig, terwijl hij angstig speurend om zich heen keek, alsof hij bang was dat iemand hem had kunnen horen. *"Zum verstecken! Ich habe den Krieg satt."* De Duitser kreeg z'n zin en werd ergens op de boerderij opgeborgen.

Bevrijding uitgesteld

Toch zou de bevrijding van Rilland nog even op zich laten wachten. Blijkbaar was de aanval van de geallieerden op de een of andere manier niet krachtig genoeg geweest om te kunnen doorstoten. We zouden nog een paar dagen geduld moeten hebben. Na zo'n emotionele, angstige dag had ik geen enkele moeite in slaap te vallen.

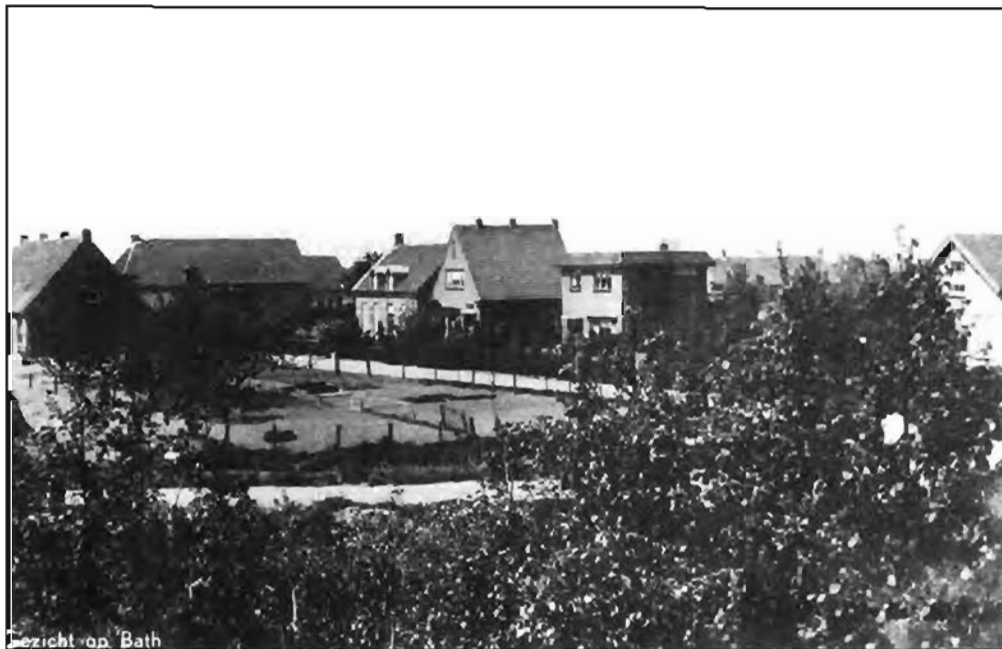
Weerzien met vader

Zondagochtend 15 oktober. *"Juffrouw Kaufman, hier is iemand die u wilt spreken"*, riep iemand. Het was de boerin. Moeder en ik volgden haar naar buiten en zagen Jan den Ouden staan. Hij was een collega van vader. *"Hallo Jan, is er iets?"*, vroeg moeder bezorgd. *"Nee hoor, niks bijzonders"*, antwoordde Jan geruststellend. *"Maar wilt u met mij mee gaan naar Bath? Uw man is daar namelijk ook!"* Op dat moment vernam ik voor het eerst waar vader verbleef. Ik was wel een beetje verbaasd, want in Bath was geen spoorwegstation, ja zelfs geen rails te bekennen.

"'t Is goed Jan", zei moeder, *"Even m'n spullen en m'n fiets pakken."* Even later verscheen moeder met haar fiets en bagage. *"Geef die maar aan mij"*, zei Jan, wijzend op de koffers en de knapzak. Ik mocht bij moeder achterop en voorafgegaan door Jan gingen we op weg.

Het was angstig stil op straat. Er was die ochtend niemand te zien en het magere herfstzonnetje strooide goudgeel licht in de dorpsdreeven, die overigens vol lagen met kapotte dakpannen, stenen en stukken hout. Ik kneep 'm behoorlijk, want als het schieten zou beginnen, terwijl wij op het open weggedeelte tussen Rilland en Bath reden, zouden we ons nergens kunnen verschuilen. Blijkbaar was deze zondag voor zowel de Duitsers als de geallieerden een rustdag, want zonder problemen bereikten we Bath.

"Zie je daar dat huis met die blauwe dakpannen?", vroeg Jan. "Daar moeten we zijn." Enkele minuten later reden we in de Eerste Dwarsstraat (later Arsenaalstraat) en werden we het volgende moment verwelkomd door de heer Breure en z'n vrouw. "Aha, daar hebben we de rest van de familie Kaufman. Goeiedag. Is alles goed met jullie en is jullie huis nog heel?", vroeg de man in een adem. "Met ons is alles gelukkig in orde", antwoordde moeder. "Waar is vader?", vroeg ik brandend van nieuwsgierigheid. "Oh, die is nog boven, wacht maar", lachte Breure en terwijl hij dit zei, draaide hij zich naar het trapgat en riep: "Hé Kaufman, kom maar van de zolder af. Je vrouw en kind zijn er!" Ik hoorde wat gestommel en het volgende ogenblik kwam vader tevoorschijn. Uiteraard volgde toen de meest hartelijke en uitgebreide begroeting die men zich kan voorstellen.

Gezicht op Bath, ca. 1950.

Bijna een volle maand had ik m'n vader niet gezien. Steeds had ik me afgevraagd waar hij toch kon zijn. Ook moeder had al die tijd komedie gespeeld en net gedaan of ze van niets wist.

De afgelopen jaren was ik eraan gewend geraakt, dat vader alleen het weekeinde thuis was en de rest van de week ergens anders werkte. Toen wist ik tenminste wáár hij was. Wat ik niet wist was, dat Dina Breure regelmatig post van vader bij moeder afleverde en omgekeerd.

Tijdens een telefoongesprek, dat ik op 17 juni 1993 met Dina voerde, vertelde ze mij hoe ze in de herfst van 1944 de communicatie tussen mijn ouders gaande hield. Ze had zich toen een soort koerierster gevoeld. Dina was altijd blij, wanneer ze de lange weg van Rilland naar Bath weer heelhuids had afgelegd en weer veilig thuis was. Mijn moeder heeft de bezoeken van Dina aardig geheim weten te houden. Dina kwam natuurlijk op de momenten dat ik afwezig was of misschien al in m'n bed lag. De bewuste brieven zijn niet bewaard gebleven, want uit veiligheidsoverwegingen werden ze na het lezen onmiddellijk verscheurd en in de kachel verbrand.

"Kom jongens, aan tafel", riep Breure ons tot de werkelijkheid. "Eet maar eens flink. Daar zullen jullie van opknappen. Er is genoeg, want we hebben pas geslacht." Moeder en ik hadden niet veel aansporing nodig en weldra smulden we van de overheerlijke stampot met worst en spek, die vrouw Breure voor ons had opgeschept. Het was onze gastvrouw beslist niet aan te zien dat ze

ooit echt honger geleden hadden. Het was een gezellige dikkerd! Tijdens de maaltijd wisselden m'n ouders hun ervaringen uit en bespraken de situatie van het moment. *"Het is hier volstrekt veilig"*, beweerde mevrouw Breure. *"D'r zullen hier geen granaten vallen, want er zijn hier geen soldaten"*, voegde ze eraan toe. Moeder hield even op met eten: *"Dat komt nog wel. Ook Bath krijgt straks een beurt!"*, zei ze weinig optimistisch.

Toen we ons buikje hadden volgegeten, ruimde dochter Dina de tafel af. Vader nam me mee naar z'n zolderkamer en liet zien waar hij en Jan den Ouden de afgelopen weken hadden geleefd. Sinds 17 september, de dag waarop de spoorwegstaking uitbrak, hielden ze zich hier schuil. De kans, dat de bezetter hier, in deze verlaten uithoek van Zeeland, twee spoorwegmannen zou vinden, leek uiterst gering.

Eén keer was het gebeurd, dat midden in de nacht een paar Duitsers aanbelden. Vader en Jan waren toen snel door het dakraam gekropen en via de dakgoot en een stukje regenpijp op het platte dak van een schuurtje terecht gekomen. *"Iemand had een ladder tegen de muur gezet, waardoor we gemakkelijk op de begane grond konden komen"*, vertelde vader. *"Daarna zijn we snel van het huis weggelopen in de richting van het land. We wisten dat daar een grote berg ingekuilde aardappelen lag, waarachter we ons konden verschuilen. Zonodig konden we in die berg kruipen en ons achter een dekzeil verstoppen. Ik weet niet hoe lang we daar hebben gelegen, maar op een gegeven moment kwam Breure zeggen dat de kust veilig was en dat we weer tevoorschijn konden komen. Druipnat van de regen, besmeurd met klei en nog nabibberend van de doorstane emotie, kwamen we thuis. Zodra we ons hadden gewassen en verschoond doken we ons bed in."*

Toen vader zijn verhaal had verteld, moest ik natuurlijk ook met mijn ervaringen op de proppen komen. Vader had nog een verrassing voor me. Hij wist, dat ik begonnen was met lucifermerken te sparen en had, tijdens z'n gedwongen verblijf op z'n onderduikadres, kans gezien diverse merken te vergaren. Ik was daarmee vanzelfsprekend erg blij. De zondag was snel voorbij en ik moest natuurlijk op tijd naar bed. Die nacht sliep ik eindelijk weer eens ouderwets rustig.

Speelkameraadje

In Bath leek de oorlog nog heel ver weg te zijn. Je zag er nauwelijks Duitse militairen. Ik kon zelfs rustig op straat spelen. Bath was een gezellig gehucht. Een gemeenschap op zich. Bovendien kende iedereen elkaar. Er was een kerk, een kroeg, een schooltje en een oud fort, die samen met de stokoude huizen stille getuigen waren van een ver verleden. Die maandag had ik alle gelegenheid het plaatsje te verkennen. Ons verblijf in Bath begon bijna op een aangenaam uitstapje te lijken.

Het duurde dan ook niet lang of ik was snel goede maatjes met de zeer blonde Henkie Huisman. Hij was ongeveer van mijn leeftijd en was in het bezit van een beetje 'peenhaar'. Zo'n ongecontroleerde haardos, waarvan elk haartje een andere kant uit wees! Z'n vader was commies en werkte bij Rijkswaterstaat. Ze bewoonden het zgn. Rijksgebouw boven op de dijk in Bath. In mijn ogen had Henk rijke ouders, want hij had een grote speelgoedzeilboot gekregen. Vooral toen het een keer flink had geregend en de straten vol diepe plassen stonden, konden wij en een paar andere kinderen uit het dorp, heerlijk spelen.

Diphtheritis

Dinsdagmiddag kwam Jane Breure, die met haar man Walraven een paar huizen verderop woonde, waarschuwen, dat de Duitsers weer eens op zoek waren naar werkvolk. Zowel mannen als vrouwen waren 'welkom'. Om te voorkomen dat de bezetter onverhoeds zou binnen stappen, hing men een bordje met het opschrift "Hier heerst Diphtheritis" aan de deur. Het werkte, want de Duitsers, die een panische angst voor besmettelijke ziektes koesterden, durfden amper aan te bellen. Deed iemand open, dan bleven ze op eerbiedige afstand staan uit angst zelf besmet te raken. De 'oogst' werkkrachten was, vooral in Bath, dan ook nooit bijster groot.

Donderdagmorgen was het weer raak. Geheel onverwacht waren de Duitsers weer met veel bombarie, manschappen en materieel komen opdagen. Ze waren op zoek naar Engelse piloten, die de afgelopen nacht een noodlanding hadden moeten maken.

Met veel geschreeuw en gebons probeerden zij ons te intimideren en eisten toegang. Vader en Jan lagen nog in hun bed en hielden zich doodstil, maar waren gereed om bij het eerste gestommel op de trap door het dakraam te vluchten. Breure probeerde een vertragingstactiek toe te passen, zodat z'n dochter Dina de gelegenheid had, zij het gekleed, in haar bed te duiken. Met een schuursponsje had ze rode vlekken op haar wangen gemaakt, zodat de 'ziekte' net echt leek! Onder aanhoudend gebral en gestamp opende Breure tenslotte de voordeur. Met een bruusk gebaar, een pistool in de vuist geklemd, duwde de Duitser Breure opzij en verschaftte zich toegang tot de woning, waarbij hij ons doordringend aankeek. Tenslotte opende hij de deur van de slaapkamer, waar hij Dina in bed zag liggen. Het toverwoord 'diphtheritis' zou hier niet meer hebben geholpen, want de Mof had natuurlijk allang door, dat Dina met kleren en al in bed lag. Haar naam werd genoteerd en ze kreeg de opdracht zich zo spoedig mogelijk in Rilland te melden.

De Duitsers waren al een tijdje vertrokken, toen vader en Jan tevoorschijn durfden te komen. "*Nou Dina*", zei moeder Breure, "*Dat wordt aardappels schillen voor de Mofen.*" Dina bracht haar kapsel in orde, keek haar moeder aan en zei bits: "*Weet je niks beters te bedenken.*"

Tegen de avond was Dina echter weer thuis. Ze had moeten helpen bij een kok, die weliswaar een Duits uniform droeg, maar bepaald geen fanaat was van de Hitlergedachte. Ook hij bleek een grondige afkeer van de oorlog te hebben en hoopte dat het gauw voorbij zou zijn. Hij had Dina een groot stuk vlees meegegeven en daarbij veelzeggend z'n wijsvinger tegen zijn lippen gedrukt, alsof hij zeggen wilde: "*Mondje dicht!*"

Vuurwerk

Die avond mocht ik langer opblijven. Buiten was het pikdonker. Op een gegeven moment konden we door het keukenraam het afvuren van lichtspoorruit zien. Het leek net alsof een lange rij auto's met koplampen aan over een dijk reed.

Het was niet duidelijk of het de geallieerden waren, die de Kreekrakdam onder vuur namen of dat het Duitse Flakgeschut een beschieting uitvoerde. Hoewel we beseften midden in een oorlog te zitten, vonden we dit 'vuurwerk' een fraai en indrukwekkend gezicht.

Duitsers in Bath

De volgende dag, vrijdag 20 oktober, was het opvallend druk in Bath. In de anders zo rustige straatjes zag je nu Duitse uniformen en militaire voertuigen. De oorlog kwam dichterbij. Ik durfde dan ook niet meer zover van huis te gaan. Vader en Jan den Ouden zaten nu bijna de hele dag op hun kamer. Ze durfden overdag nauwelijks naar beneden te komen, uit angst door een inval van de Duitsers te worden verrast.

Ook Bath niet meer veilig

Op de een en twintigste oktober begon het oorlogsgeweld al vroeg. Opeens hoorden we in de lucht een soort geruis, even later gevolgd door een doffe dreun in de verte. "*Hé, een granaat*", reageerde moeder. "*Och mens, da's een afgedwaalde van de Engelsen. De schrik zit er bij u nog goed in*", probeerde vrouw Breure haar gerust te stellen. "*Nee, let maar eens op. Dadelijk hoor je het weer*", zei moeder bezorgd. Het bleef echter bij die ene granaat. Een paar uur bleef het rustig. We zaten echter nog maar net in de keuken aan tafel, toen we weer werden opgeschrikt. De dampende aardappelen, de geurende boontjes en een flinke lap gebakken spek lagen net op ons bord toen we die eigenaardige fluittoontjes hoorden: "*Pieuw, pieuw, pieuw*", klonk het. "*Daar heb je het al*", riep moeder. Ze had het nog maar net gezegd, of we hoorden het aanzwellende geluid van vliegtuigmotoren. We lieten het nauwelijks aangerode voedsel voor wat het was en lieten ons pardoos op de grond vallen. "*Dekking zoeken mensen. Vliegtuigen!*", riep iemand geheel overbodig. Het volgende ogenblik maakte het geknetter van boordmitrailleurs het praten onmogelijk.

"*Ze schieten, help*", murmelde iemand naast me. Even snel als ze gekomen waren, verdwenen de vliegtuigen en kon iedereen opgelucht adem halen. Aan de gezichten te zien, zat de schrik er echter goed in. Er kwam een oude man met een jongetje op z'n arm de keuken binnen. Het joch van zo'n jaar of zes was aan z'n voetje gewond geraakt. Met grote angstige ogen keek het kereltje

Het middelste huis op de foto, dat met de drie dakramen, was het huis van de familie Breure te Bath.

om zich heen. Veel tijd om de wond te verzorgen werd ons echter niet gegund. Na een korte pauze werd de lucht weer vervuld met het hoge, gierende geluid van vliegtuigen. En weer begon het schieten. deze keer heviger dan tijdens de vorige aanval. Weer zochten we dekking. Nu leek de gang de beste plaats om te schuilen, maar omdat we niet met z'n allen in dat kleine gangetje konden, gingen een paar mensen, onder andere moeder en ik, in de voorkamer liggen. Ik koos een plaatsje vlak onder het raamkozijn. Als ik me oprichtte, kon ik een stukje van de blauwe lucht zien. Toen ik na een tijdje het weer waagde, zag ik alleen veel stof.

"Stil blijven liggen mensen", hoorde ik vader met opmerkelijk kalme stem vanuit de gang zeggen, "Kalmte kan je redden." De ene vuurstoot na de andere volgde. Boven onze hoofden kraakten de balken van het huis. Hoewel de situatie angstaanjagend was, reageerden m'n ouders en ik veel minder paniekerig dan de rest van de aanwezigen. Voor hen was het de eerste keer dat ze een dergelijke beschieting meemaakten. Kennelijk raakt men op een gegeven moment ook aan het oorlogsgeweld gewend.

Bij het geluid van de boordmitrailleurs mengde zich nu ook het droge geblaf van het Duitse afweergeschut. "Hoor, de Moffen schieten terug. De stommelingen. Nu gaan de Tommies vast en zeker ook bombar..." De laatste lettergrepen gingen verloren in het oorverdovend lawaai.

Plotseling klonken aan kanten knallen. Ondefinieerbare geluiden drongen tot ons door. Langzaam werd het mistig in de kamer en de gang. Het was stof, dat door de gebroken ruiten naar binnen dwarrelde. De hele actie zal misschien een kwartier, hooguit twintig minuten hebben geduurd. Toen was het voorbij. Het geronk van de vliegtuigmotoren verdween in de verte. Zouden ze nog terugkomen? Eén voor één stonden we voorzichtig op. "Is er iemand gewond?", vroeg een mannenstem. Uit het gemompel, dat hierop volgde, viel af te leiden, dat we het er allemaal heelhuids vanaf hadden gebracht.

Op straat klonken stemmen. Mensen holden langs ons raam en riepen: *"Brand, brand, brand!"* Schuin aan de overkant van de straat stond een huis in brand. Buiten had een aantal mensen een levende ketting gevormd en gaven emmers water aan elkaar door in een poging het vuur te blussen. Het bluswater werd uit een naburige sloot aangevoerd. Ook m'n ouders en ik hebben nog meegeholpen het vuur te blussen. Gelukkig bleek de brand minder erg dan het zich aanvankelijk liet aanzien en kon, dankzij het kordate optreden van de buurtbewoners snel worden bestreden.

"Gauw naar Rilland", klonk het weldra door Bath. *"We zitten hier midden in de frontlinie."* Even later kwam een bonte stoet van vluchtelingen op gang. Nooit had ik kunnen vermoeden dat in Bath nog zoveel mensen woonden. Ook m'n ouders pakten de fiets en de bagage en reden terug naar Rilland. Dina ging met ons mee. De rest van de familie Breure bleef liever in hun eigen huis de gebeurtenissen afwachten. Toen we wegreden, konden we goed zien welke schade het dorp had opgelopen. De kerk lag in puin, een huis had een voltreffer gekregen en een ander was volledig uitgebrand. De straten waren door de ingeslagen granaten en bommen totaal omgeploegd, zodat we via poelen en putten ons een weg moesten zien te vinden.

Tijdelijk een ander huis

Aangekomen in Rilland reden we meteen door naar ons eigen huis. Al van verre konden we zien, dat de gevel zwaar beschadigd was. Links, boven het raam van de voorkamer, waren alle bakstenen weggeslagen en keek je tegen de binnenmuur aan. Verder hadden granaatscherven en mitrailleurvuur vrijwel alle bakstenen van de gevel min of meer beschadigd. Van de ruiten was niet veel meer over. Omdat we alle ramen van papierplakband hadden voorzien, was gelukkig niet al het vensterglas naar binnen gedrukt. In huis, vooral in de woonkamer, was het een complete ravage. Overal lagen granaatscherven en versplinterd glas. Alle deuren waren ontworcht en de kozijnen hingen scheef in de gevel. Jaren later vonden we in de diepe gleuven van de fauteuils nog kleine glas- en granaatsplinters. De grote spiegel lag aan diggelen. Een grote foto, waarop vader als soldaat stond afgebeeld, was door een scherf doorboord, precies op de grens tussen z'n bovenbeen en z'n bil! Het mocht een wonder heten, dat in de voorraadkast niet alle glazen potten met ingeweekte groente e.d. kapot waren gevallen. De kelkjes van de huiskamerlamp hadden het geweld niet overleefd en alle vitrages en overgordijnen waren doorzeefd met granaatscherven en hingen aan flarden. Als de wind er een beetje vat op kreeg, waaiden ze zachtjes heen en weer, net als in een spookhuis. Een mistroostig gezicht. Het was ons al gauw duidelijk: hier konden we voorlopig niet wonen.

De tijdelijke huisvesting van de familie Kaufman in de laatste weken van oktober 1944. Het huis op de hoek van de Beatrixstraat/A. Buteijnweg.

Onze burens, de families Zeevaart en Imanse, waren naar een boerderij in de Fredericapolder vertrokken. Anna had daar vroeger gewerkt en zij kende dus de familie. Hun woning was echter minder beschadigd dan ons huis.

Op het gemeentehuis vroeg vader of we tijdelijk in een ander, onbeschadigd pand mochten wonen. Hij kreeg toestemming en even later betrokken we het huis van de familie Nieuwenhuizen, die naar Sint Annaland was gevlucht. Hun huis stond aan het begin van de Adriaan Buteijnweg, ter hoogte van de Pr. Beatrixlaan. Ons tijdelijke onderkomen was op wonderbaarlijke wijze gespaard gebleven. Op een petroleumstel konden we water koken en moeder improviseerde iets met thee en brood, zodat we geen honger hoefden te lijden. De meest noodzakelijke spullen hadden we meegenomen uit ons eigen huis en konden we ons op een behoorlijke slaappleats ter ruste begeven.

Hoewel die nacht wijzelf weinig van het krijgsgewoel hadden gemerkt, bleek de volgende morgen dat de oorlog toch gewoon was doorgedaan. In het dak van de schuur van Jantje Blok, die een paar honderd meter achter onze tijdelijke woning stond, bleek een granaat een groot gat te hebben geslagen. Waren we al zo gewend geraakt aan het oorlogsgeweld, dat we gewoon doorsliepen?

De Kreekrakdam

Het was bij die ene beschieting in Bath gebleven. Ook in Rilland was het nu opvallend rustig. De Engelsen en de Canadezen hadden Woensdrecht bevrijd en probeerden de zwaar beschadigde Kreekrakdam in handen te krijgen. Het zou hen pas na veel strijd gelukken.

Aan de toegang tot Zuid-Beveland lag aan de spoorlijn wachtpost 19. Het huisje werd bewoond door de familie Aarts. Voordat het oorlogsgeweld losbarstte, gingen vader en ik er wel eens op bezoek. Ik vond het een leuk huis. De treinen reden vlak langs het raam van de voorkamer. Gelukkig was het gezin Aarts reeds vertrokken toen de beschietingen begonnen. Tijdens de strijd om het bezit van de dam werd de NS-wachtpost met de grond gelijk gemaakt.

Na de bevrijding werd de wachtpost niet herbouwd. Op de plaats waar het huisje heeft gestaan, is in de jaren zeventig een kanaal gegraven, een spoorbrug gebouwd en een autosnelweg aangelegd.

Lugubere vondst

Tijdens de oorlogshandelingen in oktober 1944 zijn veel militairen gesneuveld. Direct na de bevrijding zijn in de omgeving van de Kreekrakdam verschillende graven gevonden. Veel Duitsers bleken in hun eigen schuttersputje te zijn begraven. Kennelijk was er onvoldoende gelegenheid de lichamen te bergen of mee te nemen achter de frontlinie. Het lugubere feit, dat bij sommige graven de ledematen nog half boven de aarde uitstaken, is tekenend voor de haast, waarmee men het vege lijf moest zien te redden. Soms markeerde een helm op een paaltje de plaats waar iemand lag begraven. Heel vaak had zo'n helm aan de voorzijde een klein rond gaatje....

Later werden veel stoffelijke resten in een hoekje van de begraafplaats in Rilland herbegraven of overgebracht naar het oorlogskerkhof bij Bergen op Zoom.

Geen voedselgebrek

Hoewel in het dorp geen winkel meer open was, hadden we, dankzij de voorraad ingeweekte produkten, zoals groenten en vlees, voorlopig aan eten geen gebrek. Gelukkig waren tijdens de beschieting niet alle voorraadpotten opengesprongen of van de plank getuimeld! Ook ons tijdelijke huis beschikte over een aardig gevulde provisiekast. Aanvoer van verse produkten was er echter niet en de oorlog zou dus, alleen al om die reden, geen weken moeten duren.

Op een dag kregen we zelfs soep, brood en vlees. Uit de keuken van de Duitsers nog wel! Dat voedsel kregen we niet, omdat we opeens zulke goede maatjes met de bezetter waren geworden, maar omdat Dina Breure in de keuken van de Duitsers was tewerk gesteld. Ze was immers enkele dagen geleden gedwongen voor het Herrenvolk te werken.

De Moffenkeuken was gevestigd in de garage van de vrachtrijder, vlakbij onze tijdelijke woning. Zodra de Duitsers waren vertrokken en Dina alleen in de keuken was, begon ze links en rechts soep uit te delen. Het gebeurde wel eens dat ik, zodra de kust veilig was, naar binnen glipte en zag hoe Dina in die enorme gamellen stond te roeren. *"Hier jòh, pak an en smul d'r maar lekker*

A. Buteijnweg 85/87 in 1989. Dit was het pand van de vrachtrijder, waarin tegen het eind van de oorlog de Duitse keuken gevestigd was.

van", zei ze dan, terwijl ze me een sappig stuk vlees in m'n handen duwde. "Smeer 'm nou maar naar buiten, want als de moffen me hier zo bezig zien, ziet het er niet best voor me uit." Na deze mededeling maakte ik me dan uit de voeten en ging ik een eindje verderop in de straat op de stoeprand zitten genieten van de hartige hap.

Dina bleek echter iets te royaal bezig te zijn, want op een gegeven moment kregen de Duitsers argwaan. Een officier begon Dina allerlei lastige vragen te stellen, maar het meisje, dat niet op haar mondje was gevallen, wist ze handig te ontwijken of op z'n minst tactisch te beantwoorden. Haar reactie scheen de achterdocht van de Duitsers enigszins te temperen. Misschien voelden de militairen zelf ook wel aan, dat het einde van de 'Krieg' nabij was en dat het verstandig zou zijn nu geen moeilijkheden met de burgerbevolking te maken.

De Tommies komen!

Aanvankelijk leek de avond van 23 oktober een gewone maandagavond te worden. Je kon amper vermoeden, dat de geallieerden al tot op nauwelijks vier kilometer waren genaderd. Even na het invallen van de duisternis waren we naar bed gegaan. Elektrisch licht was er niet meer en om kaarsen en petroleum te sparen, gebruikten we alleen licht wanneer het strikt noodzakelijk was. Ook Dina Breure sliep die nacht bij ons. Ik had al een poosje geslapen, toen ik door m'n ouders werd gewekt. Ze hoefden me niet te vertellen waarom ze me wakker maakten, want inmiddels vlogen de projectielen gierend door de lucht.

In een ommezien stond ik naast m'n bed. Tijd om me te kleden had ik niet nodig, want in deze woelige tijd gingen we gekleed naar bed. "Zullen we maar naar de schuur van Bouman gaan", stelde moeder voor, "dat is het dichtste bij." Vader stemde er natuurlijk mee in en in het pikkedonker zochten we ons een weg naar de boerderij. Heel af en toe kwam een deel van de maan vanachter een wolk tevoorschijn en konden we tenminste zien waar we liepen. Onderweg moesten we nog wel een paar keer dekking zoeken. Tenslotte bereikten we bukkend en strompelend de schuur van Bouman. Op ons geroep ging de deur op een kier en konden we naar binnen.

Angstzweetlucht

Wat wij toen bij het spaarzame licht van enkele olielampen zagen, tarte iedere beschrijving. Her en der verspreid lagen mensen in het stro. Sommigen angstig tegen elkaar gedrukt. Anderen volkomen apathisch, lijkbalek en kennelijk in dagen niet gewassen. Een zwaar bezwangerde atmosfeer van urine-, zweet- en slaapluchtjes kwam ons tegemoet. Gelukkig konden we ergens nog een enigszins fris plaatsje vinden. Vrijwel onmiddellijk daarna moet ik in slaap zijn gevallen. Midden in de nacht werd ik wakker van gepraat en gestommel. Iemand struikelde over m'n voeten en viel languit in het gangpad, waar gelukkig ook stro lag. Oude mensen, op zoek naar een WC, zochten op de tast een weg naar buiten. Kinderen, volledig uit hun doen, huilden. Toch gelukte het me in deze wanorde weer in slaap te komen.

Vuurpauze

De andere ochtend voelde ik me alles behalve fris. M'n gezicht en de rest van m'n lichaam was klam van het zweet. Halverwege de ochtend was het schieten opgehouden. Nu het buiten betrekkelijk veilig leek, konden we ons om beurten bij de put op het erf gaan wassen. We kregen daarbij de instructie dit vooral vlug te doen, want het gevaar van een beschieting was nog lang niet geweken. Eenmaal buiten konden we goed zien, wat die nacht in onze directe omgeving was gebeurd. Verschillende hokken waren vernield, overal lagen dode kippen en even verderop waren een paar mannen bezig het kadaver van een paard te begraven. De weg naar de waterput was bezaaid met stenen, gebroken stukken hout en kapotte dakpannen. Het was niet bepaald een opwekkend gezicht en we spoedden ons dan ook snel terug naar de veilige beschutting van de schuur. Anderen hadden inmiddels kans gezien een beetje orde in de chaos te scheppen, waardoor onze schuilplaats een beetje leefbaar werd. 's Middags kregen we melk van de boerin. Dat was een welkome aanvulling op het karige rantsoen, dat we nog van huis hadden kunnen meenemen.

Een bange nacht

Voortdurend hoorden we in de verte schieten, maar in de namiddag werd het heviger en leek ook dichterbij te komen. Toen het donker werd, zocht iedereen zijn slaapplek op. In de vooravond werden we nog één keer geconfronteerd met Duitse militairen. Twee officieren kwamen de schuur binnen. Op schrille toon vroegen ze of we andere Duitse soldaten hadden gezien. Kennelijk waren ze op zoek naar deserteurs. Toen niemand reageerde, vertrokken ze. Buiten klonk het gebulder van kanonnen. Even later verscheen de dominee en sprak met enkele mensen, die hier in de schuur een veilige schuilplaats hadden gevonden. Hij bond iedereen op het hart, ondanks de benauwde situatie toch op God te vertrouwen, omdat alle gebeurtenissen toch in Zijn hand liggen. Tot slot stelde hij voor gezamenlijk te zingen. De dominee zette het lied in en een paar mensen begonnen schuchter mee te zingen, echter weldra klonk vanuit het duister uit vele angstige kelen:

*"Ruwe stormen mogen woeden
alles om mij heen zij nacht.
God, mijn God zal mij behoeden,
houden over mij de wacht.
Moet ik lang zijn hulp verbeiden,
Zijne liefde zal mij leiden.
Na een nacht hoe zwart, hoe dicht,
voert hij mij in 't eeuwig licht."*

De dominee besloot deze avond met een gebed, waarin hij God smeekte om bijstand en behoud van ons dorp en zijn bewoners. De woorden van de dominee mochten dan wel geruststellend hebben geklonken, niemand deed echter een oog dicht. Half wakend, half slapend, half zittend, dan weer liggend bleven we op onze hoede. Halverwege de nacht werden we opgeschrikt door explosies, dreunen, harde knallen en het geluid van brekend glas en vallend puin. Het leek wel of de wereld op punt stond te vergaan. Ik zat nu echt in m'n stinker. Om m'n ouders meer plaats te gunnen, was ik in een lege voerbak gekropen. Daarin voelde ik me redelijk veilig en viel in slaap.

In deze nacht van 24 op 25 oktober waren de geallieerden opnieuw aan een offensief begonnen. De Duitsers verweerden zich uit alle macht, maar ze bleken niet meer opgewassen tegen de overmacht van de Canadezen.

Eindelijk bevrijd

Tegen de ochtend werd het schieten een stuk minder en buiten begon het al een beetje licht te worden. Het zal zo tegen een uur of acht geweest zijn, toen een man luid roepend de schuur kwam binnen gerend. Het was Joostje van de Griek, een mannetje van zo'n jaar of vijftig, die tijdelijk bij boer Van der Werf, even buiten het dorp woonde. *"Ik heb ze gezien, ik heb ze gezien, de Canadezen!"*, riep hij opgewonden, *"En ik heb een sigaret van ze gehad."* Onmiddellijk dromde iedereen om de man hen, die het witte staafje als een trofee omhoog hield, opdat iedereen goed zou kunnen zien, dat hij de waarheid sprak. 'Player' stond op die sigaret.

Plotseling klonk het geronk van motoren. De grond dreunde ervan. Verschrikt reageerden we. Toch niet nog meer ellende?

"De Tommies, de Tommies zijn er!", klonk het buiten. Dit was dan eindelijk het moment waarop iedereen vier jaar lang had gewacht. *"Onze bevrijders zijn er!"* En jawel hoor, vanuit de deuropening van de schuur zagen we een zwaar bewapend, gepantserd rupsvoertuig door de Hoofdstraat rijden. Het hield vlak voor de oprit van de boerderij stil. Als aan de grond genageld, bleven we staan kijken. Na enkele seconden, die wel minuten leken te duren, waren de eersten van hun verbazing bekomen en stormden naar buiten. Een soldaat, gekleed in een khaki-groen uniform, kroop uit het voertuig en wenkte ons. Tot onze stomme verbazing sprak hij zowaar wat gebrekkig Nederlands. In de 'bren-carrier' bleken nog meer militairen te zitten. Ze spraken Engels en naar later bleek behoorden ze tot een infanteriebataljon van de Royal Hamilton Light Infantry, een onderdeel van de Tweede Canadese Infanterie Divisie. Nieuwsgierig kroop ik op de pantserwagen en keek gretig naar een paar geallieerde handen, die iets uitdeelden. Het waren chocolade en sigaretten. De voorraad van de vierkoppige bemanning was echter zeer beperkt en voordat ik aan de beurt was, moest het uitdelen worden gestaakt. De commandant van het voertuig had kennelijk haast en maande ons een stapje opzij te doen. Ze wilden de Jerries achterna. Plankgas stoven ze weg in de richting van 'd'n Halt'. Lang hoefden we op de volgende bevrijders niet te wachten. weldra stond een lange stoet militaire voertuigen in de Hoofdstraat. Uit een andere straat kwam het ons zo bekende klik-klakgeluid van laarzen en even later ontvouwde zich voor onze ogen het beeld, waarvan we jaren lang slechts konden dromen: vele Duitse soldaten, netjes in het gelid, geheel ontwapend en met de handen omhoog, aan weerszijden in bedwang gehouden door geallieerde militairen. Ze kwamen uit de Mairestraat en werden op de Hoofdweg in gereedstaande vrachtauto's afgevoerd. Sommigen zwaaiden naar ons. Eén van hen was de oude kok uit de garage, die altijd een oogje dichtkneep. Wanneer Dina er was, was hij meestal afwezig! De andere 'bekende' Duitser was degene, die zich een paar dagen eerder in de schuur had verstopt. Met een vermoeid doch blij gezicht riep hij: *"Glücklich ist alles vorüber!"* Toen reden de auto's weg in de richting van Woensdrecht.

Honger

Nu de spanning van de laatste dagen begon weg te ebben, kreeg iedereen plotseling erg trek. Overal zag je de mensen hun voorraden aanspreken. Hoe ze eraan kwam mag de duivel weten, maar opeens stond Dina Breure naast ons met een pan gebraden worstjes. *"Juffrouw Kaufman, wil je ook een worstje?"* Moeder liet zich geen twee keer noden en nam er een. Ook ik hapte gretig in een heerlijk stuk vlees. *"Pas maar op, dat je er niet te veel van eet"*, waarschuwde moeder, *"Want we zijn de laatste tijd dat vette eten niet meer gewend en als je niet oppast ga je straks overgeven."* Ze had het nog niet gezegd of in een hoek van de schuur stonden al een paar mensen te kokhalzen. De gebraden kippepootjes, vermengd met chocolade was hen iets te veel geworden! Al gauw werd de euforie van de bevrijding getemperd. Er werd weer geschoten. Deze keer moesten we dekking zoeken voor de Duitse projectielen. Het deel van de schuur waar we de vorige nachten hadden geslapen was nu niet meer veilig en we werden aangeraden aan de andere kant van de scheidingsmuur een plaatsje te zoeken.

Weer naar Bath

Dat we nu echt waren bevrijd, drong maar heel langzaam tot ons door. Vader en nog een paar mannen waren inmiddels naar Bath vertrokken. Ze zouden proberen daar een paard en wagen te bemachtigen om wat huisraad op te halen. Moeder, Dina en ik wilden via het dorp naar ons eigen huis. Onderweg kwamen we een paar 'bevrijders' op de fiets tegen. Ze stapten af en wilden een praatje maken met de beide dames. Om de conversatie wat te vergemakkelijken, waren ze nogal gul met kauwgum, chocolade en sigaretten. Dat zowel de dames als de heren soldaten elkaars taal niet machtig waren, bleek slechts een geringe handicap tijdens onze ontmoeting. De kennismaking werd echter wreed onderbroken door het bekende geluid van overgierende granaten. Snel wierpen de soldaten hun fiets tegen de grond en drukten zich met ons tegen een gevel. Deze keer waren het geen geallieerde, maar Duitse granaten, die ons het leven zuur trachtten te maken. 't Kan snel veranderen in de wereld. Even later krabbelden we overeind, zeiden 'Goodbye' tegen de Canadezen en vervolgden onze weg. In ons huis hadden we niet veel meer te zoeken. Na een korte inspectie gingen we verder naar onze tijdelijke woning. Daar zagen we, dat de Canadese artillerie inmiddels een batterij kanonnen had opgesteld op het land naast ons tijdelijke huis. De lopen waren gericht op het naburige Krabbendijke. Nadat moeder wat spullen uit de woning had gehaald, keerden we terug naar de schuur van Bouman. Die middag zouden we naar Bath gaan, maar vanwege de beschietingen voelde ik daar weinig voor. *"We moeten",* zei moeder, *"'t Is daar veel veiliger dan hier, bovendien zit vader daar op ons te wachten."* Met een bonzend hart klom ik achterop de fiets en reden we weg in de richting van Bath. We waren nog maar net de Hervormde Kerk gepasseerd, toen we in de verte vader al zagen aankomen. Hij was op de fiets. *"Waar blijven jullie nou toch?",* vroeg hij ongeduldig. *"We moesten onderweg een paar keer schuilen en ik had moeite Harrie mee te krijgen",* verklaarde moeder de vertraging. *"Er vliegen steeds granaten vader en ik ben een beetje bang",* bekende ik benepen. *"Hoe kom je aan die fiets",* vroeg moeder, wijzend op het legergroene exemplaar aan vaders hand. *"Ik heb dit karretje voor veertig gulden van een Tommie gekocht",* antwoordde hij. Kort daarop bereikten we Bath. Het gehucht zat propvol Canadezen en in de nauwe straatjes stonden hun tanks, jeeps en gevechtswagens geparkeerd. Die nacht sliep ik een stuk rustiger dan de vorige.

De volgende dag maakte ik al gauw kennis met het soldatenvolk en bierde de ene reep chocolade na de andere. Ook mouwemblemen en baret-insignes waren welkome souvenirs. Weer een dag later sliepen we weer in ons eigen huis. Vader had met behulp van enkele dorpsbewoners de houten jalouzie van het voorkamerraam, die vanwege het puin vastzat, kunnen laten zakken. Met een stuk zeil werd de voorkant van ons huis verder wind- en waterdicht gemaakt. Ook de kachel konden we weer gebruiken. Toen ik bij onze tijdelijke woning ging kijken of de kanonnen er nog stonden, waren die natuurlijk allang vertrokken om het volgende stukje Zeeland aan de ijzeren greep van de bezetter te ontfutselen. Die avond sliep ik weer in m'n eigen bed.

Een nieuw hoofdstuk in ons leven was begonnen.

BEGIN VAN EEN NIEUW TIJDPERK

Weer in eigen huis

Zo goed en zo kwaad als dat ging, probeerden m'n ouders ons huis weer leefbaar te maken. Nu kregen we voldoende tijd de schade eens goed op te nemen. Er viel ook heel wat op te ruimen. Overal, tot in de voeringen van de meubels toe, lagen glas- en granaatscherven. Jarenlang heb ik een granaatscherf bewaard. Het door de explosie grillig gevormde roestige stukje ijzer was aan alle kanten zo scherp, dat je het niet zonder meer in je broekzak kon stoppen. Had je door onvoorzichtig beetpakken een wondje opgelopen, dan was het zaak dat zo spoedig mogelijk te behandelen, want voordat je het wist, had je een infectie opgelopen.

Echt wonen in ons bijna dichtgespijkerde huis konden we alleen in de achterkamer en op zolder. Met de winter vlak voor de deur was het leven in een huis vol tochtgaten en kieren bepaald geen prettig vooruitzicht. Later zou blijken, dat ongeveer tien procent van alle panden van ons dorp volledig was verwoest en dat bijna dertig procent ernstig was beschadigd. Slechts drie procent en dat waren zestien huizen, was niet door kogels, granaten of bommen geraakt.

Schade

De schade, die mijn ouders hadden geleden, werd na verloop van tijd vergoed. Na de bevrijding van ons land in 1945 werd een Schade-enquêtecommissie in het leven geroepen, die een vergoeding verstrekke in de vorm van een budget. Op vertoon van de aankoopbon van de goederen, die dienden ter vervanging van beschadigde spullen, kreeg men geld uitbetaald.

NSB-ers opgepakt

Met de komst van de bevrijders was het ook gedaan met het genoeglijk leven van de NSB-ers, die geen kans hadden gezien te vluchten. In een wilde jacht werden de landverraders van Zuid-Beveland bijeengedreven en opgeborgen in kampen van nissenhutten. Eén ervan werd aan de Derde Weg gebouwd, ironisch genoeg op het terrein van de regionale NSB-leider, boer Van Gorsel.

Elke morgen marcheerden de kaalgeknipte NSB-ers in een lange colonne naar een of ander werk. Onder hen was ook Piet van tante Sanne. Ik kan me nog goed herinneren hoe hij naar boven keek, wanneer de stoet ons huis passeerde en moeder en ik vanuit m'n slaapkamerraam het tafereel gade sloegen. Soms zwaaide hij en moeder zwaaide dan, zij het wat ingetogen, terug. Ik schaamde me een beetje voor het feit, dat daar een neef van me liep. Moeder moet ongeveer hetzelfde hebben gevoeld. Ze had medelijden met Piet, die destijds uit economische overwegingen voor de NSB had gekozen en nu tussen de ergste landverraders liep. Moeders medelijden voor Piet was begrijpelijk, want in de jaren twintig was zij kindermisje bij tante Sanne geweest. Daar had zij 'de guus van tante Sanne', zoals m'n neefjes en nichtjes door de familie werden genoemd, min of meer groot gebracht. Een echte landverrader is Piet Vlaming dan ook nooit geweest. Hij was slechts sympathisant, die op het verkeerde paard had gewed. Halverwege 1948 waren de meeste NSB-ers berecht. De zware gevallen werden in Rilland opgesloten. Na enige tijd werd ook dit laatste NSB-kamp opgeheven en werden de overgebleven delinquenten naar een gewone gevangenis overgebracht, waar zij de rest van hun tijd konden uitzitten. Alleen het huis, waarin de commandant van het kamp had gewoond, heeft nog lang bestaan en werd pas ruim dertig jaar later afgebroken.

Geneugten

Zo langzamerhand werden we verwend met de geneugten, die we zolang hadden moeten ontberen. Bij het gemeentehuis, waarin een deel van de Canadezen was ondergebracht, stond ik vaak om een boterham te bedelen. Zo'n witte, zachte boterham, die rijkelijk besmeerd was met roomboter en voorzien van een laag abrikozenjam, marmelade of corned beef. De Canadezen waren vrij gul met die dingen. Ze werden later afgelost door de nogal formele Engelsen. De Britten waren ook veel stugger dan de jolige Canadezen, die helaas maar enkele weken in ons dorp verbleven. Hoewel de Engelsen toch ook onze bevrijders waren, vonden wij jongens ze lang niet zo populair als hun voorgangers. Behalve het verzamelen van allerlei etenswaren, hielden we ons ook fanatiek bezig

met het verzamelen van mouw- en baremblemen en andere militaire onderscheidingstekens. Ze werden niet in een doosje weggeborgen, nee, we lieten onze moeders deze trofeeën op onze eigen jas naaien en pareerden daarmee vol trots door het dorp. Ook projectielen en hulzen ontkwamen niet aan onze verzamelwoede. Lege hulzen verzamelen was nog tot daaraan toe, maar zodra er een kogel aan vastzat was het uitkijken geboden. Van hogerhand werd nadrukkelijk hiervoor gewaarschuwd, omdat zo'n onbekend projectiel wel eens spontaan kon exploderen. Kinderen gingen met een spijker in zo'n huls wroeten om te kijken of er nog kruit in zat. Sommigen zijn daar nooit achter gekomen..... De koperen hulzen waren vooral geliefd om hun metaalwaarde. Handige knutselaars maakten er asbakken, bloemenvazen of zelfs paraplubakken van. Vooral die lange hulzen van het luchtafweergeschut waren, nadat ze grondig waren gereinigd en opgepoetst, zeer geliefd als pronkstuk op de schoorsteenmantel of vensterbank.

Het enige souvenir, dat ik aan de oorlog heb overgehouden, is een granaatscherf, een patroontasje, een Duitse helm, een koperen granaathuls en een doosje afgeschoten geweerkogels. De Duitse helm, die er niet uitzag, heb ik op een dag groen geverfd. De granaatscherf heb ik na verloop van tijd maar weggegooid. Het ding was namelijk scherp en bovendien zwaar verroest.

Ballonnen

Ter bescherming van de vaarroute naar Antwerpen tegen Duitse luchtaanvallen, hadden de geallieerden in de Westerschelde enorme zilveren ballonnen aan lange kabels opgehangen. Die lange lijnen zaten vast aan boten, die op de Schelde dreven of aan de grond waren verankerd. Vooral wanneer de zon scheen, leek er één groot zilveren scherm boven het water te hangen.

Weer een krant

Na de bevrijding viel er bij ons thuis eindelijk weer een krant in de bus. Bladen, die tijdens de oorlog illegaal werden verspreid, konden nu eindelijk zonder al die geheimzinnigheid verschijnen. Halverwege de oorlog was vader al op zo'n illegaal blad 'geabonneerd'. Ik kreeg het echter nooit te zien. M'n ouders waren veel te bang, dat ik op straat m'n mond voorbij zou praten. Na de lezing verdween zo'n blad spontaan in de kachel of het werd aan een andere vertrouwde bekende doorgegeven. Toen de bezetter was verdreven en de bladen normaal konden verschijnen, kreeg ik ze ook te zien. Er waren verschillende: Je Maintiendrai, Vrij Nederland, Christoffor en Vrije Stemmen uit de Ganzestad. Deze laatste zou lange tijd ons huisblad blijven.

DINSDAG 7 NOVEMBER 1944

1e Jaargang No. 4 (77)

Vrije Stemmen uit de Ganzestad

Algemeene leiding: B. G. KLOOSTERZIEL en S. L. BOERMA. — Redactie: R. ZUIDEMA

Abonnementen uitsluitend per week à 25 cent. Losse nummers 5 cent. Verkrijgbaar Adm. L. Kerkstraat 40 (9-12 en 2-4 uur)

Oorlogsverwoestingen op Zuid-Beveland

Na de invasie der geallieerden in Frankrijk, waarbij uit den aard der zaak in Normandië en Bretagne, in verband met de vestiging van bruggenhoofden, veel verwoest werd, werd het overgrootste deel van Frankrijk en daarna heel België in zeer korten tijd bevrijd en daardoor waren de verwoestingen gering.

Begin September l.l. was men de Hollandsche greazen gevaderd en een golf van optimisme ging over ons volk —

Boven genoemde gemeenten zijn zeer zwaar getroffen; van enkele anderen (o.a. Ellewoutsdijk) is ook reeds bekend, dat de schade zeer groot is; weer andere gemeenten hebben veel minder schade en zeer zeker kunnen we heel dankbaar zijn, dat de centrum-gemeente Goes zoo bijzonder weinig beschadigd is; doch het staat nu al reeds vast, dat ook op Zuid-Beveland veel en ernstige schade is veroorzaakt; dat het woning- en huisvestings-

Laatste Berichten.

Westfront. Aan de Duitse troepen in Middelburg werd gisteren een ultimatum gesteld om zich over te geven.

De Duitschers houden nog slechts stand bij Middelburg en Veere.

Een paar duizend Duitschers houden nog stand bij Moerdijk en Willemstad, maar het zijn meestal kleinere groepen.

In de afgelopen maand werden ruim 3000 km² Ned. grondgebied en 570.000 Ned. burgers bevrijd.

Kop van de Vrije Stemmen uit de Ganzestad van 7 november 1944. Begonnen als illegaal blad tijdens W.O.II, verscheen het na de bevrijding van Zuid-Beveland meer dan een jaar als legale door de autoriteiten toegestane krant.

Sinterklaas is er weer!

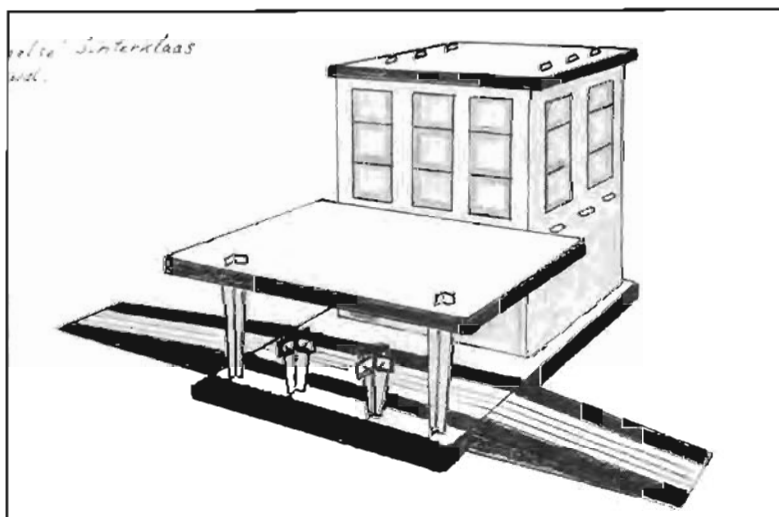
Als kind mocht je weer een verlanglijstje maken, maar het was echter de vraag of je wensen ook gerealiseerd werden. Je was in die dagen al tevreden, wanneer Sinterklaas hoogst persoonlijk je brief had beantwoord. En dat had-ie. Ook deze keer. Mijn ouders hadden ook dit jaar ervoor gezorgd, dat het Sinterklaasfeest niet onopgemerkt voorbij zou gaan. 's Middags werd het pas echt feest. De Engelse militairen hadden speciaal voor de kinderen van het dorp een echt sinterklaasfeest georganiseerd. Het vond plaats in "Het Wapen van Rilland", een zaaltje, dat naast bakkerij Hommel aan de Hoofdweg lag.

In afwachting van de komst van de Goedheiligman moesten wij enkele liedjes zingen. Toen we een groot deel van het repertoire hadden afgedraaid, verscheen eindelijk Sint Nicolaas in hoogst eigen persoon en schreed hij, vergezeld van zijn Pieten, de zaal in. Wuivend naar alle kanten beklom hij tenslotte een soort podium en nam hij plaats in een versierde stoel. Een wereld ging voor mij open. Ik, die al die jaren rotsvast in Sint had geloofd, zag nu de Goedheiligman voor het eerst in levende lijve! Ondanks alle geruchten, die het tegendeel probeerden aan te tonen, bestond de kindervriend dus toch! In een lange rij werden de kinderen één voor één langs de Sint gevoerd. Tevoren waren wij geïnstrueerd netjes "Thank you Santa Claus" te zeggen. En dat deed ik dan enigszins schuchter toen ik goed en wel voor m'n vleesgeworden droom stond. De onmiskenbaar zeer oude baas mompelde iets terug, maar ik kon het niet verstaan. Ik vond het wel logisch, dat je Sinterklaas in een vreemde taal moest toespreken, want tenslotte kwam hij uit een ver land. Dat de Sint, evenals z'n zwarte helpers, van Engelse bloede waren, drong op dat moment niet tot me door. Die middag kreeg ik, behalve veel snoep, ook een kartonnen doos met onbekende inhoud. Gezien de grootte had er best een spoorlijn in kunnen zitten!

Bouwpakket

Toen m'n ouders en ik thuiskwamen werd de doos natuurlijk gretig uitgepakt. Ik was wel een beetje teleurgesteld toen ik de inhoud zag. Allemaal losse onderdelen van karton. Een legpuzzel was het niet, dat kon ik zo wel zien. Vader had echter al gauw in de gaten, dat het een bouwpakket was. Toen we gezamenlijk de zaak met veel moeite in elkaar hadden gezet, bleek het een grote garage te zijn. Het gevaarte bleek ook demontabel. Toen het duidelijk was hoe het geval moest worden opgebouwd, begon ik er plezier in te krijgen. Dat was pas een leuk werkje. Het in elkaar zetten van bouwpakketten zou een jaar later één van mijn favoriete liefhebberijen zijn. Heel wat bouwplaten van schepen, vliegtuigen en huisjes heb ik naderhand in elkaar gezet.

Na de bevrijding kwam er natuurlijk steeds meer speelgoed in de winkels. Vader en moeder vonden het echter verstandig niet steeds aan mijn verlangens toe te geven. Daarin hadden ze natuurlijk gelijk, maar als kind zou je al dat mooie speelgoed best willen hebben. Wel heb ik nog eens een zgn. duikelaartje gekregen.

Potloodtekening van Harrie Kaufmans sinterklaascadeau uit 1944.

Familie in bevrijdingstijd

Bij het begin van het najaar 1944 heeft Maarten Burgers, samen met de buurman, een schuilkelder gegraven in de tuin van z'n ouderlijk huis aan de 2e Marktstraat 10 in Breda. Oom Jo was hiertoe niet meer in staat, want hij was al sinds 1933 afgekeurd. Daarvoor was hij werkzaam als stoker bij de Zuiderspoorweg, later de BBA. Vanaf die tijd moest tante Dina enkele uren per dag als poetsvrouw uit werken gaan om een bescheiden aanvulling te verdienen op het toch al karige invaliditeitspensioen. Gelukkig zijn ook zij en Opoe Kaufman, die bij hen inwoonde, de oorlogsjaren zonder al te veel ellende doorgekomen. Hoewel er natuurlijk aan van alles gebrek was, hebben ze niet echt honger hoeven te lijden. Breda werd door de Polen bevrijd. Oom Pieter en tante Sijs, die aan de Rijsbergseweg in Princenhage, later gemeente Breda, woonden, hebben eveneens de laatste oorlogsdagen in de schuilkelder doorgebracht. Ook zij hebben geen nadelige gevolgen van de oorlog ondervonden. Wel viel, enkele maanden na hun bevrijding, een Duitse V-1 schuin tegenover hun huis. Gelukkig waren er geen doden, maar de materiële schade was aanzienlijk en overal lag glas in huis, want alle ruiten waren gesprongen.

Knutselen

We hadden een buurman, die zeer handig was in het vervaardigen van allerlei zaken, van kippenhok tot kinderspeelgoed. Bram Imanse zag kans om uit een eenvoudig aanmaakhoutje de leukste dingen te snijden. Ik moet toen waarschijnlijk hebben gedacht: "Wat hij kan, moet ik ook kunnen". In het begin zag mijn werkstuk er nogal ruw en onbeholpen uit, maar allengs werd ik vaardiger met mes en schuurpapier en knutselde m'n eerste vliegtuigje elkaar. Bij Rijnberg, de schilder, bietste ik wat restjes verf en beschilderde daarmee mijn eerste werkstuk. Ik had zelfs geleerd hoe je een propeller moest maken. Met een spijkertje werd het ding op de neus van het houten vliegtuig gemonteerd. Bij voldoende wind draaide het propellertje dat het een lieve lust was. M'n knutselvaardigheid bleek zich echter zo goed te ontwikkelen, dat ik kans zag om van hout en wat oude rijwielonderdelen een 'motorfiets' te construeren. Weliswaar zonder motor, maar dat geluid maakte ik zelf erbij: "*Brrrrm...Brrm!*" Het ding heeft overigens niet lang geleefd. De constructie bleek toch te zwak. Erop zitten ging nog wel, maar ermee rijden was een andere zaak!

Na een aantal proefritten was de besturing en de wielophanging reeds aan een grondige servicebeurt toe. Toen ik in de gaten kreeg, dat m'n constructie een flop was, heb ik het geval gedemonsteerd en de onderdelen voor weer een ander idee gebruikt. Voor de oorlog uitbrak had de rijwielafabriek 'Union' een reclamebrochure uitgegeven, waarin de geschiedenis van het rijwiel was uitgebeeld. Eén van die rijmpjes had me geïnspireerd tot het maken van mijn 'loopfiets':

*"Eerst was er niets, toen was er iets.
En daar men telkens wat nieuws verzon,
was er eindelijk de Union."*

Hongerwinter

Hoewel voor ons het dagelijks leven weer bijna normaal was geworden, stond de rest van Nederland, dat nog bezet gebied was, de barre winter voor de deur. Het zag er niet naar uit, dat ze 'boven de rivieren' snel bevrijd zouden worden. Honger, wij wisten nauwelijks wat dat was, hoe het voelde om met een lege maag naar bed te moeten. Toch probeerden we ons wel voor te stellen hoe het moest zijn suikerbietten, tulpebollen en aardappelschillen te moeten eten. We huiverden bij die gedachte alleen al. Ik probeerde een keer een stukje suikerbiet te eten om toch maar eens te weten hoe dat smaakte. Ik wist niet hoe snel ik dat spul moest uitspugen! Als kind dacht je er verder niet over na. Voor ons begon een witte boterham, belegd met allerlei lekkers al gewoon te worden.

Meat and Vegetables

De Tommies hadden vele nieuwe dingen meegebracht. Zo was er 'evaporated milk', sterk geconcentreerde melk in blik, die veel lekkerder smaakte dan de melk gemaakt van melkpoeder.

Die poeder moest worden aangemaakt met water en daarna worden opgewarmd. Hoe goed je de gebruiksaanwijzing ook opvolgde, het poeder loste nooit voldoende op, koekte aan de bodem van de pan en brandde aan. Dit gaf natuurlijk een nare smaak aan de rest van het mengsel.

Verder waren er 'vegetables' in blik, sigaretten in blik, soep en vlees in blik en nog een aantal zaken, die voor de oorlog bij ons volslagen onbekend waren. We leerden echter snel en spoedig wisten we wat er achter die vreemde opschriften op die legergroene blikken schuilging. Het openmaken ervan was een kunstje apart, want bij sommige blikken, bijvoorbeeld sigaretten, was de opener al ingebouwd!

Hulpactie

Noord-Nederland leed echter honger. De volwassenen bij ons beseften gelukkig wat daar gaande was en organiseerden spontaan hulpacties. Ik herinner me nog, dat in het zaaltje, waarin wij sinterklaasfeest hadden gevierd, de actie 'Zuid helpt Noord' van start ging. Gangmaker was dominee Aalbers. Tijdens een zogenaamde openbare veiling fungeerde hij als veilingmeester en trachtte ten behoeve van de mensen in bezet gebied geld en goederen in te zamelen. Vooral veel geld was nodig om eten te kopen. Op een gegeven moment hield de dominee een ei in de palm van zijn hand en verkocht dit bij opbod. Toen niemand meer wilde bieden en zelfs op het 'eenmaal andermaal' niet meer werd gereageerd, toonde de dominee het ei in zijn geheel. Het bleek een half ei te zijn! De hoogste bieder was gefopt, maar was wel zo sportief om zijn bod gestand te doen.

Learn English

De Canadezen waren nog maar goed en wel in ons dorp of vader had twee boekjes gekocht getiteld: "Hoe zeg ik het in 't Engels". M'n ouders en ik probeerden zo snel mogelijk enkele zinnen uit ons hoofd te leren. Het kunnen converseren met de bevrijders was niet alleen belangrijk voor m'n ouders, maar ook ik wilde wel eens wat in die vreemde taal kunnen zeggen of er wat van kunnen verstaan. "Tracht u verstaanbaar te maken voor uw bondgenoten en vrienden in hun eigen taal", luidde de opwekking op de kaft van het ene boekje. Op het andere stond: "Leer Engels, de taal van de wereld en die van onze bevrijders."

Vooral tijdens feestavonden, die de Canadezen en later de Engelsen gaven was het erg handig als je hun taal een beetje machtig was. Vaak was er in het zaaltje gelegenheid tot dansen. Vader en moeder, die wel erg veel van dansen hielden, gingen er een enkele keer naar toe. Soms mocht ik mee. Voor m'n gevoel duurde zo'n avond tot diep in de nacht. Zelf heb ik in dansen nooit zoveel zin gehad. Ook toen niet. Was het gebrek aan maatgevoel of was het een vorm van valse schaamte, die me ervan weerhield me op de dansvloer te begeven? Moeder spoorde me er wel toe aan. Thuis deed ze dan voor hoe ik m'n voeten moest zetten en bij gebrek aan muziek zong ze zelf maar één of ander walsdeuntje. "*Het is altijd makkelijk als je kunt dansen, vooral in het geval je een meisje krijgt!*", trachtte ze me te motiveren. Hoe moeder het echter ook probeerde en hoe serieus ik ook m'n best deed, de danslessen waren niet aan mij besteed. Ik keek liever toe hoe de paren over de dansvloer zweefden. Inwendig was ik wel een beetje jaloers. M'n interesse ging echter meer uit naar het begeleidende orkestje. Met volle aandacht sloeg ik de muzikanten gade. Binnen de kortste keren kende ik dan ook de Engelse deuntjes, waarop werd gedanst, uit m'n hoofd. Eén keer heb ik enthousiast meegedaan. Dat was aan het eind van zo'n avond, die meestal werd besloten met het dansen van de Hoki-Poki. Een dans waarbij eerst de ene voet en dan de andere naar voren en naar achter werd gezet. Vervolgens kwamen alle ledematen, tot je neus toe, aan de beurt! Dat vond ik wel erg leuk om te doen, want de tekst van het liedje gaf al aan wát je moest doen.

Energie

De elektriciteitscentrale in Vlissingen was spoedig na de bevrijding al weer in werking. De energievoorziening aan particulieren was echter zeer beperkt. Vaak zaten we in huis met een kaarsje of een olielampje te eten. "Vroeg naar bed gaan" was niet alleen een methode om energie te sparen, maar ook om de lange donkere winteravonden wat te bekorten. De beperking van ener-

gie was het gevolg van het feit dat kolen, waarmee de centrale werd gestookt, schaars waren. De Limburgse mijnen functioneerden wel, maar de produktie was voor een groot deel bestemd voor de geallieerden, die de kolen hard nodig hadden voor hun Ardennenoffensief.

Ook vlak voor de bevrijding was water beperkt en onregelmatig leverbaar, zodat we vaak emmers in voorraad moesten tappen. Dit water werd uitsluitend gebruikt voor drinkwater en om het voedsel te bereiden. Na de bevrijding werd het water per tankwagen aangevoerd en straat voor straat gedistribueerd. Tot het moment dat de waterleiding hersteld was, bleef goed drinkwater schaars. Vader had al vóór de bevrijding een groot vat weten te bemachtigen, dat hij aan de regenpijp koppelde. Zo hadden we voldoende water om onszelf te wassen, de was te doen en om schoon te maken.

Vader op visvangst

"Een beetje afwisseling op het menu van alledag, kan geen kwaad", moeten m'n ouders hebben gedacht. Hun trek in iets anders was natuurlijk een luxeprobleem, dat in schrille tegenstelling stond met de honger, die de mensen in bezet gebied leden. Vader was echter, evenals moeder, dol op vis en op uitnodiging van z'n collega Verhalle ging hij op zekere dag op visvangst. Verhalle wist in het Vierkante Gat, dicht tegen de spoorbaan, een boot te liggen. Het hoekige zwart geteerde vaartuig was nog van stationschef Stevens geweest. Ze hoefden de boot echter niet te gebruiken, want er lag inmiddels een dikke laag ijs op het water. Kleumend van de kou had vader, zo vertelde hij later, toegekeken hoe z'n collega een bijt in het ijs hakte en vervolgens een touwtje met aas in het gat liet zakken. Lang hebben de beide mannen niet in de bittere kou gezeten. Bibberend kwam vader met twee karpers thuis.

Moeder was helemaal niet zo enthousiast over vaders wonderbaarlijke visvangst. Als dochter van een vishandelaar wist ze maar al te goed hoe moeilijk het was zo'n zoetwatervis van z'n schubben en van z'n graat te ontdoen. Bovendien smaakte zoetwatervis heel anders dan zeevis. Het verwijderen van de schubben was een vervelend karweitje, waarbij ze moest oppassen dat de schubben tijdens het afkrabben niet door de hele keuken vlogen. Hoewel moeder haar uiterste best had gedaan de vis te fileren, verslikte ik me al bij de eerste hap in zo'n klein, venijnig scherp graatje. De smaak van de vis verloochende z'n afkomst niet: pure onversneden Zeeuwse modder!

Weer een bloedvergiftiging

Deze winter bracht ons weer wat ongemakken. Zoals altijd moesten vader en ik ons plasje achteraan het tuinpad plegen. Nu het echter zo hard vroom, was dit niet alleen een onverdeeld genoegen, maar ook een hachelijke onderneming. Vooral 's morgens vroeg, wanneer het pad nog glad was. Het moest dan eerst worden schoongemaakt en van een laagje kolengruis worden voorzien. Ook onze 'waterplaats' was bevroren. Op een keer had ik hoge nood, bereikte heelhuids de slootkant, haalde m'n piemeltje tevoorschijn en sproeide vervolgens genoeglijk in het rond! Ik besepte echter niet, dat m'n urine snel afkoelde en een nieuwe ijslaag op de grond vormde. Toen ik klaar was en m'n 'sjareltje' weer keurig had opgeborgen, wilde ik met gezwinde spoed omdraaien om daarna met een sprintje ons warme huis te bereiken. Dat sprintje ging niet door. In plaats daarvan maakte ik een pirouette op m'n zelfgemaakte ijsvloertje, gleed uit en viel daarbij met m'n linkerduim in een glasscherf. Een forse snee was het gevolg. Op dat moment bloedde het nog nauwelijks. Met m'n andere hand omklemde ik m'n gewonde duim en rende ons huis binnen. Snel riep ik moeder en liet de wond zien. Gauw deed ze er een verband om en vrijwel direct daarna begon de wond te bloeden. Weldra was het verband rood gekleurd. Door nog een paar stukken verband om m'n duim te draaien kon het bloeden worden gestelpt. Een paar dagen later ging m'n duim flink zeer doen en was er weer de bekende rode streep in m'n arm te zien. *"Doe je duim maar vlug in het hete sodawater"*, adviseerde moeder. Enkele dagen achtereens moest ik de behandeling een paar keer per dag ondergaan. Toen was de rode streep weggetrokken en deed m'n duim niet zoveel pijn meer. Hoewel de behandeling had geholpen, zou vrijwel m'n levenlang een fors litteken op m'n linkerduim mij aan dit voorval blijven herinneren. Bij latere gevallen van 'hoge nood in wintertijd' was ik wel een stuk voorzichtiger, vooral wanneer het had gevoren!

Oudjaar 1944

Inmiddels had vader een grote kaart van Europa gekocht, waarop hij met rood en blauw potlood de verrichtingen van de geallieerde legers aangaf. Elke avond, nadat hij ergens de nieuwsberichten had beluisterd, werkte hij de kaart bij. In één lange feestroes bereikten we het einde van het jaar 1944. Voor het eerst sinds vier jaar zouden we weer ongestoord Oud en Nieuw kunnen vieren, compleet met koenkelpot! Een attractie voor de Engelsen, die zo'n fenomeen nog nooit hadden gezien. Deze keer hoefden we niet ver te lopen om onze zakken gevuld te krijgen. De soldaten vonden het prachtig en keer op keer moesten wij onze folkloristische vertoning herhalen!

Verb to be toe bie	Werkwoord zijn
present	onvoltooid tegenwoordige tijd.
I am (ai em)	ik ben
you are (joe aar)	lij bent
he is (hi iz)	hij is
she is (sjie iz)	zij is
it is (it iz)	het is
we are (wie aar)	wij zijn
you are (joe aar)	gij zijt
they are (thee aar)	zij zijn
perfect	volt. teg. tijd
I have been (ai hæv bien)	ik ben geweest
you have been (joe hæv bien)	lij bent geweest
he has been (hik hez bien)	hij is geweest
she has been (sjie hez bien)	zij is geweest
we have been (wie hæv bien)	wij zijn geweest
you have been (joe hæv bien)	gij zijt geweest
they have been (thee hæv bien)	zij zijn geweest
imperfect	ouv. verl. tijd
I was (ai woz)	ik was
you were (jou wur)	lij was
he was (hik woz)	hij was
she was (sjie woz)	zij was
we were (wie wur)	wij waren
you were (joe wur)	gij waart
they were (thee wur)	zij waren
pluperfect	volt. verl. tijd
I had been (had bien)	ik was geweest
you had been (" ")	lij was geweest
he had been (" ")	hij was geweest
she had been (" ")	zij was geweest
we had been (" ")	wij waren geweest
you had been (" ")	gij waart geweest
they had been (" ")	zij waren geweest

Pagina uit "Learn English, the language of the world and of our liberators." Het boekje verscheen bij drukkerij De Zoom te Bergen op Zoom. Het telde 45 pagina's en kostte fl. 1,25.

LEVEN IN VRIJHEID

Mossels eten met bevrijders

Sinds hun komst naar Zeeland hadden de Tommies ons al zoveel materiële en geestelijke genoegens verschaft, dat de inwoners van ons dorp vonden, dat ze nu eindelijk eens wat terug moesten doen om onze erkentelijkheid te tonen. Het minste wat we konden doen, was de soldaten wat huiselijke gezelligheid geven. Ook m'n ouders stelden hun woning open voor de Engelse militairen. Vader had een stel artilleristen leren kennen, toen hij op het station Woensdrecht de geallieerde treintransporten regelde.

Op een avond kwamen Albert Jupp en John Kelly kennismaken. Het waren twee heel verschillende mannen. Albert was een doodserieuze, wat ingetogen jongen. John daarentegen, was een nonchalant type en leek de vrolijkheid zelve. Aan hun gedrag was duidelijk te merken, dat beiden uit een totaal verschillend milieu kwamen. Met mijn ouders spraken ze af mossels te komen eten. Een paar dagen later zaten m'n ouders en ik samen met onze Engelse gasten bij het zwakke schijnsel van een petroleumlamp de schelpdieren uit hun omhulsel te peuteren, terwijl we de conversatie gaande hielden met behulp van de woorden, die we uit de boekjes hadden geleerd. Albert liet het zich goed smaken, maar aan het gezicht van John te zien, was het blijkbaar de eerste keer, dat hij dit zeebanket kreeg voorgeschoteld.

Moeder at de mosselen wel eens rauw, zoals oesters. Vader en ik aten ze liever gekookt. We hadden elk een kommetje azijn voor ons, waarin we de mosselen doopten, voordat we ze met een stukje brood opaten. Na de maaltijd presenteerde één van de soldaten een sigaret. Op die avond heb ik moeder voor het eerst, maar ook voor het laatst, zien roken. Nou ja, eigenlijk mocht dat geen roken heten, ze hield de peuk meer vast, dan dat ze hem in haar mond stak. Moeder 'rookte' voor de gezelligheid mee, want lekker vond ze het beslist niet. Ik vond het echter wel hartstikke modern van haar, want veel jongere vrouwen uit ons dorp had ik ook zien roken, al was het dan nog niet midden op straat, zoals in de latere jaren wel het geval was.

Albert Jupp heeft ons later uit dankbaarheid voor de genoten gastvrije avondjes een ingelijste foto toegezonden. Later heeft vader nog wel getracht via het adres, dat achterop de foto stond, contact te zoeken, maar zijn brieven kwamen onbestelbaar retour.

Koolzaadolie

Hoewel we al een paar maanden waren bevrijd, kwam het dagelijkse leven maar moeizaam op gang. Wij stookten bijvoorbeeld alles wat maar brandbaar was om het een beetje warm te hebben. Spijsolie produceerden we zelf uit koolzaad. Dat deden we al tijdens de bezetting. We moesten het toen echter stiekem doen, want het zelf maken van spijsolie uit koolzaad was door de bezetter verboden. Toch was er bijna in ieder gezin zo'n apparaatje. Ook wij hadden er een. De molentjes werden in het geniep in de werkplaatsen van De Schelde in Vlissingen gemaakt. Een enkele keer werd er wel eens een in beslag genomen. Het koolzaad groeide, bij wijze van spreken, in onze achtertuin, zodat we daaraan geen gebrek hadden. Het persen van het zaad was echter een vermoeiend en tijdrovend karwei. Met veel kracht moest de slinger worden rondgedraaid. Uit de kleine gaatjes van de pers parelden de oliedeeltjes, die zich tot een druppel samenvoegden en tenslotte in een bakje werden opgevangen. Aan het einde van de persleiding kwam een harde staaf uitgeperst zaad tevoorschijn. Samen met het hout van stukgehakte spoorbielsen was dat uitstekende brandstof voor de kachel. De koolzaadstaven hadden echter één nadeel. Uit de schoorsteen kwam niet alleen een vette rook, maar bovendien was in de verre omtrek te ruiken, dat koolzaad werd gestookt. Tijdens de bezetting moesten we die koolzaadresten dan ook mondjesmaat stoken.

Duits vuurwerk

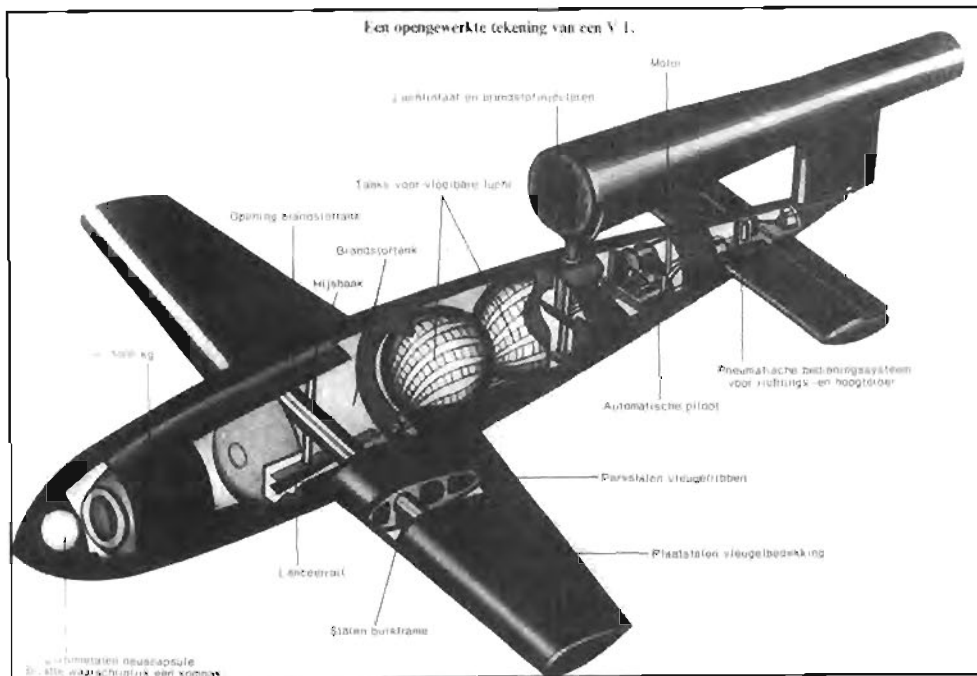
Waren we eindelijk verlost van het granaatvuur, kregen we met geheel ander gevaar te maken, dat nogal onberekenbaar was, namelijk de V-1. De Duitsers noemden dit hun 'Vergeltungswaffe'. Voor ons waren het gewoon vliegende bommen. Ze werden voor het eerst in Frankrijk afgevuurd en waren bestemd voor Engeland. Op 13 juni 1944 viel de eerste V-1 op Londen. De V-1 was, in tegenstelling tot de V-2, een klein onbemand vliegtuig met een explosieve lading aan boord. In Nederland werden vanaf januari 1945 vliegende bommen afgevuurd vanuit o.a. Hellendoorn en Delden. Ook in Lisse, Vogelenzang, Rijswijk, Delft en Vlaardingen stonden afvuurinstallaties. De V-1's, die in Zuid- en Noord-Holland werden afgevuurd, waren op Antwerpen gericht en passeerden ons dorp en de Kreekrakdam. De vliegende bommen waren echter dermate bedrijfsonzeker, dat het merendeel tijdens de lancering ontplofte, in de Ooster- of Westerschelde terecht kwam of vroegtijdig werd neergeschoten. Bij het zwaar beschadigde NS-station Woensdrecht was een luchtdoelbatterij van de geallieerden gestationeerd. Op een ochtend vertelde vader dat hij de afgelopen nacht had gezien, dat de Tommies wel honderd vliegende bommen hadden neergehaald. 't Was fraai vuurwerk!

Een wonder

De V-1 was, zoals gezegd, een onbetrouwbaar en spookachtig projectiel. Ze werden bij voorkeur gelanceerd wanneer het weer niet al te fraai was. Dagen, waarop het regende of miste waren favoriet, maar het gebeurde ook wel, dat op een zonovergoten dag het geluk door het inmiddels overbekende motorgepruttel verstoord werd. Je wist, dat die dingen voor Antwerpen bestemd waren en dus behoorden over te vliegen. In de praktijk gebeurde dat echter lang niet altijd. Zodra de motor van dat ding stil hield, duurde het slechts enkele seconden, voordat het zich in verticale stand draaide en neerstortte. Een keer is er eentje volledig uit de koers geraakt en heeft toen in

Yerseke dood en verderf gezaaid.

Op een dag was het weer raak. Ik was om een uur of twaalf uit de school thuisgekomen. Toen we het bekende en typische hakkepuif geluid van een naderende V-1 hoorden, liepen moeder en ik onmiddellijk de achtertuin in en probeerden het gevaar te lokaliseren. Samen met de inmiddels ook naar buiten gekomen burens stonden we in de lucht te staren. Opeens zagen we de moordmachine. Hij kwam recht op ons af. We waren er al bijna zeker van, dat ook deze door zou vliegen, toen vlak boven ons hoofd het gepruttel ophield. Nu was het zaak weg te hollen van de plaats des onheils of een goede dekking te zoeken, want het geval kon elk ogenblik neerstorten. We aarzelden echter, bleven gefascineerd aan de grond genageld staan en keken angstig naar boven. Tot onze stomme verbazing stortte het projectiel niet neer, maar draaide om z'n as en vloog, als door een onzichtbare hand gedreven, geruisloos terug in de richting van waaruit het was gekomen. De opluchting en het bevrijdende gevoel, dat na deze belevenis zich van ons meester maakte, is nauwelijks in woorden uit te drukken. Later hoorden we van vader, dat de Tommies bij Woensdrecht het ding uit de lucht hadden geschoten. Was een beetje thermiek wellicht de oorzaak van het vreemde gedrag van de V-1? We zijn het nooit te weten gekomen. Een wonder was het echter wel!

Sluipmoordenaar

Vanaf januari 1945 moest ik weer naar school. De laatste les was vlak voor de zomervakantie in juni 1944 geweest. Het werd dus echt tijd, dat we weer wat kennis opdeden. Omdat onze school, de School met den Bijbel, eerst door de Duitsers en later door de Engelsen in gebruik was genomen, kregen we les bij meester Elshout thuis. De huiskamer was omgetoverd tot leslokaal, maar omdat de ruimte beperkt was, kregen we klas voor klas les volgens een rouleersysteem. De tijd, die we niet op 'school' konden zijn, moesten we gebruiken om een omvangrijk pak huiswerk te maken.

Toen ik op een dag, omstreeks het middaguur, op weg naar huis op de Hoofdweg ter hoogte van de smidse liep, hoorde ik in de verte het bekende pruttelende geluid van een vliegende bom. Eerder die ochtend was er ook al eentje overgevlogen, maar die verdween gelukkig in zuidelijke richting en zal wel in de Schelde zijn neergestort. "Deze zal ook wel overvliegen", dacht ik bij mezelf, terwijl ik de lucht afzocht naar het naderende gevaar. Nog voor ik het ding had ontdekt,

hoorde ik de motor stil vallen. Ik schoot meteen de smidse aan het begin van het Spokewegje in. Geen seconde te laat, want onmiddellijk daarna volgde een enorme dreun en een harde knal. Weer had zo'n afzichtelijk wapen ergens z'n vernietigende werk gedaan. Aan de rookkolom te zien moest de bom net even buiten het dorp zijn gevallen. Snel rende ik naar huis. Daar hoorde ik, dat de bom vlak bij het huis van de familie De Vey aan de Bathseweg was neergekomen. De twintigjarige dochter raakte zodanig gewond, dat ze haar gezichtsvermogen verloor. Haar vader, een man op leeftijd, raakte zwaar gewond. Anderen, die daar in de buurt waren, raakten lichtgewond of kwamen met de schrik vrij. Het huis van de familie De Vey was onherstelbaar beschadigd en is later afgebroken. Lange tijd hierna werd het dorp nog herinnerd aan wat er die middag was voorgevallen. Voortaan zagen de dorpsbewoners juffrouw De Vey met een blindenstok en een zwarte geleidehond door het dorp lopen. Echter ook aan de vliegende bommen raakte men op een gegeven moment gewond. Op een ochtend werd ik, voor mijn doen, nogal vroeg wakker. Ik hoorde echter, dat moeder al op was. Er moest dus wat aan de hand zijn. "*Klopt*", zei moeder enigszins laconiek, "*er is daarnet een V-1 achter het kerkhof gevallen.*" Blijkbaar was ik van de explosie wakker geworden. We hadden weer geboft, dat het ding niet in onze straat was neergekomen.

Weer vaccinaties

In januari 1945 werd een begin gemaakt met de bestrijding van hoofdluis bij kinderen. De 'ziekte' was eind 1944 overgebracht door evacués o.a. uit Walcheren. De behandeling was in handen van het Rode Kruis en het in Engeland opgerichte Vrouwenhulpkorps, VHK. Over je hoofd werd een rijkelijke hoeveelheid DDT uitgestort en als een koekebakker, die zojuist een zak meel over zich heen had gekregen, werd je naar huis gezonden. Moeder had inmiddels een houten kammetje met een uiterst fijne vertanding gekocht en kamde daarmee regelmatig m'n haar, waardoor de gedode luizen werden verwijderd.

Enkele weken later werden we ingeënt tegen difterie en roodvonk. De Duitsers waren verdwenen, maar nog steeds was ik niet van die 'prikacties' verlost. Hoewel ik nog steeds bedenkelijk keek, wanneer m'n ouders weer een vaccinatie aankondigden, begon ik er al een beetje gewend aan te raken. Op het laatst durfde ik zelfs te kijken hoe de naald in m'n vel werd geboord en de vloeistof werd ingespoten.

De trein rijdt weer!

Over sommige baanvakken, die door het oorlogsgeweld nauwelijks waren beschadigd, kon al vrij spoedig worden gereden. In het begin waren dat nog uitsluitend militaire transporten, maar nadat de Vlaktebrug en de Sloedam waren hersteld, kon het spoorwegverkeer over de gehele lijn Vlissingen-Roosendaal worden hervat. Al in februari 1945 kon een dienst tussen Vlissingen en Kapelle worden onderhouden. Op 31 maart 1945 reed de eerste officiële personentrein weer tussen Roosendaal en Vlissingen.

Weer een begrafenis

Oom Marien Glas, de man van tante Ma, was niet meer. Op 5 april 1945 is hij in z'n woonplaats Kloetinge overleden. Hij heeft de leeftijd van 73 jaar en vier maanden mogen bereiken. De begrafenis heeft op maandag 9 april 1945 om 12 uur te Kloetinge plaatsgevonden. In het begin miste ik oom Marien wel een beetje. Wanneer ik bij tante Ma op bezoek was, ging ik meestal met oom Marien een eindje 'kuieren'. Hij droeg een Zeeuws mannenkostuum. Doordeweeks was dat van eenvoudige snit, maar zondags droeg hij een zwart fluwelen pak met zilveren knopen. Aan zijn broekriem zaten ter versiering twee grote zilveren sierknopen. Verder droeg hij een zwarte, bolle hoed met een vrij brede rand. Later heeft tante Ma van zo'n sierknoop een speldendoosje laten maken. Op een dag heeft mijn moeder dat van haar gekregen.

Duitsers capituleren

Die avond van 4 mei 1945 zal ik niet gauw vergeten. 't Gebeurde vlak na het avondeten. Ik was druk bezig met mijn huiswerk, want ik had van moeder zojuist de instructie gekregen heel goed

mijn best te doen. Rond een uur of acht hoorde ik op straat iets roepen. Een ander schreeuwde wat terug, maar ik kon het niet verstaan. Een tel later was de hele straat gevuld met het geluid van druk pratende mensen. Ik kon m'n nieuwsgierigheid niet langer bedwingen en holde, ondanks hevige protesten van moeder, naar buiten. *"De Duitsers hebben gecapituleerd"*, riepen de overburen. *"De oorlog is afgelopen!"* Vreugde alom natuurlijk. Overal werden vlaggen uit de ramen gestoken en danste iedereen met iedereen op straat. Van huiswerk maken is die avond niet veel meer gekomen.

Bevrijdingsfeest

Inmiddels was in ons dorp een oranjevereniging opgericht, die ervoor zorgde dat overal in het dorp de bevrijding gevierd kon worden. Vader had een lange vlaggestok bij de timmerman laten maken en daarin hing een vlag, die ooit van Opoe Kaufman was geweest. De vaderlandse driekleur was echter zo groot, dat hij de grond raakte en al spoedig besmeurd dreigde te raken. Vader heeft de vlag toen maar met de onderste punt aan de vlaggestok geknoopt.

Tijdens het bevrijdingsfeest, maar het kan evengoed op koninginnedag, 31 augustus, zijn geweest, was er een optocht. Ik mocht er ook aan meedoen. Moeder had m'n kruiwagen rondom beplakt met vrolijk behangpapier en hier en daar versierd met oranje en rood-wit-blauwe strikken en slingers. Op de zijkanten van de kruiwagen had ze foto's van het koninklijk gezin in ballingschap bevestigd. Getooid met een enorme oranje sjerp heb ik een beetje verdwaasd in die optocht meegelopen. Eigenlijk vond ik er niet veel feestelijks aan om zo uitgedost door het dorp te marcheren. Gelukkig was ik niet de enige deelnemer. Voorafgegaan door de dorpsharmonie 'Ons Genoegen' en aangestaard door een aantal toeschouwers, bereikten we tenslotte ons uitgangspunt, het gemeentehuis aan de Hoofdweg. Daar werd de stoet ontbonden. Ik had geen flauw benul, dat er ook een prijs te verdienen was en haastte me naar huis. Van al dat wachten, voordat we konden vertrekken en de mars door het dorp, had ik zo langzamerhand trek gekregen. 's Middags was er zaklopen en dergelijke spelletjes op het voetbalveld, achter het gemeentehuis. Ook daaraan heb ik meegedaan, evenals aan het overbrengen van een aardappel op een lepel die daarvan onderweg niet mocht afvallen. Helaas heb ik niets gewonnen.

Een paar weken later hoorde moeder van iemand uit de buurt, dat het feestcomité m'n versierde kruiwagen zo origineel had gevonden, dat zij een vierde prijs had toegekend. Ik weet niet meer wat het was. Vaag herinner ik me nog, dat ik samen met vader de prijs heb opgehaald bij Van de Sande, de aannemer en onze huisbaas, die aan de Hoofdweg woonde.

Bijvoeding

Hoewel wij tijdens de oorlogsjaren weinig gebrek hadden geleden, bleek toch, dat we enkele elementaire stoffen hadden moeten ontberen. Ik kreeg van m'n ouders calciumtabletten te slikken. Op school vond hetzelfde ritueel plaats, maar dan met pillen vitamine-C. Je mocht ze wegspoelen met een beker melk, die door de school werd verstrekt. Die melk was van het beruchte melkpoeder gemaakt en had dus een afschuwelijke smaak. Die hield het midden tussen de lucht van een ziekenhuis en een slechte kwaliteit kaas.

Vakantie

Voor ons schooljongens brak er weer een mooie tijd aan. De zomer was in volle gang en vervelen was er niet bij. We mochten weer overal komen, want het gevaar op een landmijn te trappen was nagenoeg geweken, al zou het nog enkele jaren duren, voordat echt alle landmijnen en niet-ontpofte bommen waren geruimd. Wel werden we nog steeds gewaarschuwd niet alles wat ons bruikbaar leek op te rapen. Er waren tijdens de oorlogshandelingen nogal eens zogenaamde booby-traps achtergelaten. Meestal waren dat luxe voorwerpen, zoals een vulpen of een horloge, waaraan een springlading was bevestigd. Probeerde je de dop van de vulpen af te draaien of een klokje op te winden, dan explodeerde dat. Deze terreurtactiek werd door de Duitsers toegepast, toen ze zich moesten terugtrekken.

Zwemmen

Dan was zwemmen in de spuikom heel wat veiliger. De spuikom lag aan het einde van de Derde Weg en stond in verbinding met de Oosterschelde. Omdat er geen 'pierebadje' was, kon je alleen aan de kant waar het niet zo diep was, een beetje ploeteren. Ik mocht er nooit alleen heen, maar ging met moeder samen. Vader was niet zo gek op water. *"Dat is goed voor vissen"*, zei hij altijd. Alleen als het erg warm was, wilde hij wel eens met z'n voeten in een teiltje water zitten.

In de Oosterschelde ter hoogte van De Halte was het niet alleen veiliger, maar ook comfortabeler. We zwommen daar in de kreken, waarin zelfs bij eb nog voldoende water stond om te kunnen zwemmen. Op sommige plaatsen was de kleibodem zo hard, dat je kon blijven staan en niet, zoals elders, in de modder wegzakte. Deze plaats had echter ook een nadeel. Er waren veel krabben. Een paar keer hebben die krengen met hun stevige scharen, zich aan m'n tenen vergrepen. Ik kan dan ook uit eigen ervaring spreken, wanneer ik zeg, dat het geen pretje is, wanneer een krab jouw tenen voor een sappig garnaaletje aanziet. Ik heb in die kreken een paar slagen leren maken, maar echt zwemmen zou ik dat gespartel niet durven noemen! Waarschijnlijk heeft de angst voor krabben me ervan weerhouden regelmatig te gaan zwemmen, bovendien was ik ook niet zó sportief. Naarmate ik ouder werd, verdween ook het zwemmen naar het tweede plan. Alleen wanneer het erg warm was, wilde ik wel eens in de zee verkoeling zoeken.

Een andere 'sport', die nog steeds favoriet was tijdens de lange zomeravonden was het zgn. 'busje trap', waarbij alle deelnemers op één na zich verstopten.

De Spoorwegen spreken

Zondags luisterden we vaak bij kennissen naar de radio. Wij, als spoorweggezin, waren natuurlijk zeer geïnteresseerd in de rubriek 'De Spoorwegen spreken'. Daarin vertelde spoorman Posthumus Meijes hoe het er bij de Spoorwegen voorstond, welke vorderingen het herstel had gemaakt, welke spoorlijnen weer functioneerden en welke verbindingen weer tot stand konden worden gebracht. Ook gaf hij tips over reizen in het algemeen en de uitleg van het spoorboekje in het bijzonder. In 1945 waren de spoorwegverbindingen over de Moerdijkbrug, in tegenstelling tot de verkeersbrug, nog niet hersteld. Aanvankelijk werden de reizigers tussen de stations Dordrecht en Lage Zwaluwe vervoerd met legerauto's, waarin banken waren geplaatst. Een conducteur van de NS reed mee voor de veiligheid van de passagiers. Kort daarop werden speciaal voor dit doel gebouwde bussen ingezet. Eén van die bussen is later omgebouwd tot rijdend postkantoor en had standplaats in Den Haag. In 1951 werd deze 'bus' door een ander, moderner rijdend postkantoor vervangen.

Coloradokever

De gevreesde coloradokever, die verantwoordelijk is voor het mislukken van menige aardappel-oogst, stond weer op het punt toe te slaan. Ook in onze tuin waren enkele exemplaren gesignaleerd. Vanwege het tekort aan bestrijdingsmiddelen, werd het telen van aardappelen slechts beperkt toegestaan. Ik heb er toen een paar gevangen en in een luciferdoosje gestopt. Jarenlang heb ik de kadavertjes van die geel-zwart gestreepte kevertjes in m'n bezit gehad. Ze hadden het formaat van een fors uitgevallen lieveheersbeestje. Men wist de plaag echter binnen de perken te houden. In de volgende jaren werd de kever niet meer gesignaleerd.

Najaar 1945

Na z'n Woensdrechtse periode deed vader nog een tijdje dienst op het station Rilland-Bath, maar toen in het najaar van 1945 de personeelsbezetting van dit station weer compleet was, werd vader tijdelijk tewerkgesteld in Vlissingen. Hij was daar 'in de kost' in een groot huis in de Wilhelminastraat 65.

Op een dag namen moeder en ik de trein om vader een bezoek te brengen. Toen we over de Sloedam Walcheren binnenreden, zagen we, dat het land aan weerszijden van de spoorbaan, onder water stond. Voorzichtig reed de trein verder. Door al dat water was de omgeving vrijwel onherkenbaar geworden. Voordat echter de winter zou aanbreken, was het grootste deel van Walcheren, westelijk van het kanaal, weer drooggemalen. De zuidwatering van het eiland bleef

echter nog lange tijd onder invloed van eb en vloed. Pas toen het dijkgat bij het fort Rammekens was gedicht, kon de droogmaking ook hier beginnen.

Vanuit het treinraampje zagen we de troosteloze vlakke aan ons voorbij glijden. Goed was te zien, dat zeewier, dat tijdens hoogwater zich aan de afrastering van de weilanden had afgezet, nu in slierten naar beneden hing. Om de voeten droog te houden, liepen de mensen over een plankier, dat aan beide zijden van de straat boven 'hoogwaterpeil' was aangebracht en waarover je van huis tot huis kon gaan. De omgeving was echter zodanig onherkenbaar geworden, dat zelfs moeder, die hier toch enkele jaren had gewoond, even haar oriëntatievermogen kwijt was. Prompt stapten we dan ook in Souburg uit. Bij laag water was er maar één manier om naar Vlissingen te komen en dat was wandelend via de spoorlijn. Gelukkig reden er toen niet zoveel treinen, zodat die tocht tamelijk ongevaarlijk was. Vader had echter al een tijdje op het Vlissingse station staan wachten en toen wij niet uit de afgesproken trein stapten, was hij ongerust geworden. Van één van de conducteurs hoorde hij, dat wij in Souburg waren uitgestapt. Toen is vader ons maar tegemoet gelopen. Halverwege kwamen wij elkaar tegen. Nadat moeder had uitgelegd waarom we in Souburg waren uitgestapt, kon vader weer lachen en zijn we de stad ingegaan. Aan het begin van de Aagje Dekenstraat zagen we het gemeeniede stuurhuis van een schip en een groot bord "bouwnummer 214", de latere Willem Ruys, boven de gebouwen van de scheepswerf De Schelde uitsteken. De bouw was al in 1939 begonnen, maar werd door de oorlog vertraagd. De tewaterlating heeft op 1 juli 1946 plaatsgevonden.

We brachten nog een bezoek aan vaders kosthuis en zijn daarna naar kennissen van mijn ouders, de familie Boers, in Souburg vertrokken. Hier brachten we de nacht door. Ik mocht naast de dochter des huizes slapen. Ze was ongeveer van mijn leeftijd. Van slapen kwam echter niet veel, want het meisje wilde alsmaar 'doktertje' spelen. Ik had na zo'n lange dag behoorlijk slaap. Blijkbaar maakten we toch teveel herrie of spraken we te luid, want op gegeven moment werden wij door onze ouders tot stilte gemaand en kregen we even later 'controle' of we werkelijk sliepen. Nadien heb ik geen meisjes meer ontmoet, die graag 'doktertje' met me wilden spelen! Of zou de dochter van Boers toch wat anders hebben bedoeld. Ik was toen echter nog te onbenullig er iets anders dan een simpel kinderspelletje in te zien.

Herdenking slachtoffers

Op 17 september 1945 vond de plechtige herdenking plaats van de slachtoffers van de spoorwegstaking. Op vrijwel alle stations werden koperen plaquettes geplaatst, waarop de namen waren vermeld van spoormensen, die tijdens de oorlog waren omgekomen. Ook op het NS-station Rilland werd zo'n plaat aangebracht. In december kregen de medewerkers van NS een boekje toegezonden, waarin de tekst, die tijdens de herdenking was uitgesproken, was opgenomen. Het heeft echter nog tot september 1946 geduurd eerdad vader zijn herinneringsmedaille had ontvangen. Volgens het begeleidende briefje kon vanwege de metaalschaarste het kleinood niet eerder worden vervaardigd!

Geldzuivering

Na de bevrijding werd onder leiding van minister van Financiën, Piet Liefinck, het Nederlandse monetaire stelsel herzien. Er moest een zuivering van het in omloop zijnde geld plaatsvinden. Op 25 september 1945 moest alle papiergeld worden ingeleverd en op een bank- of girorekening worden gestort. Elk gezinshoofd kreeg vervolgens een nieuw bankbiljet van tien gulden uitgereikt, het zgn. tientje van Liefinck. Een week na de zuivering kwamen de nieuwe bankbiljetten in omloop. Dat door deze maatregel de minister niet populairder werd, getuige het volgende verhaal, dat kort na de zuivering de ronde deed. "Liefinck stond eens voor een telefooncel en bleek geen dubbeltje bij zich te hebben. Aan een voorbijganger vroeg hij beleefd of deze misschien een dubbeltje had. Terwijl de man Liefinck twee dubbeltjes toestopte zei hij: "Alstublieft, nu kunt u al uw vrienden bellen!"

Kinderuitzending

De oorlog was nog maar net afgelopen of de eerste uitzending van kinderen nam een aanvang. In

Holland, waar veel kinderen aan het zgn. hongeroedeem leden, werden de patiëntjes ondergebracht in een Bio-vakantieoord, o.a. in Egmond aan Zee, waar ze de gelegenheid kregen in enkele weken wat aan te sterken. Zwakke kinderen, die beneden de Moerdijk woonden, werden naar Engeland of Denemarken uitgezonden en daar in gezinnen ondergebracht.

Uit ons dorp gingen verschillende kinderen van arbeiders en andere arme mensen naar Denemarken. Ik geloof, dat ze daar ongeveer een half jaar zijn geweest. Blakend van gezondheid keerden ze naar huis terug. In de korte tijd, dat ze daar waren, hadden ze niet alleen een grotere dosis gezondheid opgedaan, maar hadden tevens een aardig mondje Deens leren spreken. Aangezien ik gedurende de oorlogsjaren vrij goed te eten heb gehad en van de beschietingen geen trauma had overgehouden, kwam ik niet voor uitzending in aanmerking.

"Corretje Piep"

Onze burens hadden inmiddels gezinsuitbreiding gekregen. Anna en Bram Imanse waren de trotse ouders van een dochter geworden. Ze noemden haar Corrie. Opa Zeevaart fungeerde vaak als oppas. Hij was al heel erg oud en liep heel erg krom door het zware werk, dat hij als landarbeider had moeten verrichten. Onze muren waren echter niet zo erg geluid dicht, zodat we opa herhaaldelijk kinderliedjes hoorden zingen en talloze keren hoorde roepen: "*Corretje Piep, Corretje Piep.*" Hij deed dit waarschijnlijk in een poging het kleine ding te sussen of in slaap te krijgen. Vanaf die tijd heette dat meisje voor ons Corretje Piep!

Het wintert behoortlijk

In de winter 1945/1946 vroom het behoortlijk. Zowel het Lange als het Vierkante Gat lagen dicht. Meestal was het alleen het Vierkante Gat, een plas gelegen ten zuiden van de provinciale weg van Rilland naar Krabbendijke, dichtgevroren. Het Vierkante en het Lange Gat moeten vroeger, vóór de aanleg van de spoorbaan, die thans de beide watervlakten van elkaar scheidt, één geheel hebben gevormd. Het Vierkante Gat heeft zijn naam waarschijnlijk te danken aan de zandwinning, t.b.v. de aanleg van de spoorbaan, waardoor de vierkante vorm van de plas is ontstaan.

Handige lieden hadden op het ijs een kraampje opgericht en verkochten chocolademelk en erwtensoep. Ik schaatste toen het liefst op bootjes, korte houten schaatsen met een gebogen ijzer, dat enigszins hol was geslepen. Ze waren echter van moeder. Deze hield echter veel van 'schoonrijden'. Als je haar zag schaatsen was het net alsof ze walste. Ze had er duidelijk plezier in. Ze keek dus vrij bedenkelijk, toen ik vroeg of ik haar schaatsen mocht lenen. Mijn friese schaatsen waren namelijk nagenoeg versleten, bovendien raakten de linnen bindtouwjes vrij gauw los en zaten de schaatsen in een ommezien scheef aan je schoenen of hingen er zelfs helemaal naast! Op die bootjes kon je echter niet alleen 'schoonrijden' of 'beentje-over', zoals het ook wel werd genoemd, maar je kon er ook snelle bewegingen mee uitvoeren tijdens het ijshockey. Ik wilde de kunst van het 'schoonrijden' ook graag leren en oefende bijna dagelijks. Na een tijdje stapte ik verkleumd van de kou en met tintelende vingers van het ijs. Nadat ik me bij vader op het station een beetje had verwarmd, ging ik te voet over de lange Hoofdweg naar huis. Op vaders vrije dag zijn we met z'n drieën naar het ijs gegaan. Tussen vader en moeder in was het wel leuk schaatsen. Er was echter één probleem: moeder en ik hadden schaatsen aan, maar vader niet! Op den duur ging dat dus niet echt lekker. Vader haakte af, stond een tijdje langs de kant te koukleumen en was dus dolblij, toen we naar huis gingen.

Sinterklaas is weer gul

Dit jaar heeft de Sint weer eens ouderwets goed uitgepakt. Op m'n bord vond ik een asbak, een sigaar en een pijp van chocolade. Een monopolyspel en wat leesboekjes. Kortom ik was weer eens verwend. De avond voorafgaande aan de nacht, waarin de Sint z'n cadeautjes pleegt af te leveren, regende het op een gegeven moment pepernoten. Ze leken uit de schoorsteen te komen. Ik begreep, dat dit lekkers daar nooit doorheen kon komen, want de kachel brandde als een lier. Wel zat in de schoorsteenombouw een ventilatierooster, dat parallel aan het rookkanaal liep. Ik raakte volledig opgewonden. De Sint en zijn knecht stonden vast en zeker op het dak te luisteren. Terwijl ik de schoorsteen scherp in de gaten hield, begon ik vlug alle sinterklaasliedjes te zingen, die me

op dat moment te binnen schoten. Elke keer, wanneer ik in het luchtrooster probeerde te kijken, regende het pepernoten! Later hoorde ik van moeder, dat zij tevoren de zakken van haar schort had gevuld met pepernoten en zachte snoepjes.

Telkens, wanneer ik de schoorsteen inkeek, gooide zij een handje snoep omhoog, waardoor het net leek alsof ze uit de schoorsteen kwamen! Vader vond die verlakkerij maar niks en zei steeds dat de Sint niet bestond. Ik ging daar fel tegenin, want het overtuigend bewijs was nu toch wel geleverd. Ik werd in m'n opvatting gesteund door moeder, die vader er tactisch op wees mij in de waan te laten dat de Sint werkelijk bestond.

Eigenlijk had ik een miniatuur van een boerenkar met een paard ervoor willen hebben. Precies zo één als te zien was in de etalage van De Spar, een kruidenierswinkel aan de Hoofdweg. Moeder vond dit speelgoed echter veel te duur. Later heb ik zelf zo'n kar geknutseld. Het loden ezeltje, dat ik ooit van tante Jo, een tante van moeder uit Goes had gekregen, deed dienst als paard.

H.A.R.K.

Hoewel wij de achter ons liggende oorlogsjaren geen honger hadden geleden, werden we deze winter geconfronteerd met een ander gebrek, namelijk het gebrek aan kleding. Door veel passen, meten en vermaken van oude spullen hadden we de oorlog weten door te komen. Van afgedragen uniformenjassen en broeken van vader maakte moeder keurige broeken en jacks voor mij. Maar nu waren de mogelijkheden voor de meeste mensen wel zo'n beetje uitgeput. Vandaar dat je overal mensen in khaki-kleurige legerjacks en jassen zag lopen. Dan was er nog de HARK, de Hulpactie van het Roode Kruis. De bedoeling van deze actie was om degenen, die er het meest om verlegen zaten, kleding te geven. Echter door het gevoerde beleid had, volgens mijn vader, de actie meer weg van Hulp Aan Rijke Kennissen! Op een dag gingen moeder en Anna Imanse-Zeevaart naar 't zaaltje, waar de HARK zich had geïnstalleerd. Moeder wilde graag schoenen hebben voor mij en haarzelf. Toen de dames hadden aangeklopt, ging de deur op een kier en de 'leidster', ene Lies, zei: *"Oh, zijn jullie het. Ga maar weg, want jullie krijgen toch niks."*

Toch heeft moeder op de een of andere manier toch ook nog iets van HARK gekregen. Wat m'n ouders toen voor zichzelf hebben kunnen bemachtigen weet ik niet meer. Ik werd bedeed met een kanarie-geel pak, een soort overall. Jammer genoeg was dat pak één of twee maten te klein. Het zat te krap bij de schouders, in de taille en in m'n kruis. Echter, ik moest en zou dat pak aan, want ik had het tenslotte van de HARK gekregen en wat je van de HARK kreeg, kwam uit het verre Amerika. Ongemerkt had ik het pak tot statussymbool verheven.

Salto-mortale

Zonder verdere bovenkleding aan waagde ik me op het ijs en voelde me in dat opvallend gele pak een ware ijscrack. Ik nam daarbij nogal wat risico's. Ik schaatste vrij hard, liet me door slierten jongelui voortslepen, deed aan ijshockey, kortom ik leek onvermoeibaar. Tot het moment, waarop ik door m'n roekeloosheid even niet oplette, met m'n schaats in een scheur terecht kwam en in volle lengte werd gevloerd. Volkomen versuft bleef ik liggen. Omstanders, die mijn salto-mortale hadden gezien, schoten te hulp. Wat er in de volgende minuten is gebeurd, kan ik me niet meer herinneren. Ik moet even buiten westen zijn geraakt. Toen ik weer goed en wel bij m'n positieven was, zag ik een heleboel mensen om mij heen staan.

Een beetje duf, een pijnlijke plek op m'n achterhoofd, enkele gekneusde ledematen en een kapotte schaats krabbelde ik even later overeind en strompelde naar de kant. Voor mij was voorlopig de lol eraf. Het heeft die winter dan ook wel even geduurd, voordat ik me weer op glad ijs waagde.

Oud en Nieuw

Ik leek de tijd, dat ik met de koenkelpot door het dorp liep, te zijn ontgroeid. Ik had er niet zoveel zin meer in. Ik vond het schrijven en verzenden van nieuwjaarswensen en het voorproeven van oliebollen een veel leukere bezigheid. Dit jaar mocht ik voor het eerst tot middernacht opblijven. Naarmate het later werd, had ik echter steeds meer moeite mijn ogen open te houden. M'n vader moest me op een gegeven moment wakker schudden. Toen het buiten eindelijk twaalf uur sloeg, wensten wij elkaar een gelukkig nieuwjaar. Daarna gingen we naar buiten, want

eindelijk mocht ik van vader voor de eerste keer in m'n leven met het alarmpistool schieten. Slaperig hield ik het kleine schiettuig in m'n handen geklemd. Hoe vaak had ik niet verlangd naar het moment, waarop ik een paar keer te trekker mocht overhalen. Nu, met de jaarwisseling, kreeg ik de kans, maar op het 'moment suprême' werd ik door slaap overmand. Grinnkend nam vader me in zijn armen en bracht me naar bed!

Verantwoording

Ten behoeve van verificatie van data, feiten en dergelijke heb ik de volgende publicaties en instanties en personen geraadpleegd:

- Aardrijkskundig Woordenboek, A.J. van der Aa
- Erfgoed der Nederlanden, uitgeverij Readers Digest
- Kroniek der Nederlanden, uitgeverij Agon/Elsevier
- Zeeland 40 - 45, L. de Bree en G. v.d. Ham

- Nederlandse Spoorwegen, afdeling Documentatie, Utrecht
- Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam
- Koninklijke Landmacht, sectie militaire geschiedschrijving, Den Haag

- families Walraven/Breure te Rilland en Bath
- familie Dumont te Schiedam
- Mevrouw A. Imanse-Zeevaart te Rilland
- Piet Kalle te Rilland
- Mevrouw Wierikx-Suijkerbuijk, Mevrouw J. Daelebout-Suijkerbuijk en Mevrouw A. van Geel-Suijkerbuijk te Woensdrecht en Bergen op Zoom

Inhoud:

Ten geleide door drs. H. Eversdijk, lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal	blz. 3
Voorwoord	blz. 5
Nog geen vuiltje aan de lucht	blz. 5
Een nieuwe woonplaats	blz. 9
Wereldbrand	blz. 15
Duitsers worden moffen	blz. 19
Winter in oorlogstijd	blz. 22
Leven met beperkingen	blz. 27
Moffen worden rotmoffen	blz. 37
Het leven gaat verder	blz. 45
Het laatste oorlogsjaar	blz. 59
De bevrijding	blz. 67
Begin van een nieuw tijdperk	blz. 81
Leven in vrijheid	blz. 87

Colofon:

Rilland-Bath, 1940-'45, Herinneringen van een schooljongen in oorlogstijd door Harrie Kaufman.

Publikatie van de archiefdienst, nr. 41, oktober 1994 in samenwerking met Heemkundige Kring De Bevelanden.

Lay-out en druk: RVH-druk, Wijngaardstraat 5, 4461 DA Goes. Oplaat: 300 ex.

[C] Gemeentearchief van Goes

Wijngaardstraat 3

4461 DA Goes

tel. 01100-49785

Alle rechten voorbehouden.

